

Kleur behouden in de klas.

Een onderzoek naar het omgaan van een christelijke leerkracht met kinderen met een andere religieuze achtergrond binnen het protestants christelijke onderwijs met behoud van zijn christelijke identiteit.

Student: Johanneke van Raalte
Klas: L4Baz
Studentnummer: 050619
Afstudeerbegeleider: Geke Kieft

Inhoudsopgave

<u>Voorwoord</u>	04
<u>Inleiding</u>	05
Theoriedeel	
<u>Hoofdstuk 1. De christelijke school en identiteit.</u>	07
• 1.1. De identiteit alleen levenbeschouwelijk?	07
• 1.2. De vorming van identiteit.	08
• 1.3. De traditionele opvatting van christelijke identiteit	08
• 1.4. Het inhoud geven aan de identiteit op een christelijke school	09
• 1.5. Keuze voor de moslim.	13
• 1.6. Christelijk onderwijs in een multiculturele samenleving.	15
• 1.7. Conclusie hoofdstuk 1. De christelijke school en identiteit.	16
<u>Hoofdstuk 2: Protestants Christelijk basisonderwijs.</u>	17
• 2.1. Onderzoek naar het handelen van leerkrachten binnen het protestants onderwijs.	17
- 2.1.1. Specifieke doelen van protestants-christelijk basisonderwijs.	17
- 2.1.2. De werkwijze van leerkrachten in de klas.	18
- 2.1.3 Opstelling van protestants-christelijke basisscholen in een geseculariseerde en multiculturele samenleving.	19
• 2.2. Omgaan met anders gelovigen.	20
• 2.3. In de praktijk.	21
- 2.3.1. De protestants - christelijke basisschool Prins Bernhard in Culemborg.	21
- 2.3.2 Christelijk college Henegouwen, Rotterdam.	22
• 2.4. Moslims in de klas. Christelijke scholen en moslimleerlingen.	22
- 2.4.1 Bijbelverhalen	23
- 2.4.2 Het gebed	24
- 2.4.3. Zingen	25
- 2.4.4 Vieringen	25
• 2.5. Conclusie hoofdstuk 2 Protestants Christelijk basisonderwijs.	27
<u>Hoofdstuk 3. De verschillen en overeenkomsten met de oosterse (islamitische) en Nederlandse cultuur.</u>	28
• 3.1. Feesten in de Islam.	28
• 3.2. De Bijbel en de Koran	28
• 3.3. God en Allah.	29
• 3.4. Waar iedere leerkracht zich bewust van moet zijn.	29
• 3.5. conclusie hoofdstuk 3. De verschillen en overeenkomsten.	31
<u>Hoofdstuk 4. Van grondhouding naar beroepshouding.</u>	32
• 4.1. Het ijsbergmodel van McClelland.	32
• 4.2. Inzicht in jezelf.	33
- 4.2.1. Reflecteren.	33
- 4.2.2. De persoonlijkheid/identiteit.	33
• 4.3. Het proces van grondhouding naar beroepshouding.	33
• 4.4. Conclusie hoofdstuk 4. Van grondhouding naar beroepshouding.	36
Praktijkdeel:	
<u>Hoofdstuk 5. Opzet praktijkplan</u>	37

<u>Hoofdstuk 6. Juliana van Stolbergschool. Locatie: ‘De sterke Arm’</u>	38
• 6.1. Gesprek met Harma van der Meulen	38
• 6.2. De leerkrachten van de Juliana van stolbergschool	40
- 6.2.1. Gesprek met Wouter en Maarten	40
- 6.2.2. Gesprek met Heleen Koppelaar	41
- 6.2.3. Gesprek met Lisette van de Vendel	42
• 6.3. In de klas	43
• 6.4. Kerstfeest	44
• 6.5. Paasfeest	45
• 6.6. Conclusie Juliana van Stolbergschool	46
<u>Hoofdstuk 7. Andere scholen.</u>	47
• 7.1. Gesprek met meneer Blume.	48
• 7.2. Gesprek met Meneer van Ramshorst	49
• 7.3. Gesprek mevrouw Dijk	50
• 7.4. Gesprek met meneer Vogelaar	51
• 7.5. Conclusie interviews directeuren.	53
<u>Hoofdstuk 8. Leerkrachten in het protestants Christelijk onderwijs.</u>	55
• 8.1. Identiteit.	56
• 8.2. De klas en ‘anders gelovigen’.	56
• 8.3. Bijbelverhaal.	57
• 8.4. Bidden.	59
• 8.5. Zingen.	59
• 8.6. Vieringen.	60
• 8.7. Ruimte voor eigen religie.	61
• 8.8. Conclusie enquêteonderzoek.	63
<u>Hoofdstuk 9. Eindconclusie.</u>	64
<u>Hoofdstuk 10. Aanbeveling.</u>	65
<u>Bijlage 1: Gesprek met Jaap Hansum.</u>	66
<u>Bijlage 2: gesprek met Paul Boersema en Anja van Andel van de besturenraad.</u>	69
<u>Bijlage 3: Kerst 2008 Juliana van Stolbergschool - Sterke Arm</u>	73
<u>Bijlage 4: Enquete</u>	76
<u>Literatuurlijst.</u>	78

Figuren:

- Figuur 1. Opzet schoolplan
- Figuur 2. Verschillen tussen schoolconcepten.
- Figuur 3. Aantal moslims per provincie
- Figuur 4. Aantal hindoes per provincie
- Figuur 5. Overzicht van boeddhistische organisaties in Nederland
- Figuur 6. Spreiding van religieuze joden over Nederland
- Figuur 7: De ijsberg van McClelland
- Figuur 8: De relatie tussen 3 identiteiten

Voorwoord

In de eerste begon het allemaal met een project week naar de grote stad. In de tweede kreeg ik een module omgaan met verschillen, in de derde liep ik stage op een multiculturele¹ school en volgde ik de minor Multiculti. En voor ik het wist was mijn hart gestolen..

Ik heb de voor deze titel gekozen omdat ik mensen nieuwsgierig wil maken. Ik wil dat ze bij het zien van deze voorkant verder willen lezen. Ik geef hiermee een kreet, hier draait eigenlijk mijn hele onderzoek om.

Ik heb voor de veelkleurigheid gekozen omdat je binnen een multiculturele klas die veelkleurigheid ook weer tegen komt.. Elk kind is een kleur op zich en samen zijn ze één kleurenpalet.

Ik heb voor de plaatjes op de voorkant gekozen omdat het duidelijk weer geeft waar mijn onderzoek over gaat.² Veel verschillende culturen binnen één cirkel. De cirkel is voor mij de klas.

Een groep. Er staat niemand boven aan of onderaan. Niemand is het begin of het einde doordat de cirkel dicht is.

Verder staan de personen ondanks dat ze bij elkaar horen en in een cirkel staan toch los van elkaar en lijken ze niet op elkaar. Dit komt doordat ik elk kind als uniek zie.

Elk kind staat (zit) in jouw klas met zijn/haar kenmerken en cultuur. Wat doe je als leerkracht binnen het christelijk onderwijs met deze gegevens?

¹ Met multicultureel bedoel ik zoals het in Van Dale staat: elementen uit verschillende culturen. 2008 Van Dale Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.

² De plaatjes komen van www.ducthkids.nl.

Inleiding

Wat mij vooral zo aantrekt aan dit onderwijs zijn de verschillen tussen de kinderen, en de verschillen tussen de kinderen en mij. Een wereld van verschil.

En de kunst is om daar zo nauwkeurig mogelijk mee om te gaan. De kinderen te leren begrijpen, een kijkje te nemen in hun thuis, de voor mij zo vreemde wereld. Je leert op school wat theorie maar sluit deze ook aan bij de kinderen? Geldt dit voor hen ook?

Ik doe zoveel mogelijk m'n best het hen naar de zin te maken en in te gaan op de verschillen.. Maar wat nou als de verschillen, religieuze verschillen zijn. Je staat daar als een jonge vrouw met een christelijke grondhouding op een school die de christelijke identiteit draagt. Hoe ver ga je met het respect tonen voor de ander met zijn religie zonder dat je je eigen identiteit verliest. Hoe zorg je er voor dat je aan de kinderen laat zien waar jij voor staat, maar dat je tegelijkertijd ook ruimte aan hen geeft. Hoe ver ga je? Verder ga ik ook kijken naar de overeenkomsten. Wat zijn de overeenkomsten en hoe kun je dus als leerkracht bij deze kinderen aansluiten?

Al die vragen borrelden bij mij op. In een gesprek met de besturenraad bleek dat deze vraag tegenwoordig erg actueel is en speelt bij de onderwijzers en leerkrachten³ en wordt er in de literatuur ook al op gewezen⁴. Ik heb hier een hoofdvraag van gemaakt, die ik wil gaan beantwoorden in dit onderzoek.

Hoe gaat een christelijke leerkracht om met kinderen met een andere religieuze achtergrond binnen het protestants christelijke onderwijs met behoud van zijn christelijke identiteit?

In de hoofdvraag gebruik ik de mannelijke vorm maar uiteraard geldt dit ook voor de vrouwelijke leerkracht.

De hypothese hiervoor stel ik vanuit stage ervaringen en vanuit de minor Multi-culti. In deze minor werd duidelijk gemaakt wat wij als leerkrachten moeten weten en toepassen in een klas waar veel multiculturele kinderen zitten. Zo werd er gevraagd of je het paasfeest wel kan vieren met islamitische kinderen. In mijn stage werd hier helemaal niet over nagedacht en moesten kinderen aan alles mee doen. *'Ze hebben immers voor deze school getekend.'*

Mijn hypothese is hieruit als volgt gevormd: *'Ik verwacht dat er in de theorie meer toenadering van christelijke leerkrachten verwacht wordt in zijn omgang met het anders gelovige kind dan dat er nu in de praktijk gebeurt.'*

De definities die ik gebruik voor de woorden: 'Christelijke basisonderwijs', 'respect' en 'identiteit', leest u terug in de eerste hoofdstukken. In dit onderzoek zult u vaak het woord multicultureel lezen. Dit is een heel ruim begrip. Voor mijn onderzoek ga ik vooral van kinderen met een islamitische achtergrond uit, aangezien dit de grootste groep 'anders gelovigen' is binnen het christelijk onderwijs.⁵

Om antwoord te kunnen geven op de gestelde onderzoeksvraag ga ik antwoord geven op de volgende deelvragen:

- Hoe gaan christelijke leerkrachten op een protestantse school met anders gelovigen om?

³ De besturenraad. Zie bijlage 2

⁴ Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen. Blz. 21

⁵ Zie voor cijfers en statistieken hoofdstuk 1.

- Hoe wordt de dagopening op die scholen gedaan? Hoe denkt men over:
 - 1)Gebed
 - 2)Bijbelverhaal
 - 3) Het zingen van christelijke liederen
 - 4)Het vieren van christelijke/islamitische feesten?
- Wat zijn de verschillen tussen de Nederlandse en Oosterse (Islamitische)culturen die van belang zijn voor het onderwijs?
- Hoe wordt de grondhouding van een leerkracht omgezet in een beroepshouding?

Deze vragen wil ik gaan beantwoorden door zowel de literatuur te bestuderen als de praktijk in te gaan. Ik ga bij christelijke multiculturele scholen langs en ga daar in gesprek met leerkrachten en directeurs om hun visie op multicultureel onderwijs te horen.

In de derde deelvraag gebruik ik het woord: 'de Oosterse (islamitische) cultuur'.

Ik gebruik expres beide woorden. Dit doe ik omdat niet alle gebruiken bij Moslims vanuit de Islam voorkomen maar ook vanuit de Oosterse cultuur. Ik wil dus de verschillen weergeven waar je tegen aanloopt in de klas. Of dit nou Islamitisch is of Oosters.

Door op deze deelvragen antwoord te geven hoop ik antwoord te krijgen op mijn hoofdvraag en zo de leerkrachten in het christelijke multiculturele onderwijs inzicht te geven over dit onderwerp. Ik hoop een helder beeld te geven over hoe de literatuur hier over denkt en hoe andere scholen met dit dilemma omgaan.

In het theorie deel ga ik van macro-niveau naar micro-niveau. Ik begin met de Christelijke scholen in het algemeen, vervolgens kijk ik naar de Protestants Christelijke scholen om af te sluiten met de leerkracht persoonlijk.

Hoofdstuk 1. De christelijke school en identiteit.

‘Christelijke scholen moeten hun identiteit waarmaken’, ‘de identiteit van christelijke scholen begint te vervagen’.⁶

In dit hoofdstuk wil ik duidelijk maken wat er bedoeld wordt met een christelijke school, en de identiteit die daarbij hoort. Wanneer kan een school zich christelijk noemen? Waaraan zie je dat een school Christelijk is?

Als laatst wil ik ook het begrip respect behandelen. Wat is respect? En is respect tonen alleen genoeg, of wordt er van de leerkracht op een multiculturele school meer verwacht dan alleen respect..

Voor dit onderzoek moet men eerst duidelijk hebben wat het beeld is van een Christelijke school. Wat kan men verwachten van een Christelijke school. En wat houdt identiteit eigenlijk in?

Wat wordt er verwacht van je als leerkracht op een christelijke school? Wat zijn de taken? Ik bekijk aan de hand van de literatuur wat voor opvattingen er over identiteit zijn en bekijk daarbij wat dat voor mij als toekomstig leerkracht betekent.

Identiteit sinds de jaren 70.

In de jaren zeventig wordt er steeds meer gesproken over de identiteit van christelijke scholen in Nederland. Sindsdien is het begrip ‘identiteit’ nooit meer verdwenen uit discussies over christelijke of bijzondere scholen. Met dit begrip is men goed in staat iets belangrijks van christelijke scholen uit te drukken, namelijk het eigene of het kenmerkende. Dit gebruik van identiteit is ook vanzelfsprekend geworden. Mensen verbinden dit begrip alleen met de christelijke scholen.

1.1. De identiteit alleen levensbeschouwelijk?

Is de identiteit van een christelijke school alleen levensbeschouwelijk van aard of zijn hieraan meer dimensies zoals pedagogische en onderwijskundige dimensies te onderscheiden? Wanneer men vindt dat er meer dimensies bij identiteit horen, vindt men wel dat deze dimensies onderling samenhangen.

Degene die vinden dat identiteit alleen levensbeschouwelijk is, gaan er vanuit dat pedagogisch en onderwijskundig handelen in de praktijk, ten diepste levensbeschouwelijk zijn bepaald.

De identiteit van een school staat of valt met de uitgangspunten en de visie van de school, zoals het bijvoorbeeld verwoord is in de schooldocumenten. Identiteit is iets dat geldt voor christelijke scholen bij elkaar. Christelijke scholen delen immers hun uitgangspunten met elkaar. ‘De identiteit van hét christelijk onderwijs’.

Wanneer men vindt dat de identiteit wordt bepaald door de uitgangspunten van de school, zie je de relatie tussen theorie en praktijk. De uitgangspunten en de visie zijn bepalend voor de dagelijkse praktijk op een school.

De wijze waarop een christelijke school zijn uitgangspunten verwerkt in een visie, de manier waarop mensen deze visie opvatten en worden vormgegeven in de praktijk, zijn in belangrijke mate mede bepalend voor de identiteit van een school.

De identiteit van een school is afhankelijk van: de medewerkers, de leerlingen en ouders, de regio of wijk waarin de school staat etc.⁷

⁶ Ruyter de, D., Miedema, S. (1997) *Over de ideale protestants christelijke basisschool; tussen traditie en vernieuwing*. Kampen: Kok.

⁷ Wolff de, A. (2002) *Identiteit in uitvoering, de christelijke school in discussie*. Zoetemeer, Meinema

Is de identiteit dus alleen levensbeschouwelijk? Hier wordt verschillend over gedacht. Wanneer men er ook andere dimensies aan toekent vindt men wel dat deze dimensies onderling samenhangen. De mensen die identiteit wel alleen levensbeschouwelijk vinden, vinden dat pedagogisch en onderwijskundig handelen in de praktijk, ten diepste levensbeschouwelijk zijn bepaald.

Maar wanneer de identiteit bepaald wordt door de uitgangspunten van de school kun je dus zeggen dat de identiteit meer is dan alleen levensbeschouwelijk.

1.2. De vorming van identiteit.

Wanneer een school christelijk is moet dit consequenties hebben voor de pedagogische en onderwijskundige visie en werkwijze van de school. Dit vormt tegelijkertijd één van de belangrijkste motieven om een christelijke school te stichten. Het gaat er niet alleen om kinderen vertrouwd te maken met de christelijke traditie; het gaat er ook om het hele schoolleven af te stemmen op bepaalde christelijke waarden en overtuigingen over mens en wereld.

Doelen en inrichting van een christelijke school:

1: bijdragen aan de persoons- of identiteitsontwikkeling.

Die is één van de belangrijkste, of de belangrijkste taak van een christelijke school. Wanneer de kinderen alleen maar kennis en vaardigheden krijgen zodat ze het niveau halen, is die school het niet waard christelijk te heten. Een christelijke school moet de kinderen vormen in christelijke waarden en achterliggende overtuigingen.

Ook moet de school breed zijn en de kinderen helpen ontwikkelen naast het cognitieve ook op sociaal-emotioneel, levensbeschouwelijk, lichamelijk en creatief gebied.

2: opvoeding en onderwijs zijn relationeel van aard.

Een kind ontwikkelt zich alleen in relaties met anderen, een relatie met anderen vormt een noodzakelijke voorwaarde voor ontwikkeling. Volgens sommigen houdt het relationele karakter van opvoeding en onderwijs tevens in dat een kind ook zelf in belangrijke mate meedraagt aan zijn ontwikkeling en leren.

3: consequenties van een christelijke mens- en wereldvisie voor het pedagogisch klimaat, de houding van de docent en de didactiek.

Het gaat hier om:

- het pedagogisch klimaat in de klas en de school.
- Didactische principes en werkvormen
- De omgang en samenwerking tussen leerkrachten
- De omgang en samenwerken met ouders

4: De school als (oefen)plaats voor gemeenschapszin.

Gemeenschapszin is een belangrijke christelijke waarde; een christelijke school moet daarom een plaats zijn waar kinderen gemeenschap kunnen ervaren en oefenen.⁸

1.3 De traditionele opvatting van christelijke identiteit.

Volgens de traditionele identiteitsopvatting is de christelijke levensbeschouwing een kenmerk van een christelijke school. Het belangrijkste is hier dat de levensbeschouwing op de kinderen wordt overgedragen. De christelijk levensbeschouwing ziet men met andere woorden als het dieperliggende, onveranderlijke fundament van de school. Doelen en werkwijzen van de school dienen daarop te zijn gebaseerd.

Openbare scholen kunnen in deze opvatting een identiteit hebben, ook die gaan namelijk uit van een bepaalde levensbeschouwing of visie op mens en wereld.

⁸ Wolff de, A. (2002) Identiteit in uitvoering, de christelijke school in discussie. Zoetemeer, Meinema, blz. 64-67

De identiteit van een christelijke school is ten eerste alleen levensbeschouwelijk van aard. Identiteit wordt ten tweede allereerst en vooral bepaald door de uitgangspunten van de school die de school deelt met andere christelijke scholen. Deze uitgangspunten zorgen ervoor hoe het er in de praktijk aan toe gaat. Ten derde blijft identiteit door de tijd voor het belangrijkste deel gelijk.

Achterliggende opvattingen van de traditionele opvatting van identiteit:

- Christelijke uitgangspunten zijn voorgegeven en altijd en overal geldig.
- Aan alle denken en handelen liggen fundamentele, levensbeschouwelijke overtuigingen ten grondslag.
- De dagelijkse praktijk binnen een school vormt een afgeleide van de uitgangspunten en de visie van de school.⁹

Voor dit onderzoek gebruik ik de traditionele opvatting van identiteit als definitie voor identiteit. Hier uit blijkt dat je als christen moet streven dat jouw levensbeschouwing de grondslag van je bestaan wordt. Dat dat voorop staat en dat je daaruit handelt in de klas.

Ik bedoel hier mee het volgende te zeggen zoals het hierboven al beschreven staat:

De christelijk levensbeschouwing ziet men met andere woorden als het dieperliggende, onveranderlijke fundament van de school. Doelen en werkwijzen van de school dienen daarop te zijn gebaseerd.

Dit betekent voor de leerkracht dat hij/zij helder moet hebben welk fundament de school kent, en dat hij daaruit handelt in de klas.

Verder wil ik de definitie van de Wolff er aan toe voegen:

*Iets dat kenmerkend is voor deze school, wat de leden van de scholengemeenschap met elkaar gemeen hebben en wat min of meer duurzaam is door de tijd.*¹⁰

Uit bovenstaande blijkt wel dat je allereerst voor jou als school je identiteit helder moet hebben.

Wat verstaan wij onder identiteit? Wat versta je als team van een christelijke basisschool onder identiteit?

1.4 Het inhoud geven aan de identiteit op een christelijke school.

Elke school dient een schoolwerkplan te hebben. Dit is dan ook een wettelijke verplichting al zijn sinds januari 2007 de voorschriften minder gedetailleerd en wordt het een schoolplan genoemd. Het wetsvoorstel regelt de kwaliteitszorg en een aantal documenten die scholen in dat kader moeten opstellen: een schoolplan, een schoolgids en een klachtenregeling. Het vierjaarlijkse schoolplan is het beleidsdocument waarin de school beschrijft hoe ze aan de bewaking en verbetering van de kwaliteit werkt. De wijze waarop het schoolplan, de schoolgids en de klachtenregeling worden vastgesteld wijkt weinig af van de manier waarop momenteel het schoolwerkplan wordt vastgesteld. Dat betekent dat het schoolplan, de schoolgids en de klachtenregeling vallen onder het instemmingsrecht van de ouders en het personeel. Het instemmingsrecht houdt in dat het bevoegd gezag van de school op het omschreven terrein voorstellen ter instemming aan de medezeggenschapsraad (ouders en leerkrachten) moet voorleggen.¹¹

Aangezien de nieuwe versie 'het schoolplan' dus weinig blijkt af te wijken van het schoolwerkplan wil ik deze toch beschrijven zoals hij staat beschreven door Stolk.¹²

De identiteit van een school kun je terug vinden in een schoolwerkplan.

⁹ Wolff de, A. (2002) *Identiteit in uitvoering, de christelijke school in discussie*. Zoetemeer, Meinema, blz. 47

¹⁰ Wolff de, A. (2002) *Identiteit in uitvoering, de christelijke school in discussie*. Zoetemeer, Meinema, blz. 19

¹¹ Auteur onbekend (1997) *Kwaliteit scholen versterken met schoolplan, schoolgids en klachtrecht*

Kwaliteitswet naar tweede kamer. Geraadpleegd op 10-12-08. www.minocw.nl

¹² Stolk, H. (jaar van uitgave onbekend) *Werkboek schoolwerkplan*. CPS: Amersfoort. Blz. 14

Er staat in wat op school voor en met de kinderen wordt gedaan. De stand van zaken van het onderwijs op de school wordt beschreven. Maar een schoolwerkplan moet meer zijn dan een product alleen.

Het gaat volgens de analyse van de Christelijk Pedagogisch Studiecentrum (CPS) om de volgende functies:

- een document dat de situatie van nu beschrijft;
- een middel om het onderwijs te ordenen en te veranderen;
- een document waarmee je tegenover derden verantwoording aflegt van de school die je nu bent maar ook die je wilt worden.

Het gaat eigenlijk om b, ter wille van c, waarbij a als middel ten behoeve van b en c gezien moet worden.

Een goed schoolwerkplan geeft antwoord op 4 vragen waarvan de eerste over de identiteit gaat.¹³ Namelijk: Wat is dat voor een school (in soort en doelen) en wat is haar grond van bestaan? Het antwoord dat de school hierop dient te geven is: het *algemene gedeelte* van het schoolwerkplan. Deze vraag geven de scholen de kans richting en eventuele veranderingen te geven. Voor bijzondere (christelijke) scholen komt hierdoor de identiteit boven water.

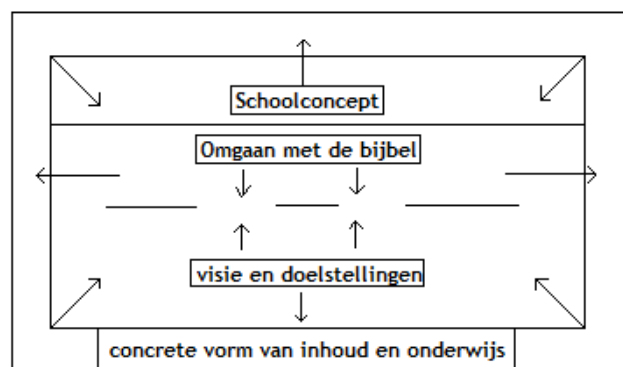
Een heleboel vragen kunnen dan worden opgeworpen opgeworpen zoals:

- Waaruit blijkt nu eigenlijk dat het om een christelijke school gaat?
- Wordt er tijd en ruimte gereserveerd voor de omgang met de bijbel?
- Hoe gebeurt dat dan?
- Etc.

Deze vragen kunnen leiden tot uitvoerige discussies. Toch hebben de min of meer los van elkaar staande vragen een verbindend karakter: een schoolconcept.

Conceptueel denken vergt het zien en het leggen van relaties tussen de eigen originele(levensbeschouwelijke) schoolkeus, de visie en het handelen in de klas.¹⁵

Anders gezegd: het leggen van relaties tussen het algemene en bijzondere gedeelte van het werkplan. Dat is vaak ingewikkeld. Een school heeft altijd een identiteit. Ook al is het onderwijs (nog) geen samenhangend geheel, ook al wordt het onderwijs gekarakteriseerd door 'voordoen en nadoen', dan is dat het gezicht van de school, de identiteit. Het gezicht wordt uiteindelijk niet alleen bepaald door de afspraken die een team heeft gemaakt, maar door afspraken die in de praktijk gelden. Elke identiteit of het gebrek eraan is zichtbaar in het werk met kinderen.

Figuur 1.opzet schoolplan¹⁴

¹³ Stolk, H. (jaar van uitgave onbekend) *Werkboek schoolwerkplan*. CPS: Amersfoort, blz. 15

¹⁴ Stolk, H. (jaar van uitgave onbekend) *Werkboek schoolwerkplan*. CPS: Amersfoort, blz. 15

¹⁵ Deze term komt uit: Stolk, H. (jaar van uitgave onbekend) *Werkboek schoolwerkplan*. CPS: Amersfoort.

De verschillen die er zijn tussen scholen in de schoolconcepten is duidelijk te zien het schema van Dick den Bakker (2008).¹⁶

	Godsdienstige waarheidsclaim	Onderwijs traditie	Leerinhouden	Persoonlijkheidsconcept	Aanname- en toelatingsbeleid
Gesloten christelijke school	Exclusief	Scholing Vorming	Uitsluiting Gelijkwaardigheid	Enkelvoudig meervoudig	Gesloten
Half gesloten christelijke school met open toelating	Exclusief (evangelicaal) inclusief	Scholing Vorming	Uitsluiting Gelijkwaardigheid	Enkelvoudig meervoudig	Open (lkn), gesloten (lkr)
Open christelijke school	Exclusief (evangelicaal), inclusief pluraal	Scholing of Vorming	Uitsluiting, gelijkwaardigheid, verscheidenheid	Enkelvoudig meervoudig	Open (lkn), gesloten (lkr)
Christelijke ontmoetings-school	Inclusief pluraal	Scholing of vorming	Gelijkwaardigheid verscheidenheid	Meervoudig	Open (lkn), gesloten (lkr)
Interreligieuze school	Pluraal	Vorming	Verscheidenheid	Meervoudig	open

Figuur 2. Verschillen tussen schoolconcepten.¹⁷

Het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum (CPS) heeft het werkboek schoolwerkplan uitgebracht waarmee de ontwikkeling van een schoolconcept ter hand kan worden genomen.

Dit werkboek kan hulp geven bij gesprekken over en het beschrijven van de schoolwerkelijkheid. In dit werkplan worden o.a. tien vragen behandeld die aan de praktijk van het onderwijs kunnen worden gesteld.

Vier daarvan gaan ervan uit dat het overbrengen van een school in een 'zuil' een keus is.

De vier vragen over de visie zijn de volgende:

1. De vraag vanuit de originele keus.
2. De vraag naar de vormkenmerken.
3. De vraag naar de kenmerken van werkwijzen.
4. De vraag naar de toets van ons onderwijs

De vragen volgen elkaar op als volgt op.

Elke school staat er als resultaat van een keus (vraag 1). Die keus brengt vormkenmerken mee (vraag 2). Je kunt het ergens aan merken dat er zo gekozen is. Het zijn uiterlijke, voor iedereen objecties waarneembare activiteiten waaraan je kunt zien, dat de school bijvoorbeeld een christelijk school is. (Het gebruik van Bijbel en liedboek, de tijd die je vrijmaakt voor godsdienstige vorming.) Die keus brengt ook kenmerken van werkwijze met zich mee (vraag 3). Omdat je zo gekozen hebt, zal je manier van werken bepaalde kenmerken vertonen. En die keus heeft een toets (vraag 4). Ben ik bij mijn keus gebleven en wat is het resultaat daarvan?¹⁸

Vraag twee, de uiterlijke vormkenmerken zoals het gebruik van Bijbel en liedboek en het vrijmaken van tijd voor godsdienstige vorming wil ik verder bespreken.

¹⁶ Zie bijlage 2 (Ook voor uitleg van de begrippen zie bijlage 2)

¹⁷ Afkomstig van besturenraad, zie bijlage 2

¹⁸ Hollenbeek Brouwer, T. (1988) *Visie en doelstellingen*. Kampen: Kok.

Godsdienstige/levensbeschouwelijke vorming houdt volgens de Wolff twee dingen in: ten eerste leerlingen vertrouwd maken met de christelijke godsdienst/levensbeschouwing (hier kortweg 'traditie') en ten tweede leerlingen in aanraking brengen met andere, niet christelijke tradities.

Er hoeft niet lang over te worden gepraat dat leerlingen op een christelijke school vertrouwd worden gemaakt met de christelijke traditie. En dat 'vertrouwd maken met' moet dan meer inhouden dan het aanbieden van kennis over de christelijke traditie. Het moet gaan over vorming in de christelijke traditie. Binnen een christelijke school moeten er mogelijkheden bestaan om gezamenlijk uiting te geven aan het christelijke geloof, bijvoorbeeld door middel van gebed en het zingen van liederen. Daarnaast is het van belang dat de kinderen worden gevormd in christelijke waarden.

Het doel kan zijn leerlingen te leren wat een religieuze levensbeschouwing is en wat het inhoudt om christen te zijn, zodat ze hiermee hun identiteit kunnen vormen. In dit geval zal 'vorming in de christelijke traditie' vooral het karakter hebben van een brede, diepgaande kennismaking, waarbij ook andere tradities aan bod komen.

Het doel kan ook zijn de christelijke levensbeschouwing als een waardevolle levensbeschouwing aan te bieden waarmee leerlingen zich hopelijk zullen gaan identificeren. In dat geval zal de christelijke traditie een belangrijker plaats innemen in de godsdienstige/levensbeschouwelijke vorming.

Is het doel dat leerlingen dienen te worden gevormd tot overtuigende christenen die daadwerkelijk leven naar hun christelijke geloofsovertuiging, dan zijn weer andere zaken gewenst. Dan is het belangrijk het christelijke geloof binnen de school uit te dragen en leerlingen zo duidelijk en overtuigend mogelijk een christelijke levenshouding 'voor te leven', zodat de kinderen dit als voorbeeld zien, dit normaal gaan vinden en dit gaan naleven.

Wanneer je het christendom als dé waarheid ziet ben je veel meer geneigd om de kinderen dit te willen opleggen omdat dit de enige weg der zaligheid is..¹⁹

¹⁹ Wolff de, A. (2002) Identiteit in uitvoering, de christelijke school in discussie. Zoetemeer, Meinema, blz. 48-49

1.5. Keuze voor de moslim.

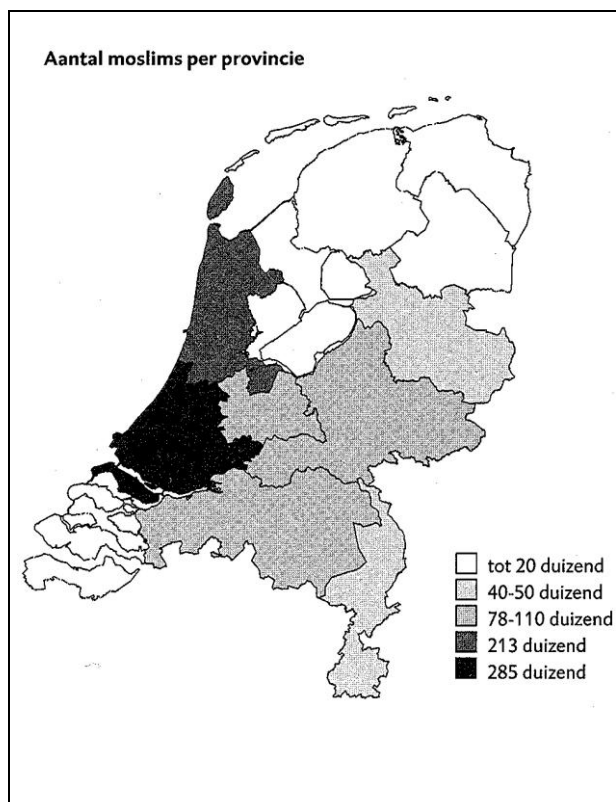
In mijn onderzoek heb ik het alleen over de Moslim in het christelijk onderwijs en benoem ik de Hindoe, de Boeddhist en de Jood niet. Dit doe ik omdat er over het algemeen meer Moslims zijn in Nederland. Dit is te zien in onderstaande figuren.

Islam.

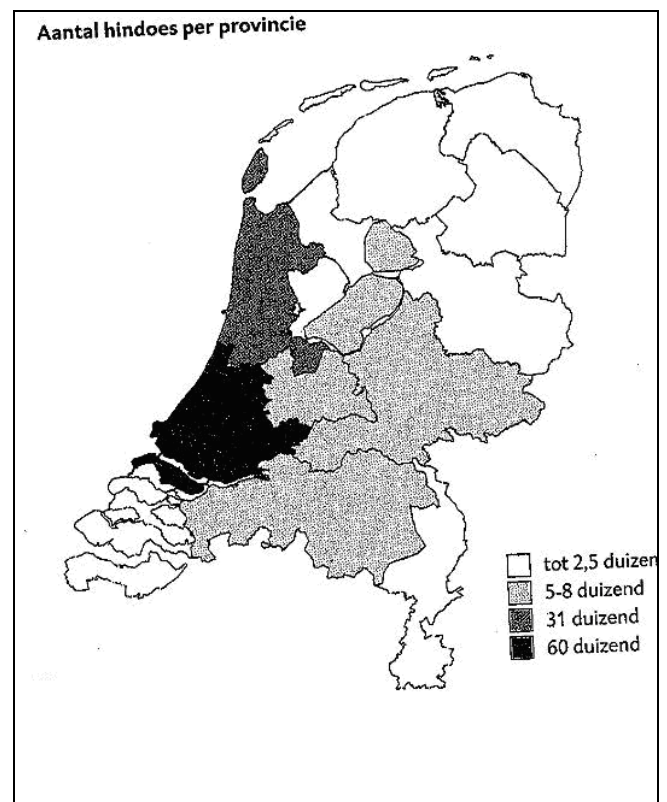
Figuur 3 geeft een kaart van Nederland weer, met het aantal Moslims per provincie. In het westen van Nederland zijn de meeste moslims te vinden. Ook in de provincie Utrecht zijn zo'n 78 tot 110 duizend moslims te vinden

Hindoeïsme.

Het aantal hindoes per provincie ligt duidelijk een stuk lager. Ook zij zijn het meeste te vinden in het westen van Nederland. In de provincie Utrecht zijn er 'slechts' 5-8 duizend Hindoes te vinden.

Figuur 3. Aantal moslims per provincie.²⁰

Figuur 4. Aantal hindoes per provincie.²¹

Boeddhisme.

De cijfers van het aantal Boeddhisten in Nederland, lopen erg uiteen. Een weergave van de spreiding van het aantal Boeddhisten in percentages is erg lastig te geven. Mede doordat het Boeddhisme meer een levenswijze of filosofie is en niet voor iedereen per definitie een religie.²²

²⁰ Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.

²¹ Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.

²² Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.

Overzicht van boeddhistische organisaties in Nederland

Noord-Brabant	11
Noord-Holland	10
Zuid-Holland	8
Gelderland	7
Friesland	6
Drenthe	5
Overijssel	4
Groningen	3
Zeeland	2
Flevoland	1

Figuur 5. Overzicht van boeddhistische organisaties in Nederland²³

Jodendom.

Met Joden wordt zowel een volk als een religie aangeduid. In ieder geval in Nederland vallen deze twee niet samen. De groep die zich tot het Jodendom als volk rekent is veel groter dan het aantal 'religieuze joden.'²⁴

Spreiding van religieuze joden over Nederland

regio	percentage	aantal religieuze joden
Amsterdam	44	3.940
Rotterdam	4	340
Den Haag	6	520
rest Holland/Utrecht	25	2.210
Noord	4	370
Oost	11	1.010
Zuid	7	630
TOTAAL	100	9.000

Figuur 6. Spreiding van religieuze joden over Nederland²⁵

Uit bovenstaande kaartjes en tabellen blijkt wel dat van de niet-Christelijke religies de Islam de grootste is binnen Nederland.

Verder zijn 16 van de 18 kinderen uit mijn LIO klas (groep 7/8) islamitisch. Het is voor mij dus erg toepasselijk om deze groep anders gelovigen te onderzoeken. Ik kan mijn klas en school goed voor het onderzoek gebruiken en kan uitslagen van het onderzoek ook toepassen in de klas. Dit heeft er dan ook voor gezorgd dat ik moslim- kinderen als uitgangspunt neem voor dit onderzoek. Voor hen is dit onderzoek dan ook relevant, en lever ik hiermee voor hen een bijdrage aan de beroepspraktijk.

²³ Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.

²⁴ Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.

²⁵ Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.

1.6.Christelijk onderwijs in een multiculturele samenleving.

Wat betekent multiculturele samenleving voor christelijk onderwijs?

De meerderheid van de scholen gaat in op de nieuwe maatschappelijke werkelijkheid en gebruikt een open toelatingsbeleid. Dit betekent vaak dat een kind met een andere cultuur of religie wordt toegelaten wanneer het karakter van de school gerespecteerd wordt door de ouders.

Meneer Rijnbende zegt hierover het volgende:

Veel christelijke scholen zijn multireligieus geworden. Maar is dat geen contradictie? Kan een christelijke school multireligieus zijn?

In de publieke opinie overheerst het beeld dat christelijk onderwijs eerder een belemmering is voor multicultureel en multireligieus onderwijs. In elk geval worden er vraagtekens geplaatst bij het huidige onderwijssysteem. De verdeling tussen bijzonder en openbaar onderwijs is volgens velen een sta-in-de-weg voor een goed integratiebeleid in het onderwijs. Het systeem is volgens hen te duur en te weinig verplichtend. Bijzondere scholen kunnen zich namelijk verschuilen achter hun onderwijs vrijheid. Daarom wordt er over gedacht om scholen te verplichten alle leerlingen aan te nemen.²⁶

Anderen wijzen op de identiteitsvervaging. Bij veel christelijke scholen is er van een duidelijke christelijke identiteit allang geen sprake meer. Een christelijke school kan in hun ogen niet multireligieus zijn. Dan ben je immers niet echt christelijk.

Beter is het wanneer christelijke scholen van kleur verschieten en bijvoorbeeld algemeen bijzonder worden.²⁷

Ik denk zelf dat je het woord multireligieus niet moet gebruiken. Multicultureel is volgens mij een beter woord voor deze scholen. Want niet de religies worden gemengd maar de culturen. De identiteitsvervaging kan ik beamen. Veel bijzondere scholen, vooral in de grote steden beschrijven in hun schoolplan dat er ook veel aandacht aan andere religies wordt besteed. Dit is ook te lezen in het gesprek met meneer Blume in hoofdstuk 7.1.

Hoe haalt men de gestelde doelen wanneer er ook niet-christelijke of anders gelovige kinderen in de klas zitten? Wanneer een christelijke school tegelijkertijd ook multicultureel is? Toont dit wel van respect als er het volgende doel wordt gesteld: *‘de leerlingen dienen te worden gevormd tot overtuigende christenen die daadwerkelijk leven naar hun christelijke geloofsovertuiging.’*²⁸ Natuurlijk zou het mooi zijn wanneer de kinderen Jezus leren kennen. Maar de school is geen evangelisatieplaats.

De kinderen voorleven. Hun voorbeeld zijn.. Niet alleen bij de dagopening laten zien wie je bent en waar je voor staat maar door de hele dag heen in je woorden en werken.

Over het tonen van het respect en hoe de leerkracht dat kan doen kunt u meer lezen het volgende hoofdstuk.

²⁶ Scholen worden inmiddels verplicht om 15% aan anders gelovigen binnen te laten.

²⁷ Rijnbende, R..J. *Iedereen welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit*. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort. Blz. 7

²⁸ Hollenbeek Brouwer, T. (1988) *Visie en doelstellingen*. Kampen: Kok.

1.7. Conclusie hoofdstuk 1. De christelijke school en identiteit.

Wat wordt er bedoeld wordt met een christelijke school, en de identiteit die daarbij hoort. Wanneer kan een school zich christelijk noemen? Waaraan zie je dat een school Christelijk is? Hoe gaat de school om met een multiculturele leerling-populatie?

Wanneer een school christelijk is moet dit consequenties hebben voor de pedagogische en onderwijskundige visie en werkwijze van de school. Dit vormt tegelijkertijd één van de belangrijkste motieven om een christelijke school te stichten. Het gaat er niet alleen om kinderen vertrouwd te maken met de christelijke traditie; het gaat er ook om het hele schoolleven af te stemmen op bepaalde christelijke waarden en overtuigingen over mens en wereld.

De christelijke levensbeschouwing ziet men met andere woorden als het dieperliggende, onveranderlijke fundament van de school. Doelen en werkwijzen van de school dienen daarop te zijn gebaseerd.

Dit betekent voor de leerkracht dat hij/zij helder moet hebben welk fundament de school kent, en dat hij daaruit handelt in de klas.

Dit 'fundament' staat beschreven in een schoolwerkplan, deze dient elke school te hebben.

Dit is een wettelijke verplichting al zijn sinds januari 2007 de voorschriften minder gedetailleerd en wordt het een schoolplan genoemd.

Toch wordt het gezicht uiteindelijk niet bepaald door de afspraken die een team heeft gemaakt, maar door afspraken die in de praktijk gelden.

Er hoeft niet lang over te worden gepraat dat leerlingen op een christelijke school vertrouwd worden gemaakt met de christelijke traditie. En dat 'vertrouwd maken met' moet dan meer inhouden dan het aanbieden van kennis over de christelijke traditie. Het moet gaan over vorming in de christelijke traditie. Binnen een christelijke school moeten er mogelijkheden bestaan om gezamenlijk uiting te geven aan het christelijke geloof, bijvoorbeeld door middel van gebed en het zingen van liederen. Daarnaast is het van belang dat de kinderen worden gevormd in christelijke waarden.

De Christelijke scholen staan open voor anders gelovige kinderen.

De meerderheid van de scholen gaat in op de nieuwe maatschappelijke werkelijkheid en gebruikt een open toelatingsbeleid. Dit betekent vaak dat een kind met een andere cultuur of religie wordt toegelaten wanneer het karakter van de school gerespecteerd wordt door de ouders.

Hoofdstuk 2: Protestants Christelijk basisonderwijs.

Wat maakt een protestants -christelijke basisschool tot een protestants christelijke basisschool?

Oftewel 'Hoe krijgt de identiteit van protestants- christelijk basisonderwijs idealiter vorm? En hoe krijgt het christelijk onderwijs vorm wanneer de leerling-populatie multicultureel is?

2.1. Onderzoek.

Er is een onderzoek gedaan binnen het protestants christelijke onderwijs over de identiteit van de school. (Ruyter de , D., Miedema, S.) De kenmerken van de respondenten zijn als volgt:

Kenmerken	
Leeftijd	Gemiddeld 45 jaar (36-68 jaar)
Respondenten (26)	Schoolleiders (7); leerkrachten (9); bestuurders (6); wetenschappers (4)

Het onderzoek is verdeeld in 4 paragrafen/onderwerpen:

- Specifieke doelen van protestants christelijk onderwijs;
- De werkwijze van de leerkracht in de klas;
- Organisatie aspecten;
- De positie van de protestants-christelijke basisschool in een geseculariseerde en multiculturele samenleving;

2.1.1. Specifieke doelen van protestants-christelijk basisonderwijs.

Er zijn twaalf doelen gesteld binnen het protestants-christelijk onderwijs. De volgorde van de doelen is niet toevallig. Deze is gebaseerd op de uitkomsten van de Kendall-analyse. Dit betekent dat de respondenten het eerste doel het belangrijkste vinden en het twaalfde het minst belangrijk.

- 1) De waarde van het christelijke geloof inzien.
- 2) Handelen volgens een christelijke levensbeschouwing.
- 3) Kennis van christelijke waarden hebben.
- 4) Kennis van de inhoud van de bijbel hebben.
- 5) Een zingevingskader vanuit Bijbels perspectief aanbieden.
- 6) Het vieren van christelijke feesten.
7. Het vanuit de christelijke waarden en normen behandelen van leerstof bij vakken als natuuronderwijs/aardrijkskunde/geschiedenis.
8. In aanraking brengen met andere levensbeschouwingen.
9. Kennis van de vormen waarin de christelijke levensbeschouwing tot uitdrukking komt.
10. Persoonlijke interactie, relatie met God opbouwen.
- 11) Het christendom (in zijn protestants-christelijke variant) als enige ware godsdienst benoemen/aanbieden.
- 12 Van kinderen (belijdend) lid maken van de protestantse kerk.²⁹

²⁹ Ruyter de, D., Miedema, S. (1997) *Over de ideale protestants christelijke basisschool; tussen traditie en vernieuwing*. Kampen: Kok.

Bij bovenstaande punten komt naar voren dat het belangrijk is om zowel in je woorden als daden christen te zijn.

Jezus wordt gezien als de enige weg der zaligheid.

Opvallend voor mijn onderzoek is dat een schoolleider aangeeft dat hij het vieren van christelijke feesten wel zou willen nastreven maar dat niet kan vanwege de samenstelling van zijn schoolbevolking.

2.1.2. De werkwijze van leerkrachten in de klas.

Ik heb hieronder de aspecten beschreven die aansluiten bij de gestelde thema's voor dit onderzoek.

3) Het geven van godsdienstonderwijs.

Alle respondenten vinden dit een werkwijze die nagestreefd dient te worden. Want a: het is een impuls voor de eigen geloofservaring en b: hierdoor kunnen kinderen keuzes maken. Verder wordt het gezien als een ondersteunende functie voor de godsdienstige opvoeding thuis, het hoort bij de algemene ontwikkeling en het bereidt voor op een multiculturele samenleving.

4) Het vieren van christelijke feestdagen in de klas.

Op twee respondenten na vinden de ondervraagden dit belangrijk omdat dit hoort bij het christelijke geloof. Het is een belangrijk element van godsdienstige vorming. Er wordt verschillend gedacht over het belang van de volgende drie argumenten. A: het is een ervaringsvorm waarbij verstand en gevoel betrokken zijn; b: het bevordert het samenhorigheidsgevoel van de kinderen; c: het werk van Jezus moet gevierd worden.

5) Het houden van een dagopening in de klas.

Alle ondervraagden vinden dit belangrijk.

De drie belangrijkste argumenten zijn de volgende: A. het zet de hele dag in een bepaald perspectief, in een bijzonder kader; b: het is een moment van bezinning; c: het is van belang om te beginnen met de Heer, om God een zegen te vragen over de dag.

6) Gezamenlijk bidden in de klas.

Ook hier zijn alle respondenten het er over eens dat bidden in de klas moet plaatsvinden. Sommige van hen vinden het vooral belangrijk omdat het eerbied en toewijding naar God toont. Anderen vinden het vooral belangrijk omdat kinderen moeten leren bidden, oefenen in gesprek met God.

7) Gezamenlijk Bijbellesen in de klas.

Op drie na vinden alle ondervraagden dit nastrevenswaardig.

De meesten mensen vinden het wel belangrijk omdat de kinderen zo vertrouwd raken met de Bijbel, tevens krijgen de kinderen zo kennis van de inhoud van de Bijbel. Argumenten voor zijn: het optimaliseert het maken van keuzes, de Bijbel is Gods openbaring en dus meer dan een verhaal van de leerkracht, kinderen zullen hierdoor eerder zelf de Bijbel lezen. Wel is er de mening dat vertellen vooral in de lagere groepen ook erg belangrijk is en de Bijbelboodschap zou moeten worden vertaald.

8) In aanraking brengen met andere levensbeschouwingen.

5 van de ondervraagden vinden dit doel niet nastrevenswaardig.

Als argument voor dit doel was gegeven dat begrip voor en inlevingsvermogen in andere dan christelijk culturen belangrijk is. Een respondent voegt hieraan toe dat kinderen moeten leren op een respectvolle manier met het gedachtegoed van anders gelovigen en andersdenkenden om te gaan binnen onze samenleving.

Een ander hoopt dat door het begrip voor elkaars geloven en leven een grotere openheid voor de waarde van het Evangelie ontstaat. Nog een ander geeft aan dat het wel belangrijk is omdat er in onze maatschappij allerlei mensen met verschillende culturen te vinden zijn, maar meent wel dat je hiermee voorzichtig moet zijn. Er is een verschil tussen informatie verstrekken en beleven.

10) Zingen van psalmen, gezangen en andere liederen in de klas.

Alleen een wetenschapper vindt dit niet belangrijk om na te streven.

Argument voor deze werkwijze zijn: a. Zo kunnen op een plezierige manier gemeenschappelijke aspecten van het geloof gedeeld worden; b. zingen is een spontane manier voor kinderen om uiting te geven aan hun geloof; c. geloofsgetuigenis dringt soms beter binnen en blijft beter hangen. Toch wordt gevonden dat zingen niet verplicht moet worden maar op een natuurlijke manier moet worden geïntegreerd.³⁰

Verder werd er in dit deel van het onderzoek gevraagd naar het voorleven van normen en waarden en het behandelen van ethische kwesties. Dit werd ook door iedereen belangrijk gevonden. Ondanks dat een aantal van de ondervraagden van een school komt waar een hoge leerling-diversiteit is hoor je weinig over culturele verschillen die het handelen van de leerkracht zouden kunnen beïnvloeden. Uit bovenstaande trek ik de conclusie dat het voor deze leerkrachten niet uit maakt wat voor leerling-populatie je klas kent. Het handelen van de leerkracht lijkt vast te staan.

2.1.3 Opstelling van protestants-christelijke basisscholen in een geseculariseerde en multiculturele samenleving.

Dit deel sluit erg goed aan bij mijn onderzoek en wil ik dan ook uitvoerig bespreken.

Vier doelen voor het multiculturele Christelijk onderwijs.

- 1) *Leerlingen kennis laten maken met de christelijke levensovertuiging.*
- 2) *Leerlingen kennis overdragen over het christendom en zijn cultuur.*
- 3) *Leerling de waarde van het christendom en zijn cultuur laten inzien.*
- 4) *Trachten leerlingen van niet protestants-christelijke huize te bekeren tot het christendom.*

De bovenste drie doelen worden door alle ondervraagden belangrijk gevonden. Bijna alle respondenten vinden dat deze drie aspecten in je onderwijs naar voren moeten komen.

De 4^e echter wordt niet belangrijk gezien. De school is geen plek om te evangeliseren! Het christelijke geloof moet een vrije keuze blijven!

Multiculturele samenleving

Er zijn twaalf doelen gesteld binnen het protestants-christelijk onderwijs. Deze 12 zijn specifiek voor de multiculturele samenleving. De volgorde van de doelen is niet toevallig. Deze is gebaseerd op de uitkomsten van de Kendall-analyse. Dit betekent dat de respondenten het eerste doel het belangrijkste vinden en het twaalfde het minst belangrijk.

- 1) leerling bekend maken met andere culturen
- 2) Leerlingen de waarde van andere culturen bijbrengen.
- 3) Leerlingen respect bij brengen voor andere culturen.
- 4) Leerlingen helpen een culturele identiteit te verwerven.
- 5) Leerlingen trots laten worden op hun eigen cultuur.
- 6) Leerlingen de waarde van hun eigen cultuur laten zien.

³⁰ Ruyter de, D., Miedema, S. (1997) *Over de ideale protestants christelijke basisschool; tussen traditie en vernieuwing*. Kampen: Kok.

- 7) Leerlingen vaardigheden leren in het omgaan met leerlingen uit andere culturen.
- 8) Racisme verbieden op school.
- 9) Racistische uitspraken van leerlingen bestraffen.
- 10) Leerlingen met een andere dan protestants-christelijke levensovertuiging opnemen in de basisschool.
- 11) Christelijke bijdrage aan de samenleving.
- 12) Ondersteuning aan Moslims/Hindoes.³¹

Wat goed voor mijn onderzoek is om te weten is dat respect in alle antwoorden steeds weer naar voren komt. De respondenten geven aan de waarde van de kinderen en het respecteren van elkaars culturen heel belangrijk te vinden.

Wat opvallend is dat in een eerder gedeelte van het onderzoek naar voren kwam dat geen van de respondenten er problemen mee had wanneer de ouders geen protestants-christelijke overtuiging hadden. In dit gedeelte echter gaat het over leerlingen met een andere dan protestants-christelijke levensovertuiging opnemen in de basisschool en dan zijn er opeens 4 respondenten die het wel belangrijk vinden en er twijfels bij hebben.

Uit het onderzoek de punten Bijbellezen, bidden, zingen, vieringen samengevat.

Bijna alle respondenten vinden dat deze vier uitingen van het christelijke geloof binnen het onderwijs moeten plaatsvinden. Het is van belang om de dag te beginnen met de Heer, om God een zegen te vragen over de dag. Bijbellezen moet gebeuren omdat dit het maken van keuzes optimaliseert, bovendien wordt het Woord van God belangrijker gevonden dan het verhaal van de leerkracht. Verder wordt gebed belangrijk gevonden omdat het toewijding aan God toont, bovendien moeten de kinderen leren te bidden, te praten met God. Zingen is iets dat niet moet, maar op een natuurlijke manier moet worden geïntegreerd. Toch wordt over zingen positief gedacht want geloofsgetuigenis dringt soms beter binnen en blijft beter hangen. De feesten dienen gevierd te worden want het werk van Jezus moet gevierd worden.

2.2. Omgaan met anders gelovigen.

Paul Boersma en Anja van Andel³² van de besturenraad zijn op een heel aantal scholen geweest en Paul beschrijft hoe een multiculturele school kan zijn.

De besturenraad is een organisatie die zich samen met hun leden sterk maken voor de kracht en kwaliteit van het christelijk onderwijs. De meerwaarde hiervan ziet men concreet terug in de drie kernactiviteiten: belangenbehartiging, zingeving en dienstverlening.³³

Paul geeft als eerst de verschillen aan tussen scholen.

Hij vertelt dat er scholen zijn die eigenlijk geen ruimte geven voor anders gelovigen. Je hebt getekend en je dus te houden de regels zoals ze bij ons gelden. De kinderen krijgen hier geen ruimte voor hun identiteit en komen zo in de knel tussen hun thuissituatie en school.

Er zijn ook scholen die het op een hele andere manier benaderen.

Op die scholen vindt er meer ontmoeting plaats.

- Er kunnen islamitische werknemers zijn (dit kunnen leerkrachten zijn, maar kan ook bijvoorbeeld een onderwijsassistente of conciërge zijn). Deze mensen zorgen

³¹ Ruyter de, D., Miedema, S. (1997) *Over de ideale protestants christelijke basisschool; tussen traditie en vernieuwing*. Kampen: Kok.

³² Drs. Anja van Andel is Adviseur burgerschapsvorming, kwaliteitszorg en identiteit bij de besturenraad. Zie bijlage 2.

³³ (auteur onbekend) 03-05-08. *Organisatie*. Geraadpleegd op 26-11-08.
www.Besturenraad.nl

ervoor dat de kinderen iemand op school hebben die hen begrijpt. Deze mensen kunnen als praatpaal dienen voor de kinderen waardoor zij zich toch begrepen voelen.

- Verder is er aandacht voor de verhalen van de kinderen. Elke bovenbouw zou tijd vrij moeten maken voor het behandelen van geestelijke stromingen. Dit staat ook in de Wet op het Primair Onderwijs (WPO)³⁴ Verder wordt het ook beschreven in kerndoel 38: *De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen*³⁵.
- Toch gebeurt dit in de praktijk maar weinig geeft Anja aan. Er wordt aandacht aan de Bijbel besteed en daar blijft het dan ook bij.
- Paul vertelt dat wanneer je bij het Bijbelverhaal naar overeenkomsten vraagt met de Koran je bij de kinderen voor herkenning zorgt en dat zo de Bijbel toegankelijker voor deze kinderen wordt. Verder geeft hij aan dat het goed is om met gelijkenissen te beginnen omdat dit ervoor zorgt dat je je op safe gebied bevindt. Je hebt het niet direct over Jezus en Zijn sterven maar vertelt wel Zijn boodschap!
- Kerst feest wordt vaak traditie getrouw in de kerk gevierd. Waarom zou je met kerst naar de kerk gaan als dit voor veel ouders de drempel veel hoger maakt terwijl je kerst ook in de school kan vieren. Dit kan er dus voor zorgen dat er veel meer ouders komen, alleen door van locatie te veranderen.
- Wat Paul en Anja heel positief vinden is een welkomsthal in de school. Zo haal je de moeders die anders op het schoolplein staan te kletsen naar binnen en zorg je voor contact en ontmoeting. Hierdoor geef je aandacht aan de ander. Het creëren van ontmoeting is goed voor zowel de leerlingen als ouders.

Wanneer je bovenstaande punten uitvoert binnen je school laat je zien dat je niet afdoet van hun geloof. Je zorgt voor de vreemdeling. Hiermee breng je wat je zegt meteen in de praktijk.³⁶ Ik wil hierbij een uitspraak van een dominee plaatsen: 'Wanneer je tot ontmoeting wilt komen, zul je moeten luisteren naar de ander.'³⁷

Enkele voorbeelden van scholen die een multiculturele leerling-populatie kennen en hun manier van omgang daarmee kunt u lezen in het volgende hoofdstuk. Veder wordt daar verteld hoe men denkt over het lezen uit de Bijbel, het vieren van feesten, het zingen van Christelijke liederen en bidden met moslim kinderen op een protestants christelijke basisschool.

2.3. In de praktijk.

Hier volgen een paar voorbeelden van scholen met een multiculturele leerlingpopulatie. Deze scholen heb ik niet bezocht maar staan beschreven in de literatuur.

2.3.1. De protestants - christelijke basisschool Prins Bernhard in Culemborg.

In de literatuur wordt deze school beschreven als volgt.

De directrice is Erna Nederlof en zij vertelt trots dat haar school als laagdrempelig wordt gezien door zowel christelijke als moslims ouders. De moslims op deze school zijn dan ook in de meerderheid (97% van de 115 leerlingen). De school staat in een buurt die aan het vergrijzen is. De enige jonge mensen zijn vooral Marokkanen en veel Molukse mensen. De school speelt samen met het wijkcentrum een rol in het beleid om de school op een hoger plan te brengen.

³⁴ Welke vakken krijgt mijn kind op de basisschool? Geraadpleegd op 10-12-08. www.postbus51.nl

³⁵ Kerndoelen; oriëntatie op jezelf en op de wereld. Geraadpleegd op 10-12-08. www.tule.slo.nl

³⁶ Paul Boersma, besturenraad; zie bijlage 2.

³⁷ D.s. Smouter, K. 07/12/08

De school houdt de protestantse identiteit vast doordat de school een christelijk bestuur heeft. De ouders weten dat ook en weten ook dat er vanuit de christelijke identiteit wordt lesgegeven. Bij het eerste gesprek geven ze dat duidelijk aan en zeggen ze dat de kinderen van harte welkom zijn, maar dat ze een christelijke school zijn. Ze staan voor iedereen open met welke levensovertuiging de kinderen ook komen. Er wordt wel van de kinderen verwacht dat ze mee doen aan het godsdienst onderwijs en meedoen met het bidden en danken en meedoen met de vieringen. Wanneer dat niet kan dienen de ouders een andere school te zoeken voor hun kinderen.

Wel worden de kinderen vrijgelaten in hun uitingen. Zij zijn niet gewend hun handen te vouwen en ogen te sluiten bij het bidden, en bij ons bidden gaat het daar ook niet om, dus waarom zou je dat verplichten.

In de groepen zeven en acht wordt naast de Bijbelverhalen ook stil gestaan bij de Koran. Wat geloven jullie hiervan? Hoe denken jullie hierover? Hoe staat het in de Koran? Verder worden er voor de ouders koffie- en theemiddagen en -avonden gehouden waar de ouders in grote getale op af komen. Belangrijk is dat de ouders op de hoogte zijn van de veranderingen in school. En dat de problemen en misverstanden op tijd worden gesignaleerd. Hiervoor hebben ze op de Prins Bernardschool de onderwijsassistente Nadia.

Nadia is zelf moslim en vertelt dat iedereen zijn eigen geloof heeft en dat niemand hier problemen mee heeft. 'De christelijke feesten worden gewoon meegevierd door de ouders. Doordat er geen concurrentie is, is dit geen punt. De ouders hebben in hun achterhoofd de gedachte: 'wij geloven op een andere manier'.

Het scheelt misschien ook wel dat de Islamitische ouders over het algemeen thuis veel aan hun geloof doen.'

Nadia wordt gezien als een brug van school naar de ouders en de wijk en ook andersom van de ouders naar de school. Zij is het aanspreek punt voor de ouders.

De directrice Erna eindigt het gesprek met het volgende: 'Ook aan de Nederlandse kinderen wordt gedacht. Het vele taalonderwijs werpt ook z'n vruchten af bij die kinderen, dit is te zien aan het percentage dat naar HAVO/VWO gaat. Ook wordt er veel aandacht besteed aan de sociaal-emotionele ontwikkeling. Betrokkenheid, openheid en respect zijn drie kernwoorden voor deze school. En daarbij speelt voor ons de christelijke identiteit een grote rol. De houding, de levenshouding, een voorbeeld functie met de bijbel als achtergrond.'³⁸

Hoe het nu gaat met de Prins Bernardschool kunt u lezen in hoofdstuk 6.3

Het volgende voorbeeld komt uit het voortgezet onderwijs. Toch gaat het hier om het probleem waar dit onderzoek om draait. Veel verschillende religieuze achtergronden op een christelijke school. Dit is de reden dat ik het voorbeeld toch wil noemen, ondanks dat het niet meteen niet meteen een directe lijn naar het basisonderwijs is te trekken.

2.3.2 Christelijk college Henegouwen, Rotterdam.

'Respect voor elkaar vind ik te weinig.'

In deze paragraaf wil ik de aandacht schenken aan een christelijk voortgezet onderwijs, met een multiculturele leerlingpopulatie.

Het gaat om de hoofdvestiging van CSG Henegouwen, een school voor VMBO, HAVO en atheneum. De informatie wordt gegeven door de rector van deze school. Hij is op deze school gekomen omdat hij wat wil betekenen voor de mensen om hem heen.

Ondanks dat de school meer dan dertig nationaliteiten kent en daarmee zo'n vijftig verschillende culturen probeert de school een protestants-christelijke school te zijn.

³⁸ Stel, H. Iedereen is welkom; Christelijk onderwijs en multiculturaliteit. Unie voor Christelijk onderwijs, Amersfoort blz. 35 t/m 37.

De rector geeft aan dat je door deze populatie scherper bent als het gaat om je identiteit. Als de meerderheid van een andere traditie is, hoe geef je dan je christelijke identiteit vorm? Je bent als school protestants christelijk en wilt die identiteit ook vast houden. Het gaat er niet om dat er mensen bekeerd worden maar het gaat dan om het delen van je waarden.

Wanneer mensen hun cultuur meebrengen, brengen ze ook hun identiteit mee, en daar moet je iets mee doen. 'Ik wil een discussie, een ontmoeting met de mensen om ons heen, met hun culturen en hun overtuigingen' vertelt de rector.

Tegenwoordig wordt er in de vieringen zoals bij Kerst en Pasen geprobeerd tot een gezamenlijke viering te komen waarbij er toch veel elementen uit de traditionele vormgeving gehandhaafd worden.

Islamieten vinden het belangrijk dat het geloof puur is en dat het niet raar is dat je achter een religie staat, en dit komt op deze school terug. Hier is veel waardering voor, ook van de ouders.

Op deze school worden geen leerlingen geweigerd. De rector geeft wel aan dat het beter zou zijn wanneer de leerlingen eerlijker over de scholen verdeeld zouden worden. Dit kan geen kwaad voor de autochtone leerlingen, terwijl allochtonen er duidelijk profijt van hebben.³⁹

2.4 Moslims in de klas. Christelijke scholen en moslimleerlingen.

Christen onderwijsgevende in een multiculturele klas.

Hans Borst geeft aan hoe het hoort te zijn als leerkracht in een multiculturele school. Dit doet hij door middel van het PIN-principe.⁴⁰

Plezier Informatie en Nut. Voorop staat dat interculturele contacten leuk moeten zijn, dat je plezier hebt om met elkaar om te gaan, om een multiculturele klas les te geven. De contacten met ouders en kinderen leveren ook informatie op. De leerkracht leert andere levenswijze kennen, andere opvattingen, maar ook oplossingen vinden voor tal van praktische zaken. Als laatste komt het nut. Het kind krijgt onderwijs om in de toekomst zelfstandig zijn leven te kunnen leven.

In de vergadering van Maart '81 heeft de generale Synode der Nederlandse Hervormde kerk de nota aanvaard van haar Raad voor de zaken van Kerk en School over 'de vragen van dialoog en getuigenis'.

In deze nota wordt duidelijk dat juist de christelijke school een ontmoetingsplek zou moeten zijn:

'Omdat wij geloven in Jezus Christus die de Heer der Wereld is, pleiten wij voor de initiatieven, die leiden tot een werkelijke ontmoeting tussen ouders, kinderen en jongeren die tot verschillende godsdiensten en culturen behoren en daarin opgroeien.'

De bedoelde ontmoeting kan plaatsvinden in één veld met vier sectoren:

- 1) **Christelijke getuigenis;** Gods liefde en Jezus sterven is voor iedereen, daarom moeten we van die boodschap getuigen. De dialoog speelt een belangrijke rol in die getuigenis.
- 2) **Dienst;** We moeten dienstbaar zijn aan onze naasten; je kunt dienen door daden van liefde.
- 3) **Dialoog;** We zoeken de positieve kant van onze naasten, je komt er door dialoog achter wat de ander al weet van Gods liefde, er is plaats voor getuigenis en een dialoog zorgt voor een ontspannen omgang met elkaar.

³⁹ Stel, H. in Rijnbende, R.J. Iedereen welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort. Blz. 11 t/m 15.

⁴⁰ Schuringa, L., (2001) *Omgaan met diversiteit*, Soest

- 4) **Aanwezigheid;** Bij zijn met de verblijden en treuren met hen die treuren. Er voor het kind zijn. Soms kan er niet gesproken worden maar daden spreken vaak luider dan woorden.

Wanneer we deze begrippen gebruiken voor het onderwijs, zetten we getuigenis onderaan. Niet omdat het niet belangrijk is, maar wanneer je bezig bent met de drie andere aspecten (aanwezigheid, dienst en dialoog) brengt dit een getuigenis met zich mee.⁴¹

Ook Hans Borst geeft aan dat hij ontmoeting heel erg belangrijk vindt. In die ontmoeting mag je als leerkracht en bondgenoot van Christus zijn! 'In die rol ben je niet van de godsdienstrecherche of van de maffia die een kind ondervragen, ontvoeren naar een onbekend eiland of op z'n minst op de levensbeschouwelijke tocht zetten.'⁴²

2.4.1 Bijbelverhalen.

Bij het vertellen van de Bijbelverhalen, is het handig erop te letten dat de kinderen soms voor het eerst pas een verhaal horen! Daarom is het belangrijk dat het boeiend blijft zodat het verhaal blijft kleven. Sommige kinderen krijgen thuis te horen dat ze tijdens het Bijbelverhaal hun oren maar dicht moeten stoppen.. Het is belangrijk dat daar over na wordt gedacht bij het voorbereiden van een vertelling.

Moslim kinderen kennen al verhalen uit de Koran die overlappingen hebben met de Bijbel. Wanneer er begonnen wordt met deze verhalen wordt er gezorgd voor herkenning bij de kinderen en is dit voor hen bekend terrein. Jaap hansum (Bijbelhuis)⁴³ is het hier mee eens. Hij geeft aan dat het voor jezelf misschien een hele stap kost om te zetten, omdat je als christen toch de Bijbel en Koran gescheiden wilt houden. Toch zorgt dit bij de kinderen voor herkenning waardoor je meer bereikt dan wanneer je alleen uit de Bijbel vertelt en de kinderen bij voorbaat al niet luisteren omdat dat niet van hun ouders mag.

Een mogelijkheid is de kinderen dan bijvoorbeeld ook even de namen laten noemen in het Arabisch zodat zij betrokken worden bij de verhalen. Hoe de verhalen precies in de Koran staan komt vaak niet aan bod, dit door onwetendheid van de leerkracht.

Er zijn ook leerkrachten die dan het gevoel hebben, niet meer hun eigen geloof uit te dragen als ze een verhaal uit een andere traditie vertellen. De eigen betrokkenheid is dan heel anders. Hier gaat het dus niet alleen om onwetendheid maar ook om het geweten van de leerkracht, de leerkracht moet dit dus wel willen doen..

De leerkracht moet een duidelijke positie innemen als hij wel wil vertellen uit andere tradities. Een voorbeeld hiervan is de volgende: 'Ik heb dit verteld, en dit is een verhaal wat sommige mensen geloven, en ik vind het een heel mooi verhaal omdat... ik geloof alleen wat anders, namelijk dat wat in de Bijbel staat. In de Bijbel wordt het zo verteld:...' Gerritsen ⁴⁴ ziet het zo: De vertelling is een ontdekkingtocht waaraan zowel de leerkracht als de leerlingen deelnemen. De landkaart waarop de tocht wordt gelopen is de Bijbel, en de leerkracht de gids. Soms zou je de Koran er bij kunnen betrekken, maar naar een tijdje buigt dat spoor weer af en ga je verder met de Bijbel.

Veel ouders willen dat de leerkracht naast de overeenkomsten tussen de Koran en de Bijbel ook de verschillen ertussen vertelt. Dit om verwarring bij de kinderen te voorkomen, ze zouden namelijk de verhalen van de Bijbel kunnen gaan verwarren met de verhalen uit de Koran. De ouders zijn bang dat ze hun eigen geloof niet mee kunnen onderscheiden van het christelijke geloof. Juist door over de verschillen te praten worden de posities van de verschillende religies duidelijker.

⁴¹ Begrip, Moslims en christenen; christelijke scholen en moslimleerlingen nr. 66 cura migratorum-Begrip, JH Gerritsen. Blz. 15

⁴² Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen. Blz. 87

⁴³ Zie bijlage 1.

⁴⁴ Begrip, Moslims en christenen; christelijke scholen en moslimleerlingen nr. 66 cura migratorum-Begrip, JH Gerritsen. Blz. 6

Leerlingen kunnen vragen hebben wanneer het over de overeenkomsten gaat, hoe het verhaal dan in de Koran staan. Ze gaan met deze vragen echter vaak naar mensen die ook moslim zijn omdat ze weten dat de leerkracht er eigenlijk te weinig kennis van heeft.

Wanneer er over andere religies in de klas wordt gesproken kunnen de kinderen zelf vaak veel vertellen. Zij zijn dan vaak deskundiger dan de Nederlandse leerkracht op dat gebied. Bovendien is het voor de leerlingen boeiender als een medeleerling wat vertelt i.p.v. de meester of juffrouw. Wel moet er voor uitgekeken worden dat de leerling niet in een bepaald hoekje wordt gezet en een stempel op krijgt: 'jij bent anders'. Er moet een veilige sfeer in de klas zijn als dit toegepast gaat worden. Wanneer er allemaal verschillende religies in de klas zijn, wil dat nog niet zeggen dat de sfeer ook veilig is. Ook onder moslims onderling zijn verschillen bijvoorbeeld door verschillende culturen.

De verschillen kunnen tegen de borst stuiten. Voor de leerkracht kan de volgorde van rituelen er misschien niet zoveel toe doen en gaat het misschien meer om de inhoud, terwijl het voor de Marokkaanse en Turkse kinderen heel belangrijk is. Hier gaat het om een inhoudelijk verschil tussen islam en christendom. De islam heeft veel voorschriften voor het dagelijkse leven en heeft daardoor een wettisch karakter. Het doorgeven van de juiste informatie en feiten is daardoor heel belangrijk. Bij christenen zijn de leefregels en leerstellingen steeds meer gerelativeerd, en is de invloed daarvan op het dagelijkse leven behoorlijk verminderd. Behalve een verschil in inhoud van de regels tussen islam en christendom, gaat het dus ook om een verschil in waardering van religie gebonden regels.

Er zal een keuze gemaakt moeten worden bij het geven van godsdienst onderwijs ten opzichte van de anders en niet gelovige leerlingen.

- Welke verhalen uit de Bijbel vertel je?
- Zijn er overeenkomsten en/of verschillen met bijv. de Koran?
- Vraag je naar eigen ervaringen? (Hoe is dat bij jullie?)
- Wat is je houding en motivatie? (Dit gaat me echt te ver!) ⁴⁵

2.4.2 Het gebed

Wanneer je als christenen samen bidt en God aan zijn eer laat komen, alles van Hem verwachten van wat hij beloofd heeft, in onze voorbeden aan anderen denken, dan kun je respect afdwingen bij de anders - gelovige luisteraars. Op onze beurt kunnen wij hen de gelegenheid geven voor stil gebed. ⁴⁶

Jaap Hansum (bijbelhuis) ⁴⁷ geeft hier niet de ruimte voor. Hij past zijn gebedshouding aan om er zo voor te zorgen dat het voor de moslims makkelijker wordt om mee te doen. Het is voor hen zo minder grensverleggend wanneer ze niet hun ogen hoeven te sluiten en handen hoeven te vouwen voor een andere God.

Over bidden met moslims is meer beschreven in hoofdstuk 3.

2.4.3. Zingen

Zingen is een actievere vorm dan bidden. Bij zingen is het namelijk veel beter zichtbaar of je meedoet ja of nee. Dit betekent voor de leerlingen dat zij hierin een duidelijke keuze moeten maken.

Over bidden is vaak een duidelijke afspraak gemaakt wat bij zingen niet het geval is. Dit maakt het voor kinderen erg lastig, zingen is namelijk erg leuk, maar kan dit wel in combinatie met je eigen geloof?

⁴⁵ Begrip, Moslims en christenen; christelijke scholen en moslimleerlingen nr. 66 cura migratorum-Begrip, JH Gerritsen Blz. 7

⁴⁶ Begrip, Moslims en christenen; christelijke scholen en moslimleerlingen nr. 66 cura migratorum-Begrip, JH Gerritsen. Blz. 8

⁴⁷ Zie bijlage 1

Soms is er ook een combinatie van bidden en zingen, bijvoorbeeld bij het 'onze Vader'. Gelden dan de regels van het bidden of niet? Wanneer er regels op school zijn over het bidden is het dus van belang dat je dit duidelijk aan geeft bij de kinderen. Het is belangrijk dat de christelijke leerkracht aan anders- en niet gelovige kinderen duidelijk aangeeft wat hij van hen verwacht, dit voorkomt een hoop verwarring en onzekerheid bij de leerlingen.⁴⁸

2.4.4 Vieringen.

Wanneer zich het probleem voordoet dat ouders niet naar je kerstviering komen omdat deze in de kerk gevierd wordt kan de school of leerkracht verschillende dingen doen.

Stug volhouden om het in de kerk te vieren omdat de ouders getekend hebben voor een christelijke school en de consequenties daarvan maar moeten dragen.. Hierdoor zit de kerk maar half vol en is het ideaal van het gemeenschappelijke feest weg.

Of het feest wordt ergens anders gevierd waardoor de drempel lager is en de mensen eerder naar de viering toekomen waardoor ze het kerstverhaal horen. Hierdoor wordt misschien wel een lange traditie verbroken of wordt de wijkgemeente tegen het hoofd gestoten.

Wel is het zo dat er verschillende groepen moslims zijn. Zo is er een groep moslims is dat sowieso niet naar de viering komt omdat ze gewoon niet betrokken zijn bij de school. En je kunt een groep moslims hebben dat heel actief betrokken is. Zo waren er eens moslimmoeders die met een hoofddoekje op heel enthousiast meezongen aan het gloria.

Het wel of niet mee doen heeft niet alleen te maken met de locatie of andere organisatorische punten maar heeft grotendeels te maken met persoonlijke visies en emoties.⁴⁹

Bij elke leerling moet de keuze gemaakt worden of hij wel of niet mee gaat doen met de viering. Dit geldt voor alle leerlingen maar vooral voor de leerlingen met een andere godsdienst. De verwachting van school en van hun ouders verschillen nogal eens. Dit zorgt ervoor dat zowel de school als de ouders moeten weten wat zij verwachten van een viering. Wat kan je als school verwachten van een leerling met een ander religieuze achtergrond.

De inhoud van het paasfeest is een lastiger punt dan kerst. Dat Jezus de Zoon van God is en gestorven is voor onze zonden, is voor moslims een beeld waar veel moslims moeite mee hebben. Maar omdat Pasen veel bescheidener wordt gevierd dan kerst, bijvoorbeeld gewoon in het klaslokaal, zijn er bij Pasen veel minder kritische vragen dan bij kerst! Wel wordt opgemerkt door leerkrachten dat er reacties opgeroepen worden door bijvoorbeeld werkjes over Pasen. De kinderen durven deze niet mee naar huis te nemen uit angst voor de reactie van de ouders. In deze situatie geldt, net als bij de kerstviering dat het belangrijk is, helderheid te bieden over de verwachting van de school en deze helderheid vervolgens bekend te maken aan de ouders en leerlingen.⁵⁰

Borst, J.C. denk hier anders over, volgens hem kan je niet het paasfeest met islamitische kinderen vieren, net zoals christenen niet het slachtfest gezamenlijk kunnen vieren.⁵¹

⁴⁸ Begrip, Moslims en christenen; christelijke scholen en moslimleerlingen nr. 66 cura migratorum-Begrip, JH Gerritsen. Blz. 11

⁴⁹ Jonge de, K. Iedereen is welkom; Christelijk onderwijs en multiculturaliteit. Unie voor Christelijk onderwijs, Amersfoort, blz. 45 t/m 59

⁵⁰ Jonge de, K. Iedereen is welkom; Christelijk onderwijs en multiculturaliteit. Unie voor Christelijk onderwijs, Amersfoort, blz. 45 t/m 59

⁵¹ Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen. Blz. 27.

2.5 Conclusie hoofdstuk 2 Protestants Christelijk basisonderwijs.

'Hoe krijgt de identiteit van protestants- christelijk basisonderwijs idealiter vorm? En hoe krijgt het christelijk onderwijs vorm wanneer de leerling-populatie multicultureel is?

Zowel Bijbellezen, bidden, zingen als het vieren van Christelijke feesten wordt belangrijk gevonden door bijna alle respondenten van het onderzoek. Het maakt voor hen niet uit of er veel anders gelovigen in de klas zijn of alleen Christelijke kinderen.

Al denken enkele schrijvers daar anders over.

Zo vindt Borst, J.C. dat je niet met de kinderen het paasfeest kunt vieren, en vindt Jaap Hansum dat je met deze leerling-populatie je gebedshouding moet veranderen, en de leerkrachten opzoek moeten gaan naar overeenkomsten zodat er voor de kinderen herkenning ontstaat.

Verder komt in de antwoorden duidelijk naar voren dat de school geen evangelisatie project is. Het christelijk geloof moet volgens de respondenten een vrij keuze blijven. Het doel: leerkrachten trachten leerlingen van niet protestants-christelijke huize te bekeren tot het christendom, wordt dan ook niet belangrijk gevonden!

Respect krijgt een bijzondere plaats binnen het Christelijk onderwijs. Respect voor kinderen onderling, wederzijds respect tussen leerkrachten en leerlingen en wederzijds respect tussen leerkrachten en ouders

Respect kan ook door het opzoeken van ontmoeting.

Je kunt voor ontmoeting zorgen door:

- Voor herkenning te zorgen, door overeenkomsten te vertellen tussen de Koran en de Bijbel.
- Kerstfeest op een andere locatie dan de kerk te vieren.
- Islamitische werknemers. Dit kunnen leerkrachten zijn, maar kan ook bijvoorbeeld een onderwijsassistente of conciërge zijn). Deze mensen zorgen ervoor dat de kinderen iemand op school hebben die hen begrijpt.
- Een welkomsthal in de school. Zo haal je de moeders die anders op het schoolplein staan te kletsen naar binnen en zorg je voor contact en ontmoeting.

Juist de Christelijke school moet een ontmoetingsplaats zijn.

De bedoelde ontmoeting kan plaatsvinden in één veld met vier sectoren:

- 1) Christelijke getuigenis
- 2) Dienst
- 3) Dialoog
- 4) Aanwezigheid

De ontmoeting; kerstfeest met kinderen en ouders.

Hoofdstuk 3. De verschillen en overeenkomsten met de oosterse (islamitische) en Nederlandse cultuur.

In dit hoofdstuk hoop ik de verschillen en overeenkomsten met de oosterse (islamitische) cultuur duidelijk te maken om zo daar in het onderwijs rekening mee te kunnen houden en hierdoor de kinderen en de ouders te betrekken bij de school.

Het is noodzakelijk om eerst te kijken naar de centrale opvattingen en kernwaarden wanneer we mensen in hun culturele en levensbeschouwelijke omgeving willen begrijpen. De hoeksteen van de Arabische samenleving is het gezin of de familie. De meeste Arabieren hebben meer dan honderd 'vrij nauwe' verwanten binnen zo'n familie. Familieloyaliteit en verplichtingen gaan boven trouw aan vrienden of de eisen die een baan stelt.

Er zijn naar schatting een miljard Arabieren en daarvan is ongeveer 300 miljoen moslim. Het is dus een misverstand te denken dat alle Arabieren moslim zijn. En het is dus ook belangrijk om cultuur en religie gescheiden te houden!

Arabieren geloven in het algemeen dat (bijna) alles, in laatste instantie door het lot bepaald wordt en niet door mensen. Zij denken bijvoorbeeld dat iedereen van kinderen houdt, dat de wijsheid met de jaren komt en dat man en vrouw met een sterk verschillende persoonlijkheid geboren zijn. Deze ideeën bepalen in hoge mate de aard en het karakter van de Arabische cultuur.⁵²

3.1. Feesten in de Islam.

De islamitische kalender kent twee canonieke feesten, die beide drie dagen en drie nachten duren:

A) Het Suikerfeest; na afloop van de vastenmaand ramadan. Op dit vrolijke driedaagse feest worden de huizen van te voren schoongemaakt en versierd. Iedereen is op zijn best gekleed, gaat op familiebezoek, eet zoetheid en geeft giften aan armen en kinderen.

B) Het offerfeest. Dit wordt gevierd op de tiende dag van de bedevaartsmaand. Op dit feest wordt gedacht aan Abraham die zijn zoon Ismaël zou offeren aan God. Ieder hoofd van een gezin of familie offert een schaap of kameel.

'Beide feesten zijn gelegenheden om Allah te bedanken, dat Hij mensen en de gemeenschap hun religieuze plichten heeft laten vervullen.'⁵³

Verder zijn er de volgende feestdagen:

C) Nieuwjaarsdag; Deze wordt op de eerste dag van de eerste maand van het nieuwe jaar gevierd. Het Islamitische jaar begint op de dag waarop Mohammed vertrok uit Mekka naar Medina in het jaar 622. De jaartelling is anders dan de westerse jaartelling. Het is een dag van vreugde waarop men aalmoezen geeft en begraafplaatsen bezoeken van familieleden.

D) Geboortefeest van Mohammed; Deze wordt op in de derde maand gevierd. Op dit feest staan kinderen centraal en krijgen ze cadeautjes.⁵⁴

3.2. De Bijbel en de Koran

De plaats die de Bijbel in het christendom inneemt is een andere dan de Koran in de Islam. In het centrum van het christendom staat niet het boek maar de Persoon en het werk van Jezus Christus. Jezus Christus wordt het Woord genoemd. Het Woord is geen boek geworden maar mens.⁵⁵

⁵² Nydel, M.K. In Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen.

⁵³ Al-Kaysi, M.I. In Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen.

⁵⁴ Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen. Blz. 87

Moslims spreken met grote eerbied over de boeken van joden en christenen. Zij zijn echter van mening dat de Bijbel zoals christenen die gebruiken en verspreiden, niet de oorspronkelijke versie is. Volgens hen is wat er in de Koran staat en aan Mohammed geopenbaard is het meest zuivere en laatste boek. Volgens bepaalde islamitische opvattingen is telkens het gezag van een door God geschonken boek, teniet gedaan door een daarop volgend boek.

3.3. God en Allah.

Allah is het Arabische woord voor God. Mohammed ging er van uit dat Allah, dezelfde was als de God die door de joden en de christenen werd aanbeden. Joden en christenen in het Arabisch taalgebied gebruiken tot in onze tijd het woord 'Allah' wanneer ze over God spreken.

De islam beschouwt de drie-eenheid als godslasterlijk en als een onvergeeflijke zonde, die met de dood moet bestraft worden.⁵⁶

3.4. Waar iedere leerkracht zich bewust van moet zijn.

In contact met ouders.

- In Arabische landen groeten mannen elkaar met een omhelzing of handdruk. Mannen mogen vrouwen echter geen hand geven!
In veel Aziatische landen is de handdruk helemaal niet zo gebruikelijk.
- Wanneer iemand je iets te drinken aanbiedt, accepteer dit dan en houdt het met de rechter hand vast!
- Bij het weggaan is het beleefd om iedereen een hand te geven.
- Bij huisbezoek kan het verkeerd worden opgevat wanneer men in vrijetijdskleding komt.
- Wanneer er bewondering wordt getoond voor iets kleins in huis, kan het zijn dat de gastheer dit cadeau wil doen. Men dient de verwondering niet of voorzichtig te uiten.
- Het gesprek staand beginnen is een teken van onbeleefdheid. Dit geldt vooral wanneer je tegen een muur geleund staat en je je handen in je zakken hebt...
- Directe benadering wordt niet altijd op prijs gesteld. Het is beter eerst het onderwerp van het gesprek te noemen.
- Een Turkse of Marokkaanse ouder kan soms wat dwingend over komen. Dit komt vaak doordat de ouder de Nederlandse taal onvoldoende beheerst.
- Het is ongebruikelijk en onbeleefd over godsdienst in het algemeen te praten en over de Islam in het bijzonder.
- Het spreken over politiek is ongewenst en kan als pijnlijk worden ervaren.
- Informeer nooit naar vrouwelijke familieleden (zeker niet als man), maar vraag naar de gezondheid van de hele familie.
- Het spreken en grapjes maken over alcohol en varkensvlees wordt niet op prijs gesteld.
- Het bespreken van seksualiteit door mannen met vrouwen is verboden.
- Vooral Marokkanen stellen improvisatie bij het afspreken of in een gesprek meer op prijs dan planmatigheid.
- Wedden of gokken mag niet van de Koran.
- Verjaardagen worden haast alleen van kinderen gevierd.
- De televisie is een vast onderdeel van Turkse en Marokkaanse huiskamers. Deze wordt voor u aangezet als blijk van gastvrijheid.

⁵⁵ Kellerhals, E. In Borst J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen.

⁵⁶ Zaka, A. En Coleman, D. In Borst J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen.

- Tijdens de Ramadan dienen consumpties te worden afgeslagen, wanneer het gezin mee doet.
- Gasten worden vaak uitgenodigd nog eens langs te komen.

De Koran:

- wordt vaak boven andere boeken gezet.
- Wordt bewaard op een schone of eervolle plek.
- Moslims reinigen zichzelf voordat ze de Koran aanraken en er uit lezen.

Non-verbaal:

- Het neer slaan van de ogen is een teken van respect.
- Het geven van een hand is soms om religieuze redenen niet toegestaan.
- In een gesprek moet men er op letten de stem niet te verheffen of in toonhoogte omhoog te gaan.
- Met handgebaren spreken wordt als onbeleefd ervaren.
- Het laten zien van een schoonzool wordt als denigrerend gezien. Dit kan al wanneer men de benen over elkaar heen slaat.
- Wanneer je in een gesprek te ver van iemand af gaat zitten, kan dit als afwijzing worden gezien.
- Handen op de heupen of zij kan als uitdagend worden gezien. De ander zal dan waarschijnlijk het gesprek beëindigen.
- Een klopje op de schouder kan alleen bij mannen of vrouwen onderling.
- Niezen, de neus ophalen, hoesten of hikken kan onbeleefd worden gevonden.
- In de traditionele kringen wordt na het schudden van de hand door de mannen hun hand op hun borst gelegd als teken van respect.⁵⁷

Wat doet het bovenstaande met de leerkracht. Wat maakt de leerkracht tot wie hij is? Hoe komt het dat hij op een bepaalde manier over dingen denkt? Wat dat het met hem dat er kinderen met een totaal andere opvoeding tegenover hem staat? Hoe zorgt de leerkracht ervoor dat hij openstaat voor het kind met een andere cultuur? Dit is te lezen in hoofdstuk 4.

⁵⁷ Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen.

3.5 conclusie hoofdstuk 3. De verschillen en overeenkomsten.

Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de oosterse (islamitische) en Nederlandse cultuur die je tegenkomt in de klas?

Als eerst is het heel belangrijk om religie en cultuur gescheiden te houden.

- Van de miljard Arabieren zijn er zo'n 300 miljoen moslim.
- Voor de Arabier is de familie heel erg belangrijk. Deze is belangrijker dan zijn werk of andere zaken.
- Belangrijke feesten binnen de Islam zijn:
 - het Suikerfeest
 - het offerfeest
- Moslims spreken met grote eerbied over de boeken van joden en christenen. Zij zijn echter van mening dat de Bijbel zoals christenen die gebruiken en verspreiden, niet de oorspronkelijke versie is. Volgens hen is wat er in de Koran staat en aan Mohammed geopenbaard is het meest zuivere en laatste boek. Volgens bepaalde islamitische opvattingen is telkens het gezag van een door God geschonken boek, teniet gedaan door een daarop volgend boek.
- Allah is het Arabische woord voor God. Mohammed ging er van uit dat Allah, dezelfde was als de God die door de joden en de christenen werd aanbeden. Joden en christenen in het Arabisch taalgebied gebruiken tot in onze tijd het woord 'Allah' wanneer ze over God spreken.

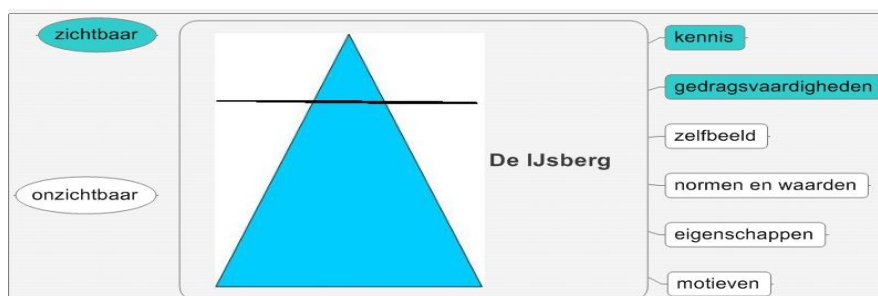
Hoofdstuk 4. Van grondhouding naar beroepshouding.

In de tweede van de PABO wordt het volgende ijsbergmodel van McClelland gebruikt om duidelijk te maken wat je als persoon meeneemt wat voor anderen niet zichtbaar is maar wat wel het zichtbare gedeelte beïnvloed.

Wat neemt de leerkracht mee van zijn/haar opvoeding, zelfbeeld eigenschappen wat anderen niet kunnen zien maar wat wel invloed heeft op wie hij is? Wat heeft dit voor invloed op het onderwijs?

4.1. Het ijsbergmodel van McClelland.

Het ijsbergmodel van **McClelland** vergelijkt de mens met een ijsberg. Boven de waterlijn bevindt zich het topje van de ijsberg. Het grootste deel van de ijsberg bevindt zich echter onder de waterlijn en is niet zichtbaar.

Figuur 7: de ijsberg van McClelland⁵⁸

Boven water zie je het gedrag, de kennis en de vaardigheden. Onder de waterlijn zit wat vaak niet uitgesproken wordt (meestal onbewust). Je normen en waarden, eigenschappen, zelfbeeld en motieven. Het model laat je nadenken over wat je sterke punten zijn, wat je werkelijk wilt en hoe je dit kunt bereiken. Het model leert je een actieplan opstellen waardoor je de moed krijgt de sprong te wagen en je droom uit te laten komen. Dit proces is vaak niet echt zichtbaar, maar je kunt er wel rekening mee houden. Je kunt het vergelijken met het beeld van een ijsberg. Een gedeelte is zichtbaar, een groot gedeelte echter niet. Dit niet-zichtbare gedeelte beïnvloedt wel het gedrag (boven de waterlijn).⁵⁹

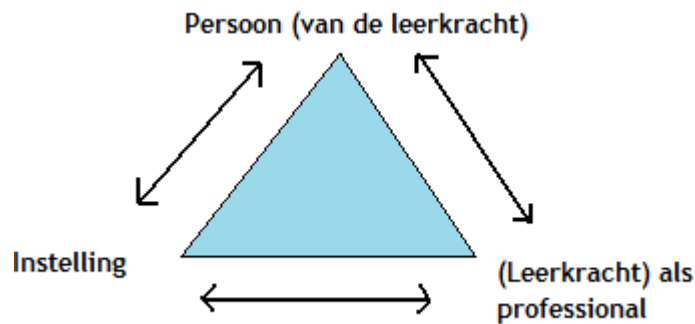
Dit zegt dus voor mijn onderzoek dat je als leerkracht een hoop meeneemt in de klas waar je je zelf misschien wel niet bewust van bent. Wat neem jij mee als christelijke leerkracht? Het is belangrijk om bij jezelf na te gaan wat jou als persoon heeft beïnvloed en wat jou maakt tot wie je bent.

Het is nodig om te beseffen dat wat voor jou van zelfsprekend is, zoals bijvoorbeeld de zondag als rustdag beschouwen waarop je niks doet, dat dit niet voor alle leerlingen geldt omdat hun ijsberg er weer heel anders uit ziet.

⁵⁸ Rozendaal, A. (jaartal onbekend) Methodieken; Het ijsbergmodel van McClelland. Geraadpleegd op 19-11-08. www.anroco.nl

⁵⁹ Rozendaal, A. (jaartal onbekend) Methodieken; Het ijsbergmodel van McClelland. Geraadpleegd op 19-11-08. www.anroco.nl

Anja van Andel⁶⁰ geeft in haar PowerPoint over identiteit het volgende schemaatje weer: Drie identiteiten en de relatie daartussen:

Figuur 8: de relatie tussen 3 identiteiten.⁶¹

Ze geeft hiermee aan dat deze drie met elkaar in evenwicht horen te zijn. Ze zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden!.

4.2. inzicht in jezelf.

Inzicht in Jezelf vormt de basis van je professionele handelen in de klas. Professioneel werken betekent zicht op eigen gedrag en houding; een voortduren onderzoek van je overtuigingen, normen, waarden en patronen. Hoe meer je jezelf kent, hoe meer je weet waar je gevoeligheden liggen, hoe meer je in staat zult zijn je vak onder alle omstandigheden bekwaam uit te oefenen.

4.2.1. Reflecteren.

Voor een leraar betekent dit dat hij gaat reflecteren op zichzelf, in alle verschillende situaties waarin hij door zijn werk in terecht komt. Dat hij nadenkt over zijn gedrag, over zijn gevoel, zijn impuls, zijn reactie en zijn patronen.

Er zijn verschillende momenten aan te wijzen waarop je kunt reflecteren:

Wanneer?	Hoe?
<i>Vooraf</i>	Je denkt van te voren na over mogelijke reacties op een situatie. Wat voor vragen kunnen er gesteld worden? Hoe ga je iets vertellen of vragen?
<i>Tijdens</i>	Al handelend in de situatie kijken hoe het gaat. Je doet iets en je onderzoekt je manier van doen op het zelfde moment.
<i>Achteraf</i>	Na afloop kijk je terug hoe iets is gegaan. <i>Deze vorm komt het meest voor.</i>

62

4.2.2. De persoonlijkheid/identiteit.

Hier gaat het om karakter eigenschappen die maken dat jij jij bent. Hier horen zinnen bij als: 'Zo ben ik nu eenmaal,' 'ik ben iemand die...' Persoonlijkheidskenmerken vormen min of meer een gegeven. Op dit niveau gaat het over ons zelfbeeld. De

⁶⁰ Drs. Anja van Andel is Adviseur burgerschapsvorming, kwaliteitszorg en identiteit bij de besturenraad. Zie bijlage 2

⁶¹ Besturenraad. Zie bijlage 2.

⁶² Boutellier, A; (2007). *Beter voor de klas; werken aan je persoonlijke professionaliteit*. Soest Nelissen. Blz. 21-22.

persoonlijkheidskenmerken zijn zo'n sterk onderdeel van ons zelf dat ze door alles heen komen. Veel mensen gebruiken hun karaktereigenschappen als excuus voor hun gedrag. 'je moet er maar aan wennen dat ik afspraken vergeet, want zo ben ik nu eenmaal.'

In het werk is het van groot belang te begrijpen welke kanten aan de persoonlijkheid zitten; welke dingen je altijd als vanzelf doet omdat ze bij jou horen. Niet om ze daarna meteen kwijt te zijn of ze te kunnen veranderen, maar wel om bewuster te kunnen handelen. Dat is ook een kenmerk van een professionele/beroeps houding.

4.3. Het proces van grondhouding naar beroepshouding.

Na de geboorte.

Vanaf de geboorte is een mens al geen ongeschreven blad. Het ligt al vast of het een jongetje of meisje is, met een donkere of blanke huidskleur. Ook in de genen ligt al veel opgeslagen. De intelligentie, talenten, mogelijke karakter eigenschappen en nog meer.

Ook de omgeving waarin een kind opgroeit, de cultuur en het feit dat een kind in een familie wordt geboren als een telg van de zoveelste generatie heeft invloed. Verder is er natuurlijk de directe omgeving met de mensen die zorg dragen voor hem. Vanaf het eerste moment wordt de baby overspoeld met indrukken, en gaat hij reageren op de omstandigheden zonder dat hij daar iets van begrijpt. Hij is dan wel compleet, maar om te overleven toch geheel afhankelijk van anderen en zo gaat hij zich aanpassen aan zijn naaste omgeving.

Door dat aanpassen aan je omgeving ontstaat je persoonlijkheid. Tijdens het opgroeien wordt het kind dingen aangeleerd, wordt het kind dingen verboden, wordt het ene toegestaan en het andere bestraft. Het kind past zich aan en vormt zich.⁶³

Terwijl het in onze cultuur niet anders kan dan dat we onder invloed van onze directe omgeving persoonlijkheid opbouwen, is het toch zo dat we niet onze persoonlijkheid zijn, maar een persoonlijkheid hebben.⁶⁴ Men zit dus niet vast aan zijn persoonlijkheid met zijn vaste patronen en reacties.

De ontwikkeling van onze persoonlijkheid, ons ego, is een natuurlijk en belangrijk proces. We ontwikkelen een 'zelfgevoel'; we individualiseren en krijgen een persoonlijke identiteit in de wereld. Op deze manier komen we los van de samensmelting met de moeder.

Dit alles laat zien hoe de onderkant van de ijsberg tot stand komt.⁶⁵

Innerlijke stem.

De innerlijke stem heeft veel te zeggen bij ons. Hij is erg actief. De innerlijke stem is een deel van onze persoonlijkheid dat commentaar geeft op alles wat we doen, denken en voelen. Dit commentaar komen we tegen in de vorm van vergelijken. Omdat we vergelijken zo gewend zijn, omdat we het kennen uit de wereld om ons heen en voortdurend zelf doen, zullen we dat ook met de kinderen in de klas doen. Het kind gaat van zijn ouders leren welke dingen hij wel en niet mag doen. Voor bepaald gedrag wordt hij beloond en voor ander gedrag wordt hij gestraft. Het kind, geheel afhankelijk van de liefde en aandacht van de ouders, heeft weinig keus in dit proces. Hij moet zich voegen naar wat zijn omgeving van hem vraagt. Om te overleven. En overleven wil een kind want dat is een instinct en daar doet het kind dan ook alles voor. Hoewel de ouders de eerste en belangrijkste positie hebben in dit proces, speelt de maatschappij hierin een duidelijke rol.⁶⁶

En dus ook de leraren op school. Emoties sluiten zelden perfect aan.

Iedere situatie roept emoties op. Emoties komen en gaan. We zoeken altijd naar een logisch verband tussen de situatie en ons gevoel. Maar vaak kunnen we deze niet eens vaak leggen. Het feit dat één situatie geheel verschillende emoties bij mensen kan oproepen, is een duidelijk bewijs voor het gegeven dat het gevoel dat men heeft vaak niet aansluit bij

⁶³ Boutellier, A; (2007). *Beter voor de klas; werken aan je persoonlijke professionaliteit*. Soest Nelissen.

⁶⁴ Almaas, A.H. (1996-2003). *De innerlijke diamant*. Deel 1 t/m 4. Haarlem: Altamira-Becht

⁶⁵ Zie figuur 7.

⁶⁶ Boutellier, A; (2007). *Beter voor de klas; werken aan je persoonlijke professionaliteit*. Soest Nelissen.

de situatie waarin men zich bevindt. In iedere situatie gaat er iets van binnen bij ons lopen. We kunnen het 'een film' noemen. De film die wordt samengesteld door ervaringen, beelden en trauma's. Vooruit uit onze vroege jeugd. Er is een archief met al deze herinneringen in ons opgeslagen en dit archief is altijd direct beschikbaar. Hij is gevuld met prettige en minder prettige herinneringen en het speelt bewust of onbewust een grote rol in ons gedrag en bij ons handelen.

Vroegere ervaringen vormen de basis van de manier waarop wij in de wereld staan en de wereld beleven. Onze overtuigingen, normen en waarden zijn hierop gebaseerd. Veel van wat we voelen is dan ook een herbeleving.

Projecteren.

In al onze contacten hebben we gevoelens of kunnen we ons gevoelens bij anderen voorstellen die te maken hebben met de herinneringen bewust of onbewust van vroeger. Het heeft te maken met dat ons gevoelsleven zich ontwikkeld heeft in contact met anderen. Vanuit de vroegere socialisatie, waarin we een zelfbeeld ontwikkelen en ook ideeën over anderen, projecteren we gevoelens, verwachtingen, verlangens en vooroordelen op anderen. In ieder contact speelt projectie. Op zich is daar niets mee aan de hand. Projectie kan worden opgeroepen door de herkenbaarheid van de situatie en/of door de gelijkenis in persoon. Meestal is men zich niet bewust van datgene wat er meespeelt in een situatie of contact. Zeker niet als het contact of de situatie prettig is of naar wens verloopt. Je zou kunnen zeggen dat er dan sprake is van positieve projectie. Projectie waarbij je op de anders alles projecteert wat je niet wilt, waar je juist vanaf wilt noemen we negatieve projectie.

Projectie komt altijd voor. Het kost je vaak grote moeite bij jezelf te ontdekken wat er precies meespeelt. Bij een ander kun je soms direct zien dat de gevoelens niet te maken hebben met de situatie.

Een leraar heeft dagelijks te maken met projecties: in de klas, met ouders, collega's, de directeur etc. Van de leraar op hen en andersom.

Het is altijd goed om te constateren dat dit mechanisme voortdurend zal optreden, en dat het er ook niet om gaat hiervan af te komen. Het gaat om inzicht en bewustwording. Voor de leraar is het goed om te weten dat dit mechanisme voortdurend speelt. Het is erg waardevol situaties en gedrag van jezelf daarin te onderzoeken in termen van: wat projecteer ik hierin op de ander? Wat speelt er bij mij? Het kan helpen om jezelf te vragen: Wat zie ik werkelijk aan gedrag bij de ander en wat projecteer ik van mezelf in de ander?

De projectie van de kinderen op de leraar heeft een speciale plaats. Tussen hem en de kinderen is de relatie per definitie ongelijk. Kinderen zijn afhankelijk en de leraar is een belangrijk figuur in het leven van een kind. Dat brengt projecties met zich mee. Dat maakt de band tussen de leraar en leerlingen zo sterk. Een positieve kracht dus, zeker als de leraar zich bewust is van dit gebeuren. Een kracht die ook gevaar meebrengt. Het geeft de leraar veel macht. Hoe meer de leerkracht bewust is van de positie en rol ten opzichte van de kinderen, hoe beter! ⁶⁷

⁶⁷ Boutellier, A; (2007). *Beter voor de klas; werken aan je persoonlijke professionaliteit*. Soest Nelissen. Blz. 68

4.4. Conclusie hoofdstuk 4. Van grondhouding naar beroepshouding.

Wat neemt de leerkracht mee van zijn/haar opvoeding, zelfbeeld eigenschappen wat anderen niet kunnen zien maar wat wel invloed heeft op wie hij is? Wat heeft dit voor invloed op het onderwijs.

Boven water zie je het gedrag, de kennis en de vaardigheden. Onder de waterlijn zit wat vaak niet uitgesproken wordt (meestal onbewust). Je normen en waarden, eigenschappen, zelfbeeld en motieven.

Inzicht in jezelf vormt de basis van je professionele handelen in de klas. Professioneel werken betekent zicht op eigen gedrag en houding; een voortduren onderzoek van je overtuigingen, normen, waarden en patronen. Hoe meer je jezelf kent, hoe meer je weet waar je gevoeligheden liggen, hoe meer je in staat zult zijn je vak onder alle omstandigheden bekwaam uit te oefenen.

In het werk is het van groot belang te begrijpen welke kanten aan de persoonlijkheid zitten; welke dingen je altijd als vanzelf doet omdat ze bij jou horen. Niet om ze daarna meteen kwijt te zijn of ze te kunnen veranderen, maar wel om bewuster te kunnen handelen. Dat is ook een kenmerk van een professionele/beroeps houding.

Vanuit de vroegere socialisatie, waarin we een zelfbeeld ontwikkelen en ook ideeën over anderen, projecteren we gevoelens, verwachtingen, verlangens en vooroordelen op anderen. In ieder contact speelt projectie.

De projectie van de kinderen op de leraar heeft een speciale plaats. Tussen hem en de kinderen is de relatie per definitie ongelijk. Kinderen zijn afhankelijk en de leraar is een belangrijk figuur in het leven van een kind. Dat brengt projecties met zich mee. Dat maakt de band tussen de leraar en leerlingen zo sterk. Een positieve kracht dus, zeker als de leraar zich bewust is van dit gebeuren.

Hoofdstuk 5. Opzet praktijkplan.

Voor mijn praktijkplan ben ik als eerst naar de theorie gaan kijken. Wat wil ik te weten komen? Wat wil ik weten om antwoord te kunnen geven op mijn onderzoeksvraag:

Hoe gaat een christelijke leerkracht om met kinderen met een andere religieuze achtergrond binnen het protestants christelijke onderwijs met behoud van de christelijke identiteit?

Als eerste vind ik het heel belangrijk om de mensen te spreken die voor een groot deel de identiteit van een school bepalen door het aanname beleid van personeel en kinderen. Hierbij kwam ik uit op de directeuren. Ik heb directeuren opgezocht waarvan ik wist dat ze een Christelijke multiculturele school bestuurden.

Ik ben naar hen toegegaan en heb met hun een interview gehouden over de identiteit van de school en deze in combinatie met de 4 thema's: Bijbellezen, bidden, zingen en vieringen, die ook in het theorie-deel naar voren komen.

Maar dit vond ik niet voldoende. Ik wilde ook weten hoe het met de leerkrachten zelf zat. Hoe gaan zij om met de 4 thema's binnen de klas?

De theorie in een schoolplan kan heel mooi zijn, maar hoe gaat dit er in de praktijk aan toe? Ik heb hiervoor leerkrachten benaderd van scholen waar klasgenoten van de minor Multi-culti hadden stage gelopen.

Voor hen heb ik een enquête opgesteld die u terug kunt vinden in bijlage 4.

De uitkomsten van deze enquêtes heb ik verwerkt in schema's. Dit heb ik gedaan om de uitkomsten overzichtelijk te maken, zodat een respondent, of een groep respondenten duidelijk te volgen is.

Bij een aantal leerkrachten heb ik een interview afgenomen i.p.v. een enquête.

Dit zijn leerkrachten van mijn LIO school de Juliana van Stolbergschool te Veenendaal. Aan deze school heb ik dan ook een apart hoofdstuk geweid.

Van alle interviews en enquêtes heb ik een conclusie kunnen schrijven.

De meewerkende scholen zijn:

Juliana van Stolbergschool;	Veenendaal
Eloutschool;	Rotterdam
Koningin Beatrixschool;	Den Haag
Lukasschool;	Utrecht
Prins bernardschool ;	Culemborg
Engelenburg;	Veenendaal
Goejanverwelleschool;	Gouda
De sleutel;	Rotterdam
Oranjeschool;	Gouda

Hoofdstuk 6. Juliana van Stolberschool. Locatie: 'De sterke Arm'.

Op deze school loop ik mijn LIO vandaar dat ik de school uitgebreid bespreek. De school is protestant christelijk. Hoe gaan zij om met het anders gelovige kind? Handelt men in de eerste plaats nog vanuit de Christelijke identiteit of wordt er door de leerling-populatie ruimer gedacht en heeft ook de Koran een belangrijke plek?

6.1 Gesprek met Harma van der Meulen.

Harma van der Meulen is de directrice van de 'Juliana van Stolberschool' te Veenendaal.

Personeel.

Van het personeel wordt verwacht dat zij achter de Christelijke identiteit staan en geloven in God! Hun wordt in het gesprek gevraagd hoe zij denken over het Christelijke geloof en wat ze geloven. Verder is een belangrijke vraag hoe ze denken om te gaan met leerling populatie die 'De sterke arm' kent.

Kinderen.

Op de locatie de Sterke arm, zijn er nog twee Nederlandse kinderen. De rest is allochtoon en daarbij ook anders gelovig.

Vieringen.

Het kerstfeest wordt 's avonds op school gevierd met alle kinderen en de ouders⁶⁸. Er is bewust voor de school gekozen omdat wanneer je naar de kerk gaat een heleboel kinderen en ouders niet zouden komen. Harma zegt hierover het volgende: 'We doen hierin een stap naar hun toe. We willen dat alle kinderen gewoon mee kunnen doen!' Op een andere locatie waar veel meer Nederlandse kinderen opzitten gaan ze met Kerst wel naar de kerk. Pasen wordt met alle kinderen gevierd doormiddel van een gezamenlijke lunch. Hier koken en bakken de ouders voor. Het is altijd een groot feest. Verder is het aan de leerkrachten zelf wat ze aan de viering in de klas doen. De één maakt er een heel feest van terwijl de ander alleen het verhaal vertelt.

Aan Islamitische feesten wordt geen bijzondere aandacht besteed. Wanneer kinderen hun verhaal er over willen vertellen is hier natuurlijk ruimte voor, maar om het Suikerfeest echt te gaan vieren is voor Harma toch echt een stap te ver. Al blijft het voor Harma een lastig punt. 'Zij vieren immers ook onze feesten mee.. Waarom wij dan niet met hen?' Doorslaggevend is dat de kinderen bij de school zijn ingestapt en niet andersom..

De kinderen krijgen wel vrij voor het vieren van bijvoorbeeld het Suikerfeest.

Bijbellezen / Bijbelverhaal.

Alle kinderen doen mee wanneer er een verhaal uit de bijbel wordt gelezen of wordt verteld. Dit wordt ook meteen bij de intake aan de ouders aangegeven. Er wordt in details aangegeven wat er van het kind verwacht wordt. 'We vertellen dat we het kind niet willen bekeren, maar dat het wel gewoon mee dient te doen de dagopening.'

Bij het afscheid krijgen de kinderen een Bijbel mee. Een enkele keer geeft een kind aan het niet te willen hebben. Harma vertelt: 'Vaak zeggen we dan: 'neem hem toch maar mee, volgend jaar heb je hem nodig als studieboek, dan heb je die alvast'.

Het is maar één keer voor gekomen in al die jaren dat een kind hem echt bewust heeft laten liggen.

Als methode voor de dagopening gebruiken ze 'startpunt'. Dit is eigenlijk gewoon gegaan omdat de hoofdlocatie deze methode gebruikte. Als vanzelfsprekend. Eigenlijk past het 'trefwoord' beter op deze locatie. Maar zolang 'startpunt' nog bevalt bij de leerkrachten, gebruiken ze deze nog even.

⁶⁸ In hoofdstuk 5.2 wordt hierover meer verteld.

Wanneer een kind aangeeft dat hij/zij het verhaal al kent vanuit de Koran, dan worden de overeenkomsten wel benoemd. Verder wordt niet de Koran echt naast de Bijbel gelegd en vergeleken.

Zingen.

Bij het intakegesprek wordt ook meteen aangegeven dat er op school liedje over de Here Jezus gezongen worden. Harma waarschuwt de ouders ook. Het gaat namelijk een keer gebeuren dat de kinderen zingen over de Here Jezus. Dit zullen de ouders moeten accepteren, anders komen de kinderen in een spagaat, tussen school en thuis.

Bidden.

Bij het bidden wordt verwacht dat de kinderen mee doen. Wanneer er vijftien van de 18 kinderen niet mee doen met het bidden is de stap voor de kinderen die het wel willen, heel groot. Hierdoor doet iedereen mee met het gebed. Ook dit wordt aangegeven bij het intake gesprek.

Weigeren van kinderen.

Er zijn scholen die anders gelovige kinderen weigeren. De voorganger van Harma is op zijn vingers getikt voor discriminatie toen hij kinderen weigerde. De school is algemeen Christelijk en moet daardoor alle kinderen accepteren en aannemen die zich willen aanmelden op de school.

Harma vindt het ook een gemiste kans wanneer je kinderen weigert. Je kunt al die kinderen over God vertellen! Neem die kans aan! Bovendien vindt Harma het egoïstisch als je voor je zelf kiest. 'Het kind staat heel hoog bij mij. En elk kind heeft recht op onderwijs.' Bovendien zorg je er met weigeren voor dat een andere school nog 'zwarter' is.

Harma geeft als laatste mee: 'Laat zien waar je voor staat. Ouders respecteren dat. Ze hebben dat veel liever dan dat je met alle stromen meewaait. Wederzijds respect is heel belangrijk. En ga het gesprek aan. Het is enorm verrijkend!'

Dit interview is ook opgenomen in de conclusie van de directeuren in hoofdstuk 6.5.

6.2 De leerkrachten van de Juliana van Stolbergschool.

In dit hoofdstuk worden de leerkrachten van de Juliana van Stolbergschool, locatie 'De sterke arm' beschreven. Hoe kijken zij naar deze kinderen? Passen zij hun dagopening aan, om beter aan te sluiten, of doen zij het net als met Christelijke kinderen? Hoe reageren de kinderen hier op?

6.2.1. Gesprek met Wouter (groep 7/8) en Maarten (groep 5/6).

Identiteit.

Zowel Maarten als Wouter zijn Christelijk. Zij bezoeken af en toe de kerk. Voor Maarten is het Christendom een onderdeel in de opvoeding voor zijn kinderen. Het is een aanvulling die er bij hoort. Bij Wouter uit het Christelijk geloof zich in het dagelijks leven. Het hele handelen en wandelen. Hij staat er bij stil en denkt er vaak aan.

Wouter: 'In de klas uit dat zich bij mij dat ik respect heel belangrijk vind. Verder vind ik een positieve sfeer erg belangrijk, ik wil geen rottigheid!'

Maarten: 'Bij mij uit het zich in de Christelijke normen en waarden, maar het is niet zo dat ik zeg dat de kinderen niet mogen vechten omdat God dat niet wilt.'

Na de vraag wat voor aandacht andere religies binnen het onderwijs dienen te krijgen, reageren de mannen beide verschillend. Maarten geeft aan dat hij het erg belangrijk vindt dat de andere religies ook uitvoerig worden besproken, hij geeft aan niet Bijbelvast te zijn. Wouter daarentegen zegt: 'Wij zijn een christelijke school, ik wil dan ook lesgeven vanuit de christelijke identiteit. Ik vind het dan ook belangrijk dat het Christendom een hele andere plaats en aandacht moet hebben dan de andere religies'.

Dagopening.

Zowel Wouter als Maarten geven kinderen ruimte om naar aanleiding van een Bijbelverhaal hun verhaal te vertellen uit de Koran. Maarten vindt dat een heel belangrijk deel van de dag. Hij vraagt dan ook echt aan de kinderen om wat te vertellen. Hij daagt ze uit om in gesprek te gaan over de overeenkomsten en verschillen. Beiden vinden dat de dagopening niet is om te evangeliseren maar om wat mee te geven. 'Er zijn heel veel overeenkomsten, die kun je dus ook benoemen.'

Wouter vertelt dat de kinderen de Bijbelverhalen zo mooi vinden. 'Ze genieten er echt van, een heleboel kinderen weten dan ook de verhalen in details te vertellen.'

Bidden.

Wouter vertelt dat de kinderen in groep 1 t/m 4 nog echt handen samen/ armen over elkaar en ogen dicht doen, maar dat dit in groep 5/6 wat soepeler wordt. Hij geeft aan dat het dan lastig is om in groep 7/8 weer van ze te eisen dat ze weer echt hun ogen dicht doen en mee doen. Wouter zelf zou liever zien dat het in groep 7/8 net zo zou gaan als in de onderbouw.

Maarten daarentegen vindt dat minder belangrijk. Bovendien geeft hij aan dat zodra hij zegt te gaan bidden, de kinderen van houding veranderen. Zij weten dus goed wat er van hen verwacht wordt.

Zingen.

Beide mannen zingen niet of erg weinig met de kinderen. Dit heeft niet te maken met een bewuste keuze. Wouter zingt helemaal niet met de kinderen. 'Daar houd ik gewoon niet van.' Maar psalmen en gezangen zou ik ook niet zingen als ik daar wel van hield. Die sluiten totaal niet aan bij deze kinderen.

Maarten zingt niet omdat hij van huis uit Katholiek is en de liedjes dus gewoon niet kent. Verder doet hij er ook niet echt moeite voor om ze wel te leren kennen omdat hij het praten met de kinderen veel leuker en belangrijker vindt.

Vieringen.

Het kerstfeest wordt met de hele school gevierd. Een beschrijving hiervan kunt u lezen in hoofdstuk 5.4

Het paasfeest wordt in de klas gevierd. Maarten geeft aan dat het eigenlijk apart is dat het kerstfeest zo groot wordt gevierd en het paasfeest veel minder aandacht krijgt terwijl dit toch eigenlijk het belangrijkste feest is. Maarten volgt dan ook met Pasen net als altijd de methode trefpunt. Hij schenkt er dus niet extra aandacht aan. Wouter volgt ook trefpunt met Pasen en heeft op de dag zelf, elk jaar puzzelboekjes. De kinderen doen gewoon mee. Ze weten dat wij dit feest vieren en ze kunnen de Islam en Christendom dan ook heel goed scheiden.

En feesten van hen?

Wouter heeft er niks mee en doet er ook niks mee. De kinderen krijgen er vrij voor en als ze er wat over willen vertellen dan kan dat, maar verder schenkt hij er geen aandacht aan. Maarten vraagt er naar in de klas en hij vraagt ook door. Hij is nieuwsgierig naar hun verhalen en wil hierin respect tonen voor de kinderen en hun religie.

Wanneer Maarten aan wouter vraagt, hoe het kan dat Wouter aan deze kinderen lesgeeft maar niks met hun heeft reageert Wouter als volgt: 'Ik heb juist heel veel met ze! Net zoals ik veel had met Nederlandse kinderen. Maar ik zie ze in de eerste plaats als kind en niet als Marokkaan of Islamiet. Ze hoeven Marokko niet op te hemelen, het vraagt van hen een vorm van aanpassen!'

Het gesprek wordt afgesloten met een laatste tip van Maarten: 'Blijf je zelf en doe alleen dingen waar jezelf achter kan staan!'

6.2.2. Gesprek met Heleen Koppelaar (groep 3/4).

Heleen is evangelisch en bezoekt wekelijks de kerk. God en Jezus zijn voor haar het leidraad door haar leven. Ze wil dan ook naar de bijbel leven. Jezus is voor haar de Verlosser. Voor Heleen is het geloof iets persoonlijk. Een relatie tussen haar en God en Jezus.

In de klas.

In de klas komt dit geloof tot uiting door middel van woorden en daden. Respect is dan ook in haar klas erg belangrijk. Iedereen mag zijn zoals hij/zij is. Ze leert de kinderen om te zien naar de medemens. Niemand wordt benadeeld omdat hij wit of zwart is, dik of dun, blond of donker.

Bijbelverhaal.

Twee keer in de week vertelt Heleen een Bijbelverhaal. Ze vertelt dan ook alleen uit de Bijbel. tenzij de kinderen zelf met verhalen uit de Koran komen, dan geeft zij er wel ruimte voor.

Bidden.

Elke dag wordt er in de klas gebeden. Eén keer in de week mogen de kinderen zelf ook punten aandragen voor het gebed. Heleen laat de kinderen bewust niet zelf bidden. Zij doet dit uit respect want ze vindt dat je kinderen niet tot Jezus kan laten bidden. Alle gebeden sluiten af met een zegeliedje.

Van de kinderen wordt verwacht dat zij hun armen over elkaar doen of handen samen en hun ogen dicht doen. Het is nog nooit gebeurt dat een kind niet aan het bidden mee wilde doen.

Zingen.

Heleen zingt met de kinderen veel opwekking. Psalmen en gezangen heeft ze wel eens geprobeerd, maar dat werkt niet met deze kinderen. De woordenschat is gewoon niet groot genoeg om de tekst te kunnen begrijpen. Het staat te ver van de kinderen af.

Liedjes over de Here Jezus worden ook gewoon gezongen.

Heleen geeft aan: *‘Door de positieve Christelijke houding van het personeel weten de kinderen heel goed waar ze aan toe zijn. Thuis is Islamitisch en de school is Christelijk. Doordat het personeel zo duidelijk is in de Christelijke identiteit is de omschakeling door kinderen goed te maken.’*

Vieringen.

Het paasfeest is in de klas gevierd samen met groep 1 en 2. Er was een liturgie en tussen door werden steeds stukjes laten zien van het Paas-evangelie op een DVD. Dit duurde een uurtje.

Door met alle kinderen te lunchen en de ouders te laten koken wordt er tegemoet gekomen naar de ouders. Heleen viert Pasen bewust niet samen met ouders om zo respect te tonen.

- *‘Of kinderen nou Nederlands zijn of Arabisch/Islamitisch, ik ga niet anders met ze om. Wel ga je bij Bijbelverhalen uit van minderen voorkennis. En vertel ik alleen de basis.’* -

6.2.3 Gesprek met Lisette van de Vendel (groep 1/2).

Lisette is met het Christelijk geloof opgegroeid en het is door de jaren heen ook iets van haar zelf geworden. Ze gaat met regelmaat naar de kerk, maar ze heeft de kerk niet nodig voor haar geloof. Het geloof heeft een belangrijke plek in haar leven.

Dagopening/Bijbelverhaal..

Iedere ochtend gaat Lisette met de kleuters in de kring zitten. Drie ochtenden vertelt ze een Bijbelverhaal, ze maakt dan gebruik van de kijk-Bijbel of andere boekjes waar duidelijk plaatjes in staan. Eén ochtend leert ze de kinderen een lied aan en één ochtend krijgen de kinderen een verwerking.

De plaatjes zijn voor deze kinderen erg belangrijk omdat ze voor het eerst met de Bijbel in aanraking komen en omdat van veel kinderen de woordenschat erg klein is.

Bidden.

Bij het bidden doen de meeste kinderen hun armen over elkaar. Dit komt doordat sommige ouders het te ver vinden gaan om echt de handen samen te doen. Toch zijn er ook kinderen die het voorbeeld van de juf volgen en ook gewoon hun handen samen doen.

Zingen.

In de klas wordt elke dag veel gezongen. De kinderen zingen opgewekt ‘blij blij, m’n hartje is zo blij..’ mee! Lisette heeft nog geen moeilijkheden met ouders gehad. Er kwam zelfs een ouder op haar af die het volgende zei: *‘Mijn kind zingt steeds thuis de liedjes van school, maar dan weet hij de hele tekst niet meer. Ik kan hem dan niet helpen omdat ik ze ook niet ken. Kun je voor mij de tekst kopiëren zodat ik mee kan zingen en hem kan helpen?’*

In de klas wordt er dus gewoon over Jezus gezongen. Dit doet Lisette ook bewust. Ze wil de kinderen iets van de Here Jezus meegeven!

Vieringen.

Lisette heeft samen met Heleen de paasviering gedaan.

Lisette merkt in haar klas niks van de Koran of tegenstand tegen zingen of bidden. De kinderen zijn er nog te klein voor en de ouders hebben net bij het intake gesprek te horen gekregen wat er van hen verwacht wordt.

Al de gesprekken met de leerkrachten zijn verwerkt in het enquêteonderzoek. Wat u kunt lezen in hoofdstuk 7.

6.3. In de klas.

Mijn LIO klas is een combinatiegroep, namelijk groep 7/8 van de Juliana van Stolbergschool. Locatie: 'De sterke arm'. Het gaat om 18 kinderen waarvan er 16 moslim zijn.

Het volgende gesprek wil ik beschrijven omdat het aansluit bij wat ik het theoriedeel beschreven heb. Het was een mooi voorbeeld van het opzoeken van de dialoog. Het omgaan van een Christelijke leerkracht met anders gelovige kinderen, met behoud van de Christelijke identiteit.

Een paar meisjes gaan elke zondag naar de Moskee om daar Koran-les te krijgen. Elke morgen mogen de kinderen in de klas nieuws vertellen. Iets dat ze gehoord hebben op de radio, tv of gelezen hebben in de krant. Zo ook vanmorgen. We waren halverwege de kring toen een kind vertelde over een aantal mensen die om waren gekomen bij de gazaatrook. Ik zei dat ze een goed punt had en dat we er voor zouden bidden. Een jongetje reageerde en zei: 'Juf als iemand dood is kun je daar toch niet meer voor bidden?' 'Nee', zei een meisje, 'dan is toch als besloten of je in de hemel of de hel bent.' 'Nou als je daar iemand gedood hebt en je wordt dan zelf gedood ga je toch wel naar de hel' antwoordde meisje nummer 2.'

Ook andere kinderen gingen zich bemoeien met het gesprek.

Zij gaven aan dat wanneer iemand hele slechte dingen had gedaan, deze in de hel zou komen.

Ze vertelden over goede en slechte daden en dat dat bepaald of je in de hemel of hel komt.

Ik legde uit dat ik geloof dat wij daar niet over kunnen beslissen omdat alleen God daar over beslist. Verder vertelde ik dat ik geloof dat je alleen Jezus maar hoeft te accepteren in je leven en dat je dan goede werken uit dankbaarheid gaat doen maar dat je daardoor niet in de hemel komt. Hierop reageerde een meisje weer dat zij niet geloofde dat Jezus aan het kruis was gegaan maar dat iemand anders was en dat Jezus toen daar niet meer was. Hierdoor kreeg ik kans om de verschillen tussen de Islam en het Christendom uit te leggen en meer te vertellen over het Christendom.

Het was een heel interessant gesprek en ik heb gemerkt dat wanneer je hen openingen geeft om hun verhaal te doen, dat je dan zelf ook kans krijgt om meer te vertellen als reactie op wat zij zeggen!

Dit vond ik heel erg tof om te merken omdat hier mee naar voren komt wat in de theorie geschreven staat dat je de dialoog aan moet gaan. Dat je dan de gesprekken krijgt.

Het was een heel bijzonder gesprek.

6.4. Kerstfeest en Pasen.

Kerstfeest en paasfeest op de Juliana van Stolbergschool. Op de school zijn 4 autochtone Nederlandse kinderen en geen één kind is Christen. Hoe worden op de JVS de beide feesten gevierd? Komt de identiteit naar voren? En is er ontmoeting met de ouders?

Kerst Donderdag 18 dec.

Ik loop de school binnen tegelijk met een meisje uit m'n klas en haar moeder. Zij moeten nog even naar buiten en wachten tot het echt tijd is maar ik kan alvast boven even een kijkje nemen, waar het feest plaats zal gaan vinden! De school viert het kerstfeest binnen de school en dus niet in de kerk. Dit blijkt wanneer de ouders binnen komen, het gewenste effect te hebben. Van de meeste kinderen zijn er familieleden. De hele zaal ziet letterlijk zwart van de mensen en hoofddoekjes. Terwijl de ouders binnen komen wordt er een christelijke kinder-kerst cd gedraaid. Er wordt gezongen over Jezus die geboren is, maar ook liedjes over wat er met Jezus allemaal nog gaat gebeuren.

Ook de kinderen zingen hier de hele avond over.

Zo worden liedjes gezongen als:

- Zegenliedje
- Wij zijn op weg
- Als je veel van iemand houdt
- Goed nieuws
- Groot en geweldig⁶⁹

Het is fantastisch om te zien, hoe de kinderen vol passie zingen over het kindje Jezus dat eens de wereld redden zou.

De ouders klappen naar elk lied uitbundig en er is niks te zien van ergernis of iets dergelijks.

En ook wanneer de tekenfilm over de geboorte en het verdere verhaal bekeken wordt, zitten de ouders rustig te kijken. Fantastisch om te zien dat zo iets mogelijk is!

Ik heb hiervan geleerd dat wanneer je een open sfeer creëert naar de ouders toe en de kinderen veel te doen geeft tijdens zo'n kerstfeest er een hoop mogelijk is.

Gaaf om te zien dat de ouders zo ook te horen krijgen van het evangelie zoals wij dat kennen.

Paasfeest.

Aan het paasfeest wordt een stuk minder aandacht geschonken. Dit feest wordt overdag gevierd en iedere groep besteedt er de aandacht aan die hij/zij wil besteden.

De klassen beginnen 's morgens in de eigen klas waar de juf of meester het Bijbelverhaal heeft voorbereid.

In groepen 1 t/m 4 hebben ze een liturgie gemaakt. Zij hebben steeds stukjes van het paas-evangelie gezien en daartussen hebben zij zelf liedjes gezongen.

In de hogere groepen is het verhaal verteld en hebben ze daarna Ben Hur gekeken. Na de Pauze werden door groep 7/8 paaseitjes verstoppt, die door de andere groepen gezocht zijn.

Daarna kwamen de ouders grote schalen vol eten brengen, en is dit door alle groepen gezamenlijk genuttigd. Heel bijzonder op met Pasen Marokkaanse en Afrikaanse gerechten te eten!

⁶⁹ Voor alle liedjes en de liturgie, zie bijlage 3

6.6. Conclusie Juliana van Stolbergschool.

De Juliana van Stolbergschool school, is een school waar alle kinderen welkom zijn en is een school waar de Christelijke identiteit nog hoog staat.

De leerkrachten hoeven van de directrice niet perse naar een kerk te gaan, maar wel wordt van hen een Christelijke levensovertuiging verwacht.

Ook de leerkrachten zelf vinden het Christelijk geloof belangrijk. Het bepaald vooral hun doen en laten. Niet zozeer de woorden blijken belangrijk, maar vooral de daden.

De leerkrachten zijn het met elkaar eens over het mee doen van kinderen met gebed, zingen, Bijbelverhaal en vieringen. 'De ouders hebben hiervoor getekend, ze weten wat er van hen verwacht wordt, hier dienen ze zich dan ook aan te houden.'

De Koran wordt door de meesten niet bij de dagopening betrokken, behalve als er een kind mee komt. Dan wordt er wel naar geluisterd en erbij aangesloten.

Wanneer je kinderen de ruimte geeft om hun verhaal te vertellen, geeft dit openheid, kun je aansluiten bij de kinderen en je verhaal vertellen.

Ondanks dat de kinderen alles mee moeten doen hebben ze op de school maar weinig last van negatieve reacties van zowel ouders als kinderen. Het is duidelijk voor ze.

Verder sluit de school dan ook goed aan bij de leerling-populatie. Zo is er op de eerste schooldag van het jaar, tijd voor ouders om naar binnen te lopen, voor een lekker bakje thee of koffie met een koekje hierbij. Hierbij sluit de school aan bij de gastvrijheid van de mensen. Verder betreft de school de ouders door hun te laten bakken voor het paasfeest. Op deze manier sluit de school aan bij de cultuur van de ouders en kinderen en bewerkstelligt het wederzijds respect.

De ouders komen naar het kersfeest doordat de kinderen iets mogen doen op de avond. De taak van de kinderen trekt de ouders mee. Er zijn dan ook geen negatieve reacties te bekennen. Ze zijn er allemaal en genieten van hun kinderen.

Hoofdstuk 7. Andere scholen.

In dit hoofdstuk zijn een aantal interviews met directeuren beschreven. Hoe denken zij over de identiteit van hun school. Hoe gaan zij om met de anders gelovige kinderen binnen hun school?

7.1. Gesprek met meneer Blume.

Meneer Blume is de voormalige directeur van de Lucasschool te Utrecht. Zijn naam heb ik doorgekregen van de besturenraad, omdat hij zich vanuit de Lucasschool al vele jaren bezig houdt met mijn onderzoek. Inmiddels werkt meneer Blume voor het CNV (vakbond) als voorzitter van de schoolleiders.

‘Wij laten onze Christelijke identiteit zien door net als Jezus met heidenen om te gaan en respect voor hen te tonen’.

De Lucas-school is een protestants Christelijke school. 98% van de leerlingen is allochtoon en daarvan het grootste deel Islamiet.

De Lucas-school had, toen het percentage allochtonen steeg, meteen helder dat ze een veilige plek wilde creëren voor de kinderen. Hun doel is niet om te evangeliseren maar om opzoek te gaan naar de overeenkomsten. Daar moet je mee beginnen. Laten zien dat er veel overeenkomsten zijn. Wanneer de kinderen inzien dat er in de Bijbel dezelfde verhalen staan als in de Koran zullen ze eerder open staan voor de andere verhalen.

Verder wordt respect heel belangrijk gevonden! Wederzijds respect! ‘Elkaar recht in de ogen kunnen kijken.’ Aldus meneer Blume.

Personeel.

Van het personeel werd verwacht dat ze beeld dragers van Jezus Christus zouden zijn. Er gaven dus geen Allochtonen leerkrachten les. Totdat op een gegeven moment de gemeente Utrecht OALT-leerkrachten⁷¹ aanstelde. In het begin was dit geen probleem, ze waren immers in dienst van de gemeente Utrecht. Maar na een bepaalde tijd moesten deze OALT-leerkrachten door de scholenvereniging zelf worden benoemd. Meneer Blume gaf meteen aan dat dit niet kan! Hoe kan je nou van Islamitische leerkrachten verwachten dat zij beeld dragers van Jezus zijn. Je kunt niet verwachten van deze mensen dat ze dit ondertekenen. En zo kwam het dat het reglement is aangepast en er ook niet-christenen konden gaan lesgeven.

Voor het personeel is er meteen scholing geweest. Verdieping in de kinderen en hun cultuur was wel noodzakelijk. Er moet namelijk, zo geeft meneer Blume aan, een omschakeling in het denken zijn.

Hiervoor zijn er reizen georganiseerd voor het personeel om naar Marokko en Turkije te gaan. Dit was bedoeld voor het personeel om zich beter te kunnen verdiepen in de kinderen, ouders, cultuur en het onderwijs daar. Hierdoor konden de leerkrachten beter die omschakeling in het denken maken.

Verder kwam er later voor het personeel een uitwisseling met de leerkrachten van de islamitische school die in de buurt is gekomen.

Bijbellezen.

Bijbellezen wordt gedaan vanuit een thema. Er wordt eerst Bijbelgelezen en vervolgens gekeken naar de Koran. Er wordt dan gekeken naar de overeenkomsten.

⁷⁰ Voorzitter van CNV Schoolleiders- Voormalig directeur Lucasschool te Utrecht.

⁷¹ Onderwijs Allochtonen Levende Talen; wettelijke regeling voor kinderen van allochtonen in de basisschoolleeftijd voor lessen (buiten schooltijd) in de moedertaal; afgeschaft per 1.8.2004

De Lucas-school heeft z'n methode voor de dagopening aangepast toen het percentage moslims steeg. Deze methode heet 'trefwoord' en is een methode die vanuit de Bijbel ook de andere godsdiensten bespreekt. Zo kijken ze de ene dag naar de Bijbel en de andere dag naar een verhaal van de Boeddhisten.

Bidden.

Bidden in de klas was vroeger heel normaal en deden ze op de Lucasschool wanneer de kinderen kwamen en weer gingen. Tegenwoordig wordt er niet meer gebeden. Meneer Blume geeft aan dat je niet van de kinderen mag verwachten dat ze tot Jezus en God bidden. Er wordt geopend doormiddel van een gedichtje of iets dergelijks.

Zingen.

De liedjes die gezongen worden komen ook uit de methode. Wanneer Jezus in het liedje voorkomt zijn er kinderen die hun mond stijf dichthouden. Dit is geen probleem. Het is begrijpelijk dat ze dit niet mee kunnen zingen.

Vieringen.

Zowel het kerstfeest als het Pasen wordt gevierd op de Lucasschool. De ouders zijn hier erg bij betrokken en zetten zich in voor het feest. Dat dit mogelijk is komt volgens meneer Blume door het wederzijdse respect wat er op de school heerst. Want naast het kerstfeest en het paasfeest krijgen ook het Suikerfeest en het Offerfeest de nodige aandacht.

Respect.

'Wij laten onze Christelijke identiteit zien door net als Jezus met heidenen om te gaan en respect voor hen te tonen'.

Respect is op de Lucasschool een heel belangrijk begrip. Er moet respect zijn tussen leerlingen onderling, ouders naar elkaar, leerkrachten naar kinderen en andersom. Wanneer een ouder, kind of leerkracht geen respect kan tonen voor de ander, betekent dit een andere school voor de desbetreffende.

Meegeven.

Wat meneer Blume aankomende leerkrachten op een kleurrijke school wil meegeven is het volgende. Als eerst geeft meneer Blume aan dat het heel belangrijk is om je te verdiepen in het kind en zijn achtergrond/cultuur. Je moet niet als leerkracht alles beter willen weten. Zorg voor openheid. Je hoeft niet bang te zijn! Zwarte scholen worden vaak als negatief gezien, maar dit is niet nodig!

Als tweede ziet meneer Blume gaar een paar begrippen verdwijnen zoals een zwarte school. Zwart is altijd negatief, denk maar eens aan zwartgeld of zwart werken. Hij hoort liever de naam 'kleurrijke school.' Hier wordt geen oordeel aan verbonden.

Ook het woord allochtoon hoort hij liever niet meer. Dit is zo negatief geladen! Elk kind heeft recht op dezelfde behandeling. Recht op het beste! Wanneer je zo met de kinderen omgaat krijg je ook veel dankbaarheid van de kinderen terug.

Als derde geeft meneer Blume aan dat je er niet alleen in de school moet zijn maar ook in de buurt, de wijk, de samenleving! Zorg voor openheid en wederzijds respect! Dit heeft meneer zelf veel toegepast en zo kwam het dan ook dat hij de burgemeester van kanaleneiland genoemd werd. Behandel de mensen zoals je zelf behandeld zou willen worden. Verder is de directe communicatie naar de ouders toe heel belangrijk. Laat ze duidelijk weten wat je van ze verwacht. Zo zijn er op de Lucasschool dan ook ouders aangesteld die aan ouders van de kleuters vertellen wat er van hun verwacht wordt op school maar ook thuis zoals bijvoorbeeld het begeleiden bij het huiswerk.

Brede school.

De Lucasschool is een brede school. Dit betekent dat er voor- tussen- en naschoolse opvang is voor de kinderen.

Verder wordt er voor de ouders een cursus Nederlands aangeboden en is er een opvoedingscursus.

Voor de meeste allochtone ouders geldt namelijk: 'Is mijn kind buiten? Dan moet de politie opletten.' 'Is mijn kind op school? Dan moet de directeur opletten.' Er wordt hun bijgebracht dat zij verantwoordelijk zijn en hoe ze dit moeten toepassen.

- Je kunt dus wel zeggen dat de Lucasschool een kleurrijke en veelzijdige school is!-

7.2 Gesprek met Meneer van Ramshorst.

Meneer van Ramshorst is directeur van de Engelenburgschool te Veenendaal. Deze school staat in een zwarte wijk. De school behoort tot de stichting hervormde scholen. Doordat de school onder deze stichting valt mag het maximaal 15 % 'anders gelovigen' aannemen.

Kinderen weigeren.

Doordat er een maximaal percentage is gesteld voor het aannemen van allochtone kinderen, moeten er soms kinderen geweigerd worden om deze school te komen. Meneer Ramshorst geeft aan dat dit is om de Christelijke identiteit te behouden. Doordat het grote gedeelte bestaat uit Christelijke kinderen trekt dit ook weer andere Christelijke kinderen. Wanneer de school helemaal zwart zou zijn, zou dit Christelijke kinderen tegenhouden. Bovendien heb je, wanneer je Christelijke kinderen op je school hebt, ook Christelijke ouders in het bestuur.

Als laatste argument geldt dat als elke school in Veenendaal 15% allochtone kinderen zou hebben, alle scholen gemengd zouden zijn!

Bijbelverhaal / Bijbellezen.

In groep 7/8 wordt er door de kinderen zelf ook uit de Bijbel gelezen. In alle klassen is er drie keer in de week een Bijbelverhaal en één keer een verwerking. De Koran wordt niet naast de Bijbel gelegd. Maar wanneer kinderen aangeven dat zij het verhaal al kennen vanuit de Koran, is er ruimte voor hun verhaal. In dat geval kunnen wel de overeenkomsten en verschillen worden benoemd.

Bidden.

Over het bidden zijn er duidelijke afspraken. Handen vouwen en ogen dicht. Dit gebeurt aan het begin en aan het eind van een dagdeel. Ook hier doen alle kinderen aan mee en ze hebben ook nog niet meegemaakt dat er kinderen zijn die hier in opstand over komen.

Zingen.

Alle liedjes worden gewoon gezongen. Zo leren ze ook elke week een psalm. En ook de moslimkinderen doen daar aan mee. Ook zij zingen over de Here Jezus, die hun Goede Herder is.

Vieringen.

De leerkrachten zijn allemaal verbonden aan de Hervormde gemeente. Zij zijn allemaal meelevende Christenen. Ook de school is verbonden aan de Hervormde gemeente. De school draagt dan ook de Hervormd Christelijke identiteit. Dit betekent voor de vieringen dat deze om het jaar in de kerk worden gevierd. Een aantal jaren geleden kwamen er niet veel ouders naar de kerk met Pasen. Toen is besloten om de viering in het gebouw van de middelbare school (CSV) te houden. Toen ze dat deden kwamen wel alle ouders en ook het jaar daarna toen de viering weer in de kerk plaatsvond waren de ouders weer aanwezig. Meneer van Ramshorst merkt op dat de ouders vooral komen wanneer je kinderen bij de viering betreft, een rol geeft.

Ook bid- en dankdag worden in de kerk gevierd. Alle moslims gaan mee. Meneer van Ramshorst heeft over de kerkgang geen negatieve reactie gekregen. Iedereen doet mee en heeft het naar z'n zin.

Op deze school wordt hetzelfde gehandeld als wanneer de school wit zou zijn. Dit heeft tot nu toe geen problemen opgeleverd. Misschien komt dit wel doordat de ouders bij de intake tot in de details al horen wat er van hun kind verwacht wordt wanneer ze hem aanmelden op de Engelenburgschool.

-Evangelisatie is niet de eerste opdracht maar wel iets heel belangrijks!-

7.3 Gesprek mevrouw Dijk.

Mevrouw van Dijk is directrice van de prins Bernardsschool te Culemborg. Deze school staat beschreven in: 'Iedereen is welkom' van Rijnbende, R.J. Verder heb ik de school ook beschreven in het theorie-deel hoofdstuk 2.3.1.

Ik ben naar de school gegaan om te kijken hoe het daar nu is. Draagt deze school nog steeds de Christelijke identiteit of is er meer ruimte gekomen voor de Koran?

Leerling-populatie/leerkrachten.

Op deze school zijn 3 van de 97 kinderen niet Islamitisch. Er zijn daarvan 2 Christelijke kinderen en 1 Hindoe.

De leerkrachten daarentegen zijn allemaal Christelijk meelevend. Mevrouw Dijk geeft aan dat ze misschien juist wel Christelijk zijn. 'Wanneer je met zoveel kinderen in aanraking komt die iets anders geloven wordt je bewuster van je eigen geloof. En denk je na over waarom je iets gelooft.'

Van gemengd naar zwart.

Van oudsher behoort de school onder de christelijke scholenvereniging te Culemborg. Toen 40 jaar geleden de school begon kwamen er vooral Nederlandse kinderen en Christelijke Molukse kinderen naar de school. Deze combinatie ging erg goed.

Jaren daarna kwamen de eerste gastarbeiders naar Culemborg aangezien daar veel werk te vinden was doordat Culemborg een meubelstad is. Toen in 1980 de gezinshereniging plaats vond kwamen er veel Marokkaanse kinderen naar de school. Deze staat namelijk in een buurt waar veel grote huurwoningen zijn. De Molukse kinderen vertrokken door de komst van de Marokkaanse kinderen. Deze konden niet samen. En doordat de Molukse kinderen vertrokken, vertrokken langzamerhand ook de Nederlandse kinderen. Eind jaren 90 was dan ook de omslag de Prins Bernard school werd een zwarte school. De school heeft er niet aangedacht om een stop te zeggen aan de Marokkaanse kinderen. Als eerste is het een regel van de overheid dat je iedereen moet binnen laten, en ten tweede is het buitensluiten. Dit kan nooit de bedoeling zijn!

Intakegesprek.

Bij de aanmelding van kinderen wordt meteen verteld aan de ouders wat er van hen en de kinderen verwacht wordt. Zo voorkom je problemen met de dagopening, bidden, zingen en vieringen.

Bijbelverhaal.

Voor de dagopening is bewust gekozen voor de methode 'trefwoord.' Deze methode sluit erg goed aan bij de leerling-populatie die de school kent. Het gaat niet zo om Bijbelkennis, wat bij veel andere methodes wel het geval is.

Er wordt op de school gewoon uit de Bijbel gelezen en verhalen verteld. Er was eens een jongetje dat vroeg 'Juf, waarom staan deze verhalen niet in de Koran?' Hij vond de verhalen zo mooi! En zo verhalend vertellen kent de Koran niet. Voor de kinderen zijn de verhalen dus heel bijzonder!

Mevrouw van Dijk denkt dat het uiten van de identiteit zo weinig problemen oplevert bij de kinderen omdat zij een heel groot religieus besef hebben! Veel meer dan kinderen die nergens aan doen. In 'iedereen is welkom'⁷² werd beschreven dat er in groep 7/8 naast de

⁷² Rijnbende, R..J. Iedereen is welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort.

Bijbel tijd besteedde aan de Koran. Mevrouw van Dijk begrijpt echter niet waar dat op is gebaseerd. Wanneer de kinderen opmerkingen maken naar de Koran toe, worden de overeenkomsten en verschillen echt wel benoemd, maar het is niet zo dat ze uit de Koran lesgeven!

Bidden.

Op deze school wordt met de handen open gebeden. Dit om een stap naar de kinderen toe te doen. Zij zijn gewend om zo te bidden en bovendien is het een heel mooi gebaar. Om met open handen naar God te gaan!

Zingen.

Elke leerkracht bepaald zelf wat hij/zij met de klas wil zingen. De één gebruikt een cd van trefwoord terwijl de ander opwekking of liedjes van Elly en Rikkert zingt. Uit het liedboek zingen ze sowieso niet. 'Dat vind ik overigens voor geen enkel kind of jongere goed om daar uit te zingen. Het sluit bij mij niet eens aan, hoe kan het dan ooit bij de kinderen aan slaan? Er worden veel te moeilijke woorden gebruikt!'

'Ik liep eens met een klas naar gym toen opeens een jongetje uit volle borst begon te zingen: 'Groot en machtig is Hij!' Mevrouw Dijk.

Vieringen.

Zowel kerst en Pasen worden op school gevierd. Redenen die daarvoor worden gegeven zijn, A) er zijn veel te weinig kinderen om een kerk te vullen; B) de kerk is te ver weg, het is dus niet praktisch; C) een heel aantal kinderen zouden dan niet komen. De keuze om de feesten op school te vieren is dus bewust gemaakt.

Ook de ouders zijn betrokken. Mevrouw Dijk denkt net als meneer van Ramshorst (Engelenburgschool) dat wanneer je de kinderen een taak geeft in een viering, je ouders trekt en zij ook eerder zullen komen. Toch is het aantal ouders dat komt relatief klein. Er komen zo 10-15 ouders.

Moskee.

Een tijd geleden is een jongetje van de school omgekomen bij een brand in zijn huis. De school heeft zich toen aangepast aan de cultuur van de familie. De Familie wilde bijvoorbeeld een afscheidmaal in de school met alle kinderen en de hele familie. Hier is toen ruimte voor gemaakt. De kinderen hebben toen liedje gezongen en gerapt. Ook zijn ze afscheid van het jongetje wezen nemen in de Moskee. Dit was heel indrukwekkend en de school en de familie zijn dan ook erg betrokken met elkaar.

Nadia.

In hoofdstuk 2.2.1 wordt ook Nadia de onderwijsassistente beschreven. Ook heeft zij nu nog een belangrijke taak in de school. Inmiddels is de band van de leerkrachten met de ouders wel zo sterk dat zij zelf communiceren, maar toch is het heel handig als een ouder de taal nog niet beheerst. Verder heeft Nadia een grote voorbeeld functie voor de kinderen. Als vrouw heeft zij gestudeerd, en een baan. In veel opzichten is zij de eerste en dit is goed om te zien.

Ook zijn er inmiddels meer allochtonen assistenten. Deze passen bij de doelgroep. Een vereiste is wel dat als ze voor de klas staan wel gewoon de verhalen uit de Bijbel moeten kunnen vertellen. Een Allochtonenleerkracht is nog niet gevonden, anders zou voor hem het zelfde gelden dat hij of zij wel uit de Bijbel moet vertellen en met de kinderen moet bidden.

Doel.

Het doel van de school is: de kinderen stevig in hun schoenen laten staan. Hun bewust maken van hun religie en van het Christendom. Volgens mevrouw Dijk zullen kinderen die bewust zijn van wat ze geloven en waarom, en bekend zijn met andere religies minder snel terreur gedachten hebben. - *‘Wij doen absoluut niet aan zieltjes winnen!’*-

7.4 Gesprek met meneer Vogelaar.

Meneer Vogelaar is directeur van de Beatrixschool in Den Haag. *De Beatrixschool staat in het midden van de Schilderswijk. De school heeft 242 kinderen, waarvan 60% Islamitisch is.*

Leerkrachten.

Van de leerkrachten wordt verwacht dat ze bekwaam zijn in hun werk. Je moet namelijk wel een stevige aanpak hebben als je met dit soort kinderen wilt werken.

Maar het belangrijkste wat er van de leerkrachten wordt verwacht is de levende relatie met Jezus Christus. Wat betekent Jezus in jouw leven?

Verder wordt er gekeken naar de visie op andere religies, meneer Vogelaar geeft aan dat het Christendom duidelijk boven aan moet komen te staan. Als het voor een leerkracht niet zo veel uit maakt welke religie nou de ware is dan wordt zo’n leerkracht op deze school niet aangenomen.

Een belangrijk punt hierin is dat de school een eenpitter is. Dit betekent dat de school zijn eigen bestuur heeft en dat zij dus zelf bepalen wie er op de school komt werken. Er kunnen dus geen leerkrachten van andere scholen doorstromen, wat wel mogelijk is wanneer er verschillende scholen onder één vereniging werken.

Weekopening.

Elke week wordt de week begonnen met een weekopening voor de hele school. Eén leerkracht heeft dan de leiding, hij of zij vertelt een verhaal, leert een lied aan of doet samen met andere leerkrachten een toneelstukje. Elke week is de band van leerkrachten aanwezig, die begeleidt onder het zingen. Het zingen neemt dan ook een belangrijke plek in tijdens de weekopening. Zo worden opwekkingnummers en liedjes van Elly en Rikkert gezongen. Alle kinderen moeten hier aan mee doen. In deze weekopening wordt de week in Gods handen gelegd. Verder is het altijd een moment om leerlingen in het zonnetje te zetten die jarig zijn, iets gewonnen hebben, een broertje of zusje hebben gekregen. Het is elke week weer een hele happening!

Intake.

Bij de intake van kinderen, wordt aan de ouders heel duidelijk verteld wat er van hen verwacht wordt. Ze vertellen hier in details hoe de Christelijke identiteit tot uiting komt. Wanneer ouders hier niet achter kunnen staan dienen zij een andere school te zoeken. De Islamitische school is niet ver weg en de openbare school zit zelfs op het zelfde plein. Door deze intakegesprekken zijn er nog nooit problemen geweest met kinderen wat betreft het geloof.

Wel is er twee jaar geleden een man geweest die na het intake gesprek folders is gaan uitdelen voor de islamitische school. Hier werkten andere mannen uit de moskee aan mee. Dit heeft de school één kind gekost. Gelukkig hield het folderen na een goed gesprek op en hebben ze er verder nooit meer last van gehad.

Ondanks dat de Islamitische school niet veel verderop zit en de openbare school zelfs naast de Beatrixschool zit blijft de school veel Islamitische kinderen krijgen.

Ouders vinden de raakvlakken die er in de Bijbel zijn met de Koran erg belangrijk. Verder is de kwaliteit van de school erg hoog. De leerkrachten die les geven op de Beatrixschool zijn zeer gemotiveerd! Het personeel heeft bewust voor deze leerling-populatie en de identiteit gekozen en daardoor is de inzet dus ook erg hoog. Dit in tegenstelling tot de twee andere scholen.

Bijbelverhaal.

Elke dag wordt er in de klassen aandacht besteed aan het Bijbelverhaal. Op maandag is dit in de weekopening, de andere dagen gebeurt dit in de klas.

De school maakt geen gebruik van een methode. Zij konden geen methode vinden die echt Bijbelgetrouw is en tegelijkertijd ook goed aansluit bij de leerling-populatie.

Dit heeft er voor gezorgd dat ze een Bijbelrooster hebben van groep 3 t/m 8 die steeds doorloopt. De leerkracht zelf maakt aan de hand van de Bijbeltekst voor die dag zelf een dagopening. Zij worden hierin vrij gelaten hoe ze de dagopening invullen. Meneer Vogelaar geeft aan dat dit hele leuke resultaten oplevert doordat elke leerkracht zijn of haar talent inzet!

In groep 3 krijgen de kinderen 'mijn eerste bijbel'. Deze gebruiken ze in de klas. In groep 6 krijgen ze de 'nieuwe bijbel vertaling'. Zij leren dan de Bijbelboeken en doen Bijbelstudies. Meneer Vogelaar zegt hierover het volgende: 'Je leert kinderen op school hun weg in het leven te vinden, dit willen wij ook geestelijk doen. We willen hen ook wegwijs maken in het Christendom.

In groep 8 krijgen de kinderen de Bijbels mee naar huis. Het is nog nooit gebeurt dat er een bijbel op school is blijven liggen. Je weet natuurlijk niet wat er thuis mee gebeurt.

Meneer vogelaar: 'Ik kwam een tijd geleden een oud-leerling van me tegen in de supermarkt. Zij vertelde me opgewekt dat zij haar kinderen de liedjes aanleerde die ze bij ons op school had geleerd, en dat ze zeker haar kinderen op onze school zou doen!'

De bijbel wordt als belangrijk boek behandeld. Dit om de waarde ervan duidelijk te maken aan kinderen die gewend zijn op een heilige manier met de Koran om te gaan.

Er wordt bij de dagopening geen aandacht aan de Koran of andere religies besteed. Wanneer een kind hiermee komt wordt er wel op ingegaan, maar verder worden andere religies alleen besproken bij geschiedenis, aardrijkskunde of in een spreekbeurt.

Bidden.

Elke dag wordt er begonnen met gebed. Het gebed wordt op de Beatrixschool heel belangrijk gevonden. Dit wordt dan ook door de leerkrachten in de hand gehouden. Kinderen mogen zelf ook bidden. Ook de Islamitische kinderen bidden tot Jezus. Een jongetje vroeg eens: 'Mag ik thuis ook tot de Here Jezus bidden?' Dit werd beaamd.

Zingen.

Zoals bij de weekopening al wel duidelijk wordt, wordt er van alle kinderen verwacht dat ze meezingen. Het gebeurt wel eens in groep 8 dat een kind niet mee wil zingen. Wanneer het kind echt weigert, krijgt het straf en wordt er een gesprek aangegaan met de ouders. Dit is namelijk meteen bij het intake gesprek heel duidelijk gezegd. Hier kan de school dus ook op terug vallen. Wanneer na een gesprek blijkt dat het kind er heel bewust zelf voor kiest om niet mee te zingen omdat het tegen zijn/haar geloof in gaat, wordt dit gerespecteerd. Wel wordt dan duidelijk gemaakt dat het kind dit niet aan de grote klok hoeft te gaan hangen omdat het anders een hype kan gaan worden onder de leerlingen.

Vieringen.

Aan zowel Kerst als Pasen wordt veel aandacht besteed. Het kerstfeest wordt 's avonds gevierd en alle kinderen krijgen dan ook een taak. Heel duidelijk komt het evangelie naar voren. Afgelopen kerst werd in 8 verschillende talen 'stille nacht' gezongen. Dit was erg indrukwekkend! Ook wordt er bij kerst al vast vooruit gekeken naar Pasen. Waarom moest Jezus naar de aarde komen?

Pasen wordt als een heel groot feest gevierd. Dit doen ze om te laten merken dat Pasen eigenlijk het belangrijkste feest is. Dit gebeurt overdag, hierdoor komen er wel wat minder ouders, gewoon omdat ze moeten werken. Na dat het paasfeest gevierd is gaan alle

groepen in hun eigen lokaal en eten dan samen het eten wat door ouders is gebracht. Dit is altijd een bijzondere gewaarwording.

- Op de Beatrixschool is het onderwijs geen evangelisatieproject, wel wordt heel duidelijk de boodschap uitgedragen. Elke leerkracht wil wat uitdragen, daarom wordt je ook leerkracht. Op de Beatrixschool willen de leerkrachten het evangelie uitdragen!-

7.5. Conclusie interviews directeuren.

Uit de interviews blijken er veel verschillen en overeenkomsten tussen de scholen te zijn. Als eerst wil ik de overeenkomsten benoemen. Bij bijna alle scholen neemt het intake gesprek een belangrijke plaats in op de school. De directeuren geven aan dat ze bij het intakegesprek heel duidelijk aan de ouders aan geven wat er van hen verwacht wordt op Christelijk gebied. Op de Lucasschool na, is dit op de scholen heel duidelijk. Namelijk: de kinderen doen gewoon mee met bidden, zingen, ze dienen te luisteren naar het Bijbelverhaal en vieren de feesten mee.

Ook worden er op die scholen geen feesten gevierd van de andere religies maar staat het christendom sterk op de voorgrond.

De scholen zijn er over eens dat de kinderen met alles dienen mee te doen net als alle andere kinderen. Zij hebben hier ook nog geen problemen mee gehad. De kinderen kunnen zich goed omschakelen van thuis naar school. Ook van de ouders hebben ze nog geen negatieve reacties gehad.

Op de Juliana van Stolberschool zijn ze heel duidelijk in hun verwachtingen.

Bij het intakegesprek wordt meteen aangegeven dat er op school liedje sover de Here Jezus gezongen worden. Mevrouw van der Meulen waarschuwt de ouders ook. 'Het gaat namelijk een keer gebeuren dat de kinderen zingen over de Here Jezus. Dit zullen de ouders moeten accepteren, anders komen de kinderen in een spagaat, tussen school en thuis'

Op de Lucasschool wordt hier toch anders over gedacht. Bij hen krijgen andere religies een grotere plaats in het onderwijs. Zij volgen hierin de methode trefwoord en bespreken hierdoor ook andere religies binnen de dagopening.

Dit doen zij om dichterbij de kinderen te komen en respect voor hen te tonen. Zo vieren zij ook het Suikerfeest met de kinderen.

Dit is toch wel een bijzonder gegeven. Op de Lucasschool is er plaats voor anders gelovige leerkrachten, wordt er in de klas niet meer gebeden omdat je dat niet van de leerlingen kan verwachten en wordt er net zo goed aan andere religies aandacht besteed als aan het christendom. Dit om de kinderen te respecteren en naar de kinderen toe te komen.

Toch geven de andere directeuren aan dat de kinderen juist goed om kunnen schakelen en genieten van de Bijbelverhalen.

Dat blijkt ook wel uit het interview met meneer Vogelaar. De openbare school zit naast hen en de Islamitische school een paar straten verder op en toch blijven er maar kinderen naar hun school komen. De ouders zijn positief over de school en vieren rustig het kerstfeest mee.

De Beatrixschool geeft dan ook aan dat zij, doordat ze een eenpitter zijn, zelf kunnen bepalen wie wel of niet op hun school komt werken. Zo kunnen ze zelf de identiteit in handen houden. Een eenpitter is een school die zijn eigen bestuur heeft. Hierdoor kunnen er geen leerkrachten van een andere school binnen de vereniging doorschuiven naar jouw school.

De Lucasschool is een voorbeeld van een school waaruit blijkt dat wanneer je wel onder een vereniging valt, je inderdaad leerkrachten kan krijgen met een andere identiteit dan de school.

Van het personeel werd verwacht dat ze beeld dragers van Jezus Christus zouden zijn. Er gaven dus geen Allochtonen leerkrachten les. Totdat op een gegeven moment de gemeente Utrecht OALT-leerkrachten⁷³ aanstelde. In het begin was dit geen probleem, ze waren immers in dienst van de gemeente Utrecht. Maar na een bepaalde tijd moesten deze OALT-leerkrachten door de scholenvereniging zelf worden benoemd. Meneer Blume gaf meteen aan dat dit niet kan! Hoe kan je nou van Islamitische leerkrachten verwachten dat zij beeld dragers van Jezus zijn. Je kunt niet verwachten van deze mensen dat ze dit ondertekenen. En zo kwam het dat het reglement is aangepast en er ook niet-christenen konden gaan lesgeven.

Uit de interviews blijkt dat je als school eigenlijk zelf kunt bepalen welke koers je vaart. De Lucasschool kiest voor grote openheid en respect door middel van het aanbieden van andere religies. De andere scholen kiezen ervoor om de Christelijke identiteit hoog te houden en uitsluitend het christendom aandacht te geven.

Het doel van de scholen verschillen behoorlijk.

Zo is het voor de directrice van de Prins Bernardschool heel duidelijk: *‘Wij doen absoluut niet aan zieltjes winnen! We willen de kinderen stevig in hun schoenen laten staan. Hun bewust maken van hun religie en van het Christendom. Kinderen die bewust zijn van wat ze geloven en waarom, en bekend zijn met andere religies minder snel terreur gedachten hebben.’*

De directeuren van de Engelenburgschool en de Beatrixschool denken hier toch anders over:

Meneer van Ramshorst:

‘Evangelisatie is niet de eerste opdracht maar wel iets heel belangrijks!’

Meneer Vogelaar:

‘Op de Beatrixschool is het onderwijs geen evangelisatieproject, wel wordt heel duidelijk de boodschap uitgedragen. Elke leerkracht wil wat uitdragen, daarom wordt je ook leerkracht. Op de Beatrixschool willen de leerkrachten het evangelie uitdragen’

De directeuren zijn duidelijk over wat ze denken en willen.

Denken de leerkrachten hier ook zo over, of blijkt de uitvoering in de klas net iets anders te werken? Hoe dit bij de leerkrachten zit kunt u lezen in het volgende hoofdstuk.

⁷³ Onderwijs Allochtonen Levende Talen; wettelijke regeling voor kinderen van allochtonen in de basisschoolleeftijd voor lessen (buiten schooltijd) in de moedertaal; afgeschaft per 1.8.2004

Hoofdstuk 8. Leerkrachten in het protestants Christelijk onderwijs.

Aan dit deel van mijn praktijk onderzoek hebben 28 leerkrachten van verschillende protestants Christelijke scholen meegewerkt. Zij hebben allen dezelfde enquête ingevuld. Deze enquête is te vinden in bijlage 4.

Alle leerkrachten zijn genummerd zodat duidelijk is wat één leerkracht door de hele enquête heen heeft ingevuld en er verband te zien is tussen de gegeven antwoorden. Alle leerkrachten hebben een Christelijke levensovertuiging.

8.1. Identiteit.

Het eerste deel beschrijft de identiteit van de leerkrachten. Hierdoor wordt duidelijk of er verband is tussen de geloofsovertuiging en de omgang met anders gelovigen in de klas.

De correspondenten werken op de volgende scholen.	Respondent	Totaal
Juliana van Stolbergschool; Veenendaal	1,2,3,5,6,25,26,27,28	9
Eloutschool; Rotterdam	21,22	2
Koningin Beatrixschool; Den Haag	4,9	2
Lukasschool; Utrecht	7,13,18	3
Prins bernardschool ; Culemborg	8,24,29,30	2
Engelenburg; Veenendaal	10,11,12	3
Goejanverwelleschool; Gouda	14,15,19,20	4
De sleutel; Rotterdam	16	1
Oranjeschool; Gouda	17,23	2

Bezochte kerk	Respondent	Totaal
PKN	1,2,3,4,6,10,11,12,13,15,16,18,20,21,23,24,28,29	18
Nederlands Gereformeerd	5,22	1
Christelijk gereformeerd	25,26	2
Evangelisch	8,9,14,27	3
Geen	19	1
Niet beantwoord	7,17	2

De betekenis van het Christelijk geloof	Respondent	Totaal
Fundament; het handelen komt er uit voort.	1,2,4,8,11,12,13,15,16,17,21,22,23,24,25,26,27,29	17
Een steun en houvast.	3,5,6,20,28	5
Een inspiratiebron, samen met de vele andere mooie dingen uit andere religies.	7	1
Alles .	9,10,14	3
Christelijke normen en waarden zijn goede uitgangspunten.	19	1
Betekent niet zoveel.	18	1

De betekenis van Jezus	Respondent	Totaal
De weg tot de Vader; Verlosser, Zoon van God	1,3,4,5,8,9,10,11,12,13,15,16,17 20,21,22,23,24,26,27,28	21
Vriend	1,8	2
Het grote voorbeeld	2,7,13,14,25,29	5
Vergeving, zachtmoedigheid, begrip, hoop	6	1
Niet beantwoord	18,19	2

Uit de laatste twee vragen kun je halen hoe de leerkrachten op de protestants Christelijke school in hun geloof staan.

Bij meer dan de helft van de ondervraagden is het Christelijk geloof het fundament, de basis van het bestaan. De meesten geven dan ook aan dat heel hun handelen voort komt uit het Christendom. Zo zegt respondent 4:

‘Het geloof in God de Vader, de Zoon en de Geest wat zich dagelijks uit in handelen en wandelen. Het zorgt dat je keuzes maakt in je leven, die hierop geënt zijn. Het geeft een vertrouwen dat God alles in Zijn hand houdt.’

Ook Jezus heeft een grote plek in het leven van deze leerkrachten. Hij wordt gezien als de Verlosser, de Zoon van God, de enige Weg tot God.

Respondent 3 verwoordt dat met de volgende woorden: ***‘Jezus is mijn Redder. Hij maakt het voor mij mogelijk om eeuwig te mogen leven met God. Hij heeft mij bevrijd van mijn zonden en door Hem mag ik tot de Vader gaan’.***

Wat deze identiteit voor invloed op het onderwijs aan anders gelovigen heeft is te lezen in deel 3 t/m 7.

8.2. De klas en ‘anders gelovigen’.

Het tweede deel beschrijft de situatie waarin de leerkrachten zich bevinden. De groep waarvoor zij staan en het aantal Islamitische leerlingen.

Groep	Respondent	Totaal
1/2	1,4,9,11,13,19,28	7
3/4	2,5,16,24,27	5
5/6	8,10,12,18,25	5
7/8	3,15,17,21,23,26	6
Schakelklas ⁷⁴	6	1
Invalkracht	7,14,20	3
Niet beantwoord	22	1

Aantal moslims in de klas	Respondent	Totaal
<25%	3,5,14,15,18,20	6
+/- 25%	1,10,12,13,19,21	6
+/- 50%	2,9,11,23	4
+/- 75	4	1
> 75%	6,7,8,16,24,25,26,27,28	9
Niet beantwoord	22	1

⁷⁴ In een schakelklas zitten kinderen uit verschillende klassen die achterstand hebben in de Nederlandse taal.

Uit bovenstaande vragen blijkt dat bij 14 van de 28 de helft van de klas uit Moslims bestaat. In de volgende delen zal blijken of zij anders reageren op de vragen dan de andere helft, die minder dan 50% Moslims in de klas heeft.

8.3. Bijbelverhaal.

Dit deel gaat over het vertellen van een Bijbelverhaal. Daarin wordt duidelijk welke methode wordt gebruikt en of er ruimte is voor andere religies.

Gebruik methode	Respondent	Totaal
Trefwoord	7,8,13,16,17,18,23,24	8
Startpunt	1,2,3,5,21,25,26,27,28	9
Evert Kuit: Bijbelwerk voor verteller en kind	10,11	2
Kind op maandag	14,15,19,20	4
Geen, gebruikt de Bijbelse volgorde	4,9,12	3
Niet beantwoord	6,22	2

Aantal keer Bijbelverhaal per week	Respondent	Totaal
1	2,18	2
2	7,8,13,17,24,27	6
3	1,3,4,5,10,11,12,14,15,16,20,23,25,26,28	15
4 of vaker	9,19,21	3
Vertelt geen Bijbelverhalen	6	1
Niet beantwoord	22	1

Verhalen andere religies.	Respondent	Totaal
Nee, in hogere groepen wel doen	5	1
Nee, Christelijke school	8,11,26,27,28	5
Nee, zonder reden	1,2,3,4,9,10,12,15,17,19,21	11
Ja, als het aan de orde komt	6,20	2
Ja, door methode	7,13,14,18,23	5
Ja, overeenkomsten benoemen	16,25	2
Niet beantwoord	22,24	2

Overeenkomsten Koran benoemen	Respondent	Totaal
Nee, te weinig kennis leerkracht	1,2,5	3
Nee, Christelijke school	2,8,11,26,27,28	6
Ja, reactie op kind,herkenning ll.	3,9,10,12,15,19,21,23	8
Ja, wederzijds respect	13,14,16,18,20,25	6
Ja, respect voor bijbel	4	1
Ja, kennisoverdracht	7,17	2
Niet beantwoord	6,22,24	3

Reactie kinderen Bijbelverhaal/ Jezus	Respondent	Totaal
Ze genieten van de verhalen!	1,5,7,10,12,26,27,28	8
Goed/normaal	2,4,13,14,15,17,18,19,20,21,23,24,25	13
Zijn Jezus gaan waarderen/ van Hem gaan houden	8,10,11,16	4
Niet alles bevatten	3	1
Niet beantwoord	6,22	2

Uit bovenstaande gegevens wordt duidelijk dat het niet uitmaakt hoeveel moslims je in de klas hebt wat betreft de methode voor de dagopening. Zowel startpunt en trefwoord zijn erg populair onder deze scholen. Maar ook door leerkrachten met minder dan 25% moslims in de klas worden deze methodes gebruikt. Het is dus niet zo dat deze methodes alleen voor klassen handig zijn die veel moslims kennen.

Wel is het zo dat uit de enquêtes blijkt dat de leerkrachten die trefwoord gebruiken, vaker vertellen uit andere religies dan de leerkrachten die één van de andere methodes gebruiken. Zij geven aan dat ze dit doen omdat de methode dit aangeeft.

Opvallend is dat in de meeste klassen waar 25% of minder Moslim is de meeste Bijbelverhalen worden verteld. Hoe minder moslims er zijn hoe vaker een Bijbelverhaal. Toch gaat dit niet helemaal op. Er zijn uitzonderingen. zo zijn er een aantal leerkrachten met 75% of meer moslims in de klas ook 3 keer in de week of vaker een Bijbelverhaal vertellen.

Bijzonder is dat op 7 leerkrachten na, geen van de respondenten verhalen uit andere religies vertelt. Wel zijn er nog twee leerkrachten die er over vertellen wanneer leerlingen er naar vragen of er zelf over vertellen. 5 van de respondenten vinden dat ze een christelijke school zijn, en dat ze daarom dus alleen Christelijke verhalen vertellen. Respondent 11 zegt hierover het volgende: ***'We zijn een christelijke school, absoluut niet moslims. Daar sta ik ook totaal niet achter.'***

Van de leerkrachten met de meeste moslim leerlingen vertellen slechts 5 leerkrachten over andere religies. Dit is dan ook nog vaak omdat een leerling er mee komt of omdat de methode het aangeeft.

Over het vertellen van overeenkomsten met de Koran wordt soepeler gedacht. Dan zeggen 17 respondenten dat ze overeenkomsten willen benoemen. Dit doen ze voor wederzijds respect, herkenning voor de leerlingen en na een reactie van een kind. Ook nu zijn er 6 leerkrachten die aangeven dit niet te doen omdat ze bij een Christelijke school horen.

Respondent 4 vertelt overeenkomsten om zo respect voor de bijbel te krijgen. Zij zegt het volgende: ***'Ik vertel overeenkomsten om moslimkinderen respect bij te brengen voor de Bijbel. Ze kunnen nog wel eens negatief over Jezus zijn omdat ze dat typerend voor het Chr. Geloof vinden, maar als ze horen dat er in de Koran ook veel pagina's aan gewijd zijn, zijn ze meestal verrast'***

Toch zijn ook hier van de leerkrachten met de meeste moslimleerlingen er maar 6 die de overeenkomsten benoemen. De leerkrachten met minder dan 50% moslim leerlingen vertellen eerder de overeenkomsten, van hen zijn er 11 van de 14 leerkrachten die dat doen. Hoe zou dit komen? Wordt er met meer moslimkinderen strakker vastgehouden aan het Christendom? Dit zou in een vervolg onderzoek onderzocht moeten worden.

De reactie van de kinderen op de Bijbelverhalen is bijzonder. Zo genieten volgens 8 van de respondenten de kinderen van het Bijbelverhaal. De kinderen vinden het mooie verhalen!

Bij 4 van de ondervraagden zijn de kinderen Jezus gaan waarderen of van Hem gaan houden. Respondent 10 vertelt: ***'De kinderen reageren positief, ooit vroeg een moslimleerling: 'juf, moet ik perse christen worden om van Jezus te houden of kan ik ook gewoon een moslim zijn die van Jezus houdt?''***

Er is maar één respondent die vertelt dat het voor de leerling moeilijk is om te bevatten. Bij de rest zijn de reacties positief en bij bijna de helft van de respondenten gewoon normaal, net zo als wanneer je Nederlandse kinderen in de klas zou hebben.

8.4. Bidden.

In dit deel wordt gekeken naar het gebed binnen een klas met Moslims. Wordt er met deze kinderen gebeden? En zij hier afspraken over?

Gebed bij dagopening	Respondent	Totaal
Ja, alle kinderen bidden mee	1,2,3,4,5,6,8,9,10,11,12,17,19,20,21, 24,25,26,27,28	20
Ja, maar niet iedereen bid mee	13,14,15,16,23	5
Nee	7,18	2
Niet beantwoord	22	1

Afspraken gebed in de klas	Respondent	Totaal
Ja; eerbiedig zijn/respect	1,4,8,9,12,14,20,21,23,25,26,27	12
Ja; bij intake aan ouders verteld	3,10,11,16,28	5
Ja; zonder uitleg	2,6,13,15,17,18,19	7
Nee	7	1
Niet beantwoord	5,22,24	3

In bijna alle klassen wordt dagelijks gebeden. Allen respondent 7 en 18 doen dit niet. Je kunt dit niet koppelen aan het aantal moslimkinderen in de klas, aangezien de één meer dan 75% moslims heeft in de klas en de ander minder dan 25%.

Bij 20 van de respondenten bidden de kinderen mee. Bij 12 daarvan heeft het met respect en eerbied te maken. 5 geven aan dat meteen bij de intake aan de ouders wordt verteld wat er van hun kinderen wordt verwacht.

Respondent 5: *'Ik leer de kinderen dat ze hun handen moeten vouwen en hun ogen dicht moeten doen, omdat dat eerbiedig is en je dan niet met andere dingen bezig bent onder het gebed. Ik weet niet of de kinderen ook echt zelf meebidden. Ze luisteren in ieder geval wel naar het gebed.'*

8.5. Zingen.

Zingen over Jezus. Wordt dit gedaan en zijn hier afspraken over?

Zingen over Jezus? En doet iedereen mee?	Respondent	Totaal
Ja, maar niet iedereen doet mee. Heeft niet met religieverschil te maken.	1,11,19,20,21	5
Ja, iedereen doet mee	2,3,4,5,8,9,10,12,13,14,15,16,17,23,24, 27,28	17
Nee	6,18,25,26	4
Niet beantwoord	7,22	2

Zijn er afspraken over het zingen?	Respondent	Totaal
Ja, geen uitleg	13,28	2
Ja, gewoon meezingen	2,3,5,10,12,15,23,26,27	9
Ja, sowieso respect tonen	4,9,14	3
Nee	7,8,17,18,21,22	6
Weet ik niet	1,11,16,19,20,25	6
Niet beantwoord	6,24	2

Van alle respondenten wordt er maar bij 4 geen liedjes over Jezus gezongen. Bij twee van hen is dit omdat ze sowieso al niet zingen omdat ze daar niet van houden. Bij 22 van de respondenten worden er liedjes over Jezus gezongen. Hier hebben ze geen last van kinderen die niet mee doen door verschil in religie. Bij maar 6 van de 14 leerkrachten met de meeste moslimleerlingen zijn er regels bekend over het zingen.. Dit is erg weinig als je bedenkt dat bij hen in de klas de meeste kinderen niet in Jezus geloven.

Bij 3 van de leerkrachten is respect tonen en vereiste, maar hoeven ze niet perse mee te zingen.

‘Als kinderen kunnen verwoorden waarom ze niet meezingen, wordt er wel verwacht dat ze respect tonen door stil te zijn.’ Aldus respondent 4.

Respondent 9 is het hier mee eens: ‘we kunnen ze niet verplichten mee te zingen als ze maar wel respect hebben.’

8.6. Vieringen.

Worden de christelijke feesten gevierd? Worden de ouders hierbij betrokken? En worden de feesten in de kerk gevierd of gebruiken ze hier een andere locatie voor?

Kerstfeest gevierd met ouders?	Respondent	Totaal
Kerstfeest wordt gevierd met ouders	1,2,3,4,5,6,7,10,11,12,13,14,16,17,20,25,26,27,28	19
Wordt wel gevierd, niet alle ouders komen.	8,9,15,18,19,21,23,24	8
Niet beantwoord	22	1

In de kerk gevierd?	Respondent	Totaal
Ja, reden onbekend	1,2,5	3
Ja, bewust	12,21,22	5
Nee, wel bewuste keuze	3,4,6,7,8,9,15,16,17,19,20,23,24,25,26,27,28	15
Elk jaar verschillend	10,11,13,18	4

Paasfeest gevierd met ouders?	Respondent	Totaal
Ja, ouders helpen wel, vieren niet.	1,6,25,26,27,28	6
Wel vieren, niet met ouders.	2,3,5,7,13,14,16,17,18,19,20	11
Wel vieren, soms met ouders.	4,9,10,11,12,23	6
Wel vieren, weinig ouders	8,21,22,24	4
Wel vieren en met ouders	15	1

In de kerk gevierd?	Respondent	Totaal
Nee op school, bewust voor gekozen	3,5,6,7,8,9,12,13,14,15,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28	22
Nee op school, niet bewust	1,2,4,16	4
Elk jaar verschillend	10,11	2

Bij 2/3 van de leerkrachten wordt het kerstfeest met de ouders gevierd. Het maakt hierbij niet uit hoeveel moslimleerlingen de school bevat. Wel is het bij de meeste scholen een bewuste keuze om dit feest in de school te vieren. Dit om het feest voor ouders wat laagdrempelig te maken of gewoon omdat het praktischer is, omdat de kerk zover weg is.

Bij het paasfeest antwoordt maar één van de respondenten dat de ouders het mee vieren. Bij een aantal verschilt het per jaar, doordat het paasfeest het ene jaar groot wordt aangepakt en het andere jaar in de klas. Bij alle leerkrachten wordt het feest wel gevierd. Wel is bij het paasfeest bewuster gekozen omdat feest op school te vieren. Dit heeft vaak

te maken met het feit dat het faasfeest kleiner wordt aangepakt en in de klas wordt gevierd.

Bij respondent 10 worden het Kerstfeest en Pasen elk jaar afgewisseld van kerk en school.

Respondent 10: *'We vierden het vaak in het csv, dan kwamen de moslimouders ook, maar nu hebben we de regeling dat in ons aanname beleid staat dat kinderen ook onder schooltijd kerkdiensten meebeleven en sindsdien komen moslim ouders (met hoofddoek) ook buiten de schooldiensten om in kerstfeest of paasvieringen.'*

8.7. Ruimte voor eigen religie.

In dit deel wordt duidelijk of de leerkrachten de kinderen ruimte geven voor het vertellen over zijn/haar religie. Verder wordt duidelijk of de leerkrachten wel eens moeilijkheden hebben met kinderen die weigeren mee te zingen/bidden of die niet wil luisteren naar het verhaal.

Ruimte voor verhaal religie?	Respondent	Totaal
Ja, andere kinderen kunnen hier van leren.	1,5	2
Ja, ik neem de tijd om te luisteren. Respect voor het kind	2,4,6,7,9,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28	21
Ja, een kans om aan te sluiten en te vertellen wat ik geloof	3,8,10,12	4
Ja, maar het ligt er wel aan wat er verteld wordt.	11	1

Weigering bij christelijke activiteiten.	Respondent	Totaal
Nog niet mee gemaakt	1,2,3,7,11,13,17,21,22,24,27,28	12
(Bij intake gezegd), dus mee doen	4,5,8,9,14,19,20,23,26	9
Met ouders praten	1,10	2
Straf	11,12	2
Niet dwingen. Wel respect	13,15,16,18,25	5
Niet beantwoord	6	1

Bij alle respondenten is er ruimte voor kinderen om hun verhaal te vertellen. 21 van hen doen dit om respect te tonen voor het kind. 4 anderen zien dit als kans om aan te sluiten en daarna te vertellen over wat zij geloven.

Respondent 3: *'Jazeker, omdat je juist door te luisteren naar andere verhalen kan aansluiten met vertellen over wat jezelf gelooft. En ik vind dat kinderen ook niet bewust met een bepaalde religie opgroeien, dit komt van huis uit/opvoeding. Daarom kan je een kind niet verbieden hier iets over te zeggen. Dit zou de eigenheid van het kind niet ten goede komen. Ik probeer juist dan de kans te benutten om te vertellen over hoe ik de dingen zie en hoop ze daarmee ook te raken.'*

Van de respondenten hebben 12 nog nooit meegemaakt dat een kind weigerde mee te zingen of weigerde te luisteren naar het Bijbelverhaal vanuit religieuze principes.

9 van hen geven aan, wanneer weigering voorkomt, aan de kinderen dat hun ouders hun handtekening hebben gezet en dat de kinderen dus gewoon mee moeten doen!

Respondent 5: *'Ik heb wel meegemaakt dat vorig jaar een paar jongens in groep 7 niet mee wilden bidden, omdat ze volgens de islam geen handen mogen vouwen, maar hun handen moeten spreiden. Van mij moesten ze dan hun handen spreiden en wel meebidden. Mijn argument daarbij is: "jouw ouders hebben gekozen voor een christelijke school, dus doe je mee met alle activiteiten hier op school. Als je het daar*

niet mee eens bent, moet je maar bij je ouders gaan klagen. Tot die tijd doe je gewoon mee.”

Respondent 9: ‘Met de ouders zijn afspraken gemaakt bij de aanmelding. Elke ouder heeft ondertekend dat hij/zij er weet van heeft dat er Bijbelverhalen worden verteld en dat er christelijke liedjes worden gezongen en dat er geen hoofdbedekking wordt gedragen binnen de school. Meestal stuit je dan niet meer op weerstand van de kinderen.’

8.8. Conclusie enquêteonderzoek.

Uit dit onderzoek is gebleken dat het voor protestants Christelijke leerkrachten niet uit maakt of ze nou meer dan 75% moslims in de klas hebben of minder dan 25%. Alle leerkrachten zijn het over het algemeen met elkaar eens. In alle klassen wordt gemiddeld 3 keer per week een Bijbelverhaal vertelt waarin maar weinig tot geen aandacht is voor andere religies. En wanneer ze wat over andere religies vertellen dan de Islam of het Christendom is dit vaak als reactie op een kind of omdat de methode het nou eenmaal aangeeft.

Over de Koran wordt soepeler gedacht. Ook hier sluit men aan op de kinderen of vertelt men wat over de overeenkomsten als respect voor de kinderen.

Over het algemeen reageren de kinderen in deze klassen niet anders op het Bijbelverhaal dan de Nederlandse kinderen. Er zijn zelfs een heel aantal leerkrachten die aangeven dat de kinderen er van genieten!

In bijna alle klassen wordt dagelijks gebeden en in de meeste gevallen dienen de kinderen ook mee te bidden.

Hier zijn in de meeste gevallen ook afspraken over gemaakt. De kinderen dienen mee te doen of in ieder geval stil te zijn, en respect te tonen.

Bij een grootdeel van de respondenten wordt er gezongen in de klas over Jezus. De kinderen zingen gewoon mee. Terwijl het aantal moslimkinderen in de klassen erg hoog is, zijn er maar bij 14 van de ondervraagden afspraken gemaakt over het zingen over Jezus! Maar 3 van de leerkrachten vindt dat je de kinderen niet kan dwingen om mee te doen.

Zowel het Kerstfeest als het Pasen worden op alle scholen gevierd. Bij het merendeel gebeurt dit bij beide feesten op de school. Hier is bewust voor gekozen. Op deze manier willen ze de feesten ook toegankelijk maken voor ouders.

Dit werkt blijkbaar, want bij 19 van de ondervraagden komen de ouders meevieren en bij 8 komen een groot deel van de ouders!

Bij het paasfeest is dit een stuk minder. Het Pasen wordt maar bij één respondent echt met ouders gevierd. Bij de rest gebeurt het soms met ouders, er komen weinig ouders, of de ouders helpen doormiddel van koken maar vieren niet mee.

Ondanks dat er dus maar weinig op de anders gelovigen wordt ingespeeld, hebben 12 van de ondervraagden nog nooit te maken gehad met een weigering van een kind bij één van de christelijke activiteiten. De gene die dit wel hadden wijzen op de handtekening van de ouders of vragen respect. Door twee van hen wordt straf gegeven.

Al met al handelen deze leerkracht hetzelfde als wanneer ze in een klas vol Nederlandse kinderen hadden gezeten. Voor hen is er geen verschil of de kinderen nou Nederlands/Christen zijn of moslim.

Ook wordt duidelijk dat de leerlingen goed kunnen omschakelen van thuis naar school en andersom. Iedereen doet gewoon mee en geniet zelfs!

Hoofdstuk 9. Eindconclusie.

Hoe gaat een christelijke leerkracht om met kinderen met een andere religieuze achtergrond binnen het protestants christelijke onderwijs met behoud van eigen identiteit?

Mijn hypothese hiervoor was: *'Ik verwacht dat er in de theorie meer van christelijke leerkrachten verwacht wordt in zijn omgang met het anders gelovige kind dan dat er nu in de praktijk gebeurt.'*

Ik denk dat ik met mijn hypothese dicht bij de conclusie zit.

In de theorie verwacht men namelijk (zoals in hoofdstuk 1 beschreven) dat de leerkrachten naar de leerlingen toe komen. Dit kunnen zij bijvoorbeeld doen door de Bijbel net zo te behandelen als dat zij de Koran behandelen, om zo respect voor de Bijbel te krijgen. Verder wordt er gesteld dat je het paasfeest niet met moslimkinderen kan vieren als jij niet met hen het Suikerfeest of offerfeest kan vieren. Je zou als leerkracht van anders gelovige kinderen niet van hen kunnen verwachten dat ze meebidden tot Jezus. Dit zou te veel van de kinderen vragen en is respectloos.

Toch blijkt het in de praktijk er anders aan toe te gaan. De ouders tekenen voor de Christelijke school en de kinderen dienen dus ook mee te doen aan de activiteiten die de school kent, zoals het Bijbellezen, bidden, zingen en vieringen.

De kinderen lijken er volgens de respondenten uit het praktijk onderzoek helemaal geen moeite mee te hebben. Ze schijnen zelfs te genieten van de verhalen.

Toch zijn er ook veel overeenkomsten.

Allereerst is opvallend dat in hoofdstuk 2 beschreven staat dat zingen vaak een moeilijk punt is omdat hier weinig afspraken over zijn gemaakt, in tegenstelling tot het bidden. Dit blijkt in de praktijk te kloppen. Terwijl bij het bidden op 3 respondenten na iedereen de afspraken kent, is dit bij het zingen nog maar de helft. Toch levert dit geen problemen, aangezien de kinderen allemaal gewoon meezingen.

De scholen doen het op een aantal vlakken heel behoorlijk.

Zo komt uit de interviews met de directeurs dat de scholen hun identiteit beschreven in het schoolplan. In de plannen wordt duidelijk wat er van de kinderen en ouders verwacht wordt op Christelijk gebied.

Bovendien hebben de respondenten van de enquête allen een christelijke levensovertuiging en kunnen zij dus in de praktijk waar maken wat er in het plan beschreven staat.

Ook de vier sectoren van Borst J.C.⁷⁵ komen terug in de enquêtes van de leerkrachten.

Namelijk de Christelijke getuigenis, de dienst voor de ander, de dialoog met het kind en ouders, en de aanwezigheid, er voor het kind zijn.

De ontmoeting scoort sowieso hoog onder de ondervraagden.

Zo worden Kerst en Pasen op de meeste scholen al niet meer in de kerk gevierd, maar gewoon op school, is er veel ruimte voor de ouders en hun cultuur, en vertelt meer dan de helft van de respondenten overeenkomsten tussen de Koran en de Bijbel om zo aan te sluiten bij de kinderen.

Tenslotte blijkt uit de praktijk dat leerkrachten de moslimkinderen over het algemeen net zo behandelen als de andere kinderen. Er wordt gemiddeld nog 3 keer in de week een Bijbelverhaal verteld, door bijna alle respondenten wordt de dag begonnen met gebed, er wordt gezongen over Jezus en zowel het kerstfeest als het paasfeest wordt gewoon gevierd. Alle kinderen dienen mee te doen! De ouders hebben getekend, weten dit, en staan er achter.

⁷⁵ Beschreven in hoofdstuk 2.4

Hoofdstuk 10. Aanbeveling.

Voor een volgend onderzoek kan nog onderzocht worden of er nog verschil zit, tussen protestantse scholen op het platteland of in de grote stad.

Uit mijn onderzoek blijkt namelijk dat de Lucasschool, een school is die zich onderscheidt van de andere scholen. Op deze school bidden ze niet meer, en vertellen ze ook verhalen uit andere godsdiensten, dit in tegenstelling tot de andere scholen.

Toch komen ook de Beatrixschool (Den Haag) en de Eloutschool (Rotterdam) over als hele positieve Christelijke scholen. Bij hen staat het Christendom juist voorop in het onderwijs. Deze scholen waren dan ook de enige twee 'echt protestants Christelijke scholen' die ik nog kon vinden in de grote steden.

Een goed vervolgonderzoek zou daarom kunnen zijn:

'Hoe komt het dat de protestants Christelijke scholen in grote steden de christelijke identiteit steeds meer verliezen, terwijl de identiteit op multiculturele scholen in kleinere steden en dorpen wel zijn kracht behoudt?'

Een ander onderzoek zou kunnen zijn naar het verschil in omgang tussen scholen met een hoog en laag moslimpercentage. Uit mijn praktijk onderzoek bleek namelijk dat leerkrachten met *minder* dan 50% moslims in de klas eerder de overeenkomsten benoemen tussen het Christendom en de Islam dan de leerkrachten met *meer* dan 50% moslims in de klas.

Hoe zou dit komen? Wordt er met meer moslimkinderen strakker vastgehouden aan het Christendom?

Bijlagen.

Bijlage 1: Gesprek met Jaap Hansum.

Jaap Hansum is een jonge man in de 30, die net zijn theologische studie heeft afgerond. Hij werkt nu ongeveer 10 jaar in het Bijbelhuis. Hij en zijn vrouw zijn hiervoor naar België verhuist en doen in het Bijbelhuis aan evangelisatie onder moslims. Het Bijbelhuis is er voor iedereen. Van kleuters tot de volwassenen (vrouwenclub).

Het Bijbelhuis.

Het Bijbelhuis bestaat al vanaf 1972, en vanaf 1988 staat het aan de 'Lange Dijkstraat' waar het zich nu nog bevindt.

Jaap vertelt dat Dinnie van Os een naam is die met ere vermeldt moet worden. Zij is met dit project begonnen en heeft zich jaren ingezet voor dit project.

Het is allemaal begonnen als een kinderclub in de zomervakantie voor kinderen, maar naar de zomervakantie was er niks meer voor de kinderen en wanneer de kinderen groot werden hadden ze geen club meer.

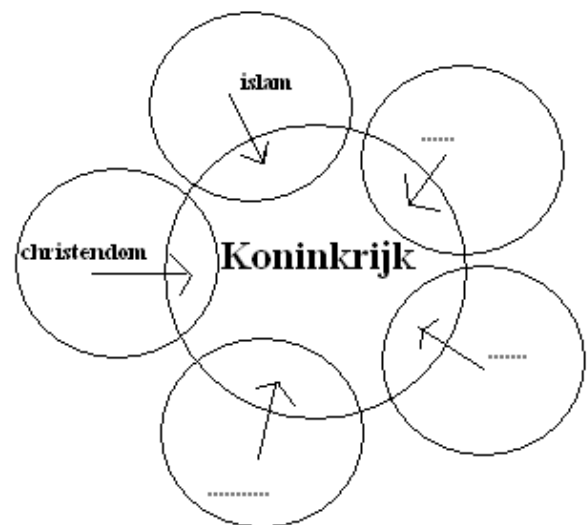
Hier kwam verandering in en er kwam een tienerclub, tieners worden volwassen dus kwam er ook een volwassen club (vrouwenclub). Ook staat het Bijbelhuis nu elke week open en niet meer alleen in de zomervakantie. Het Bijbelhuis werkt onder de GZB, dit is een stichting die zich sinds 1901 inzet voor evangelisatiewerk buiten Nederland.⁷⁶

Eilandjes leggen.

Het doel van het Bijbelhuis is eilandjes leggen van de buurt naar Gods koninkrijk..

Eilandjes van kleuterclub, naar kinderclub, tienerclub (jongens en meiden apart), Youth Alpha.. etc. De jongeren gaan zo steeds verder en blijven verbonden aan het Bijbelhuis. Het is dan ook zo dat er inmiddels 3 generaties aan het Bijbelhuis zijn verbonden. Hele families blijven komen..

Het doel is dus niet dat de moslims kerkelijk worden of persé christelijk.. De bedoeling is dat ze bij het Koninkrijk van God gaan horen. Jaap geeft aan dat ze geloven dat elke religie een overlapping heeft met het Koninkrijk heeft. Je kan nog wel binnen het christendom geboren zijn.. Je moet zelf de weg naar het Koninkrijk vinden, daar keuzes voor maken en zo is het met de andere religies ook.

Eerst de overeenkomsten.

Om de moslims te bereiken moet je soms dingen laten om dichterbij te komen. Zo wordt de Bijbel behandeld als heel heilig. Hij ligt nooit op de grond en het liefst altijd op een plank. In etalage ligt zelfs een jongerenbijbel op de koranstandaard. Dit om voor herkenning te zorgen. En de Bijbel dichterbij hun belevingswereld te brengen.

Ook wordt Jezus niet als eerste genoemd. Wel natuurlijk in de Bijbelverhalen etc. Maar niet dat de mensen erover struikelen. Jaap noemt de volgende vergelijking. Als je iemand je huis laat zien, zet je dan je pronkstuk, je aller mooiste meubel in de gang? Dat zorgt er dan voor dat de gast er zelfs niet meer langs kan en je hele huis niet meer ziet. Hij kan er zelfs over struikelen. Zo is het ook met Jezus als eerst noemen..

⁷⁶ GZB, Home. Geraadpleegd op 14-10-08. <http://www.gzb.org/>

In het Bijbelhuis worden als eerst de Bijbelverhalen verteld die overlappings hebben met de Koran. De boodschap/clou kan dan nog wel anders zijn maar dan zijn ieder geval de personages nog het zelfde, dit zorgt voor herkenning bij de moslims waardoor ze eerder zullen luisteren omdat het zo ook ongeveer in de Koran staat. Dit is veilig gebied.

De Drie-eenheid wordt uitgebeeld als één kaars met drie lonten. Deze kaars staat tijdens alle vieringen al aan voordat de mensen binnenkomen. Zo willen ze duidelijk maken dat God er al is, dat God aanwezig is.

Ook is er geen kruis aanwezig in het Bijbelhuis. Door het kruis weg te halen zorg je voor ruimte om over het kruis te praten. Zo schrikt het kruis niet af en komen de mensen binnen!

Zo zijn er nog een heleboel dingen waar aan wordt gedacht en wat aangepast wordt om dichterbij de Oosterse mensen te komen en contact te kunnen leggen. Zo worden er bijvoorbeeld geen spelletjes met eten gedaan, en wordt er aan de kleding gedacht. Wanneer je bijvoorbeeld als man een korte broek loopt wordt je niet meer gezien als man van God.. je bent dan een jongetje..

Ook is het belangrijk om niemand in het openbaar af te kraken. Dit is in deze eer-cultuur echt een schande! Door iemand even bij je te roepen en het dan te zeggen voorkom je schaamte bij desbetreffende persoon..

Je houding.

Jaap geeft aan dat als je op een multiculturele school les wilt geven, je eerst goed bij jezelf moet nadenken hoe je over Allah denkt? Is Allah dezelfde als God? Of vind je dat ze maar een onzin geloof hebben? Het gaat om je houding die je daardoor naar hen toe hebt.

In het Bijbelhuis geloven ze wel dat God en Allah dezelfde zijn maar niet hetzelfde. Er wordt namelijk heel anders naar gekeken. Het Godsbeeld wat de moslims hebben verschilt zoveel van het christendom dat het verschil kan maken op de dag van het oordeel.. Maar gelukkig hoeven wij daar niet over te oordelen.

Er bestaat continuïteit en discontinuïteit tussen de Koran en de Bijbel, Islam en Christendom..

Denk je dat Mohammed een pester van christenen was? Of juist een man die vol van vuur op zoek was naar God en die is doorgeslagen toen die zoveel aanhangers kreeg?

Hoe kijk je naar de Koran? Als je gelooft dat de Bijbel echt het ware boek is en dat Jezus dus echt zo machtig is zou die machtige God dan niet kunnen werken door de Koran? God kan ook echt wel een vers uit de Koran gebruiken om iemand te bekeren! Ga niet te krampachtig met de Koran om.

Er zijn moslims die dichterbij Jezus leven dan christenen. Die zo veel maximaliseren dat ze van Jezus zijn gaan houden! En er zijn christenen die zo makkelijk denken dat ze al niet meer geloven dat Jezus echt is opgestaan.. Zij minimaliseren en erkennen Jezus al niet meer als verlosser.

Relatie.

Jaap vertelt een verhaal over een moslimman in de gevangenis. Hij was betrokken bij een moordzaak. Jaap verwachtte een hele depressieve man te ontmoeten, en man die het leven niet meer ziet zitten. Maar wanneer Jaap op bezoek

gaat zit er een hele rustige man.. heel tevreden te kijken..

Wanneer Jaap dit constateert en dit aan de man voorlegt vertelt deze dat hij net z'n zorgen in de handen van Allah heeft gelegd.. Deze man kent Jezus dan nog wel niet, maar wat een mooi begin. Er is sprake van een relatie! De man weet God te vinden wanneer hij grote zorgen kent. Fantastisch!

Zingen.

Het is belangrijk bij je doen en laten te beseffen dat je een westerse christen bent en dat een hele boel gewoontes van ons niet uit de bijbel komen en dat ze in het oosten weer hele andere gewoontes hebben. Bijvoorbeeld het sluiten van de ogen en handen bij het bidden.. Let er goed op dat je daar niet te veel waarde aan hecht!

Zou je wel meteen allemaal liedjes aanleren over Jezus en de kinderen werkjes laten maken over Jezus zodat ze thuis trammelant krijgen? Beter kun je het opbouwen en de kinderen er langzaam aan laten wennen en eerst liedjes van God aan leren.

Een mooi verhaal over hoe Jezus naar anders gelovigen kijkt staat in Johannes 4, het verhaal over de Samaritaanse vrouw bij de put. De vrouw gaat er al van uit dat Jezus niet met haar wil praten en toets Jezus door allemaal vragen te stellen over de verschillen tussen hen. Jezus echter wil het niet over de verschillen hebben. Verder vertelt Jezus het verhaal van de barmhartige Samaritaan, en zegt Jezus vlak voordat hij opstijgt: *'Maar wanneer de heilige Geest over jullie komt, zullen jullie kracht ontvangen en van mij getuigen in Jeruzalem, in heel Judea en Samaria, tot aan de uiteinden van de aarde.'*

Je zou de verhouding tussen de joden en Samaritanen kunnen vergelijken met de christenen en de moslims.

Jezus is een groot voorbeeld hoe je met anders gelovigen om hoort te gaan.. Zowel inhoudelijk als didactisch!

Bijlage 2: gesprek met Paul Boersema en Anja van Andel van de besturenraad.

Ik was voor mijn onderzoek op internet op zoek of mijn onderzoek wel actueel is. Speelt het op dit moment wel?

Het duurde niet lang of ik kwam op de site van de besturenraad waar zij enkele thema's beschrijven die dit jaar aan bod komen.

Het eerste thema sluit verbazingwekkend goed bij mijn onderzoek. Hij luidt namelijk als volgt:

a. Multiculturaliteit

Daaronder wordt verstaan de vraag op welke manier het christelijk onderwijs omgaat met de aanwezigheid van bevolkingsgroepen met een andere godsdienstige of culturele achtergrond.⁷⁷

Een week later was ik in Voorburg en ging ik het gesprek aan met Drs. Paul Boersema en Drs. Anja van Andel.

De organisatie.

Op hun site maken ze zelf duidelijk wie ze zijn en wat ze doen:

De Besturenraad is het centrum voor bijzonder en christelijk onderwijs en partner voor bezieling, verdieping en verbetering van de professionele en maatschappelijke rol van onderwijsinstellingen. Wij werken voor managers, bestuurders en toezichthouders uit alle schakeringen binnen dit onderwijs en in alle sectoren: primair en voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en volwasseneneducatie, hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs. We behartigen de belangen van onze leden bij overheid en andere instellingen en bieden

Bij de besturen raad zijn zo'n 650 besturen aangesloten, met zo'n 2.250 scholen en ruim 800.000 leerlingen, deelnemers en studenten.⁷⁸

Het spreekt dan ook wel voor zich dat zij weten wat er speelt in onderwijsland.

De besturenraad geeft wanneer zij daarvoor gevraagd worden voor studiedagen over identiteit. Paul heeft bij die dagen opgemerkt dat er over het algemeen maar weinig wordt nagedacht over de vorm geven van de identiteit. De besturenraad geeft nooit een standpunt maar helpt op die dagen het team een standpunt te laten vormen.

Paul geeft als eerst de verschillen aan tussen scholen.

Hij vertelt dat er scholen zijn die eigenlijk geen ruimte geven voor anders gelovigen. Je hebt getekend en je dus te houden de regels zoals ze bij ons gelden. De kinderen krijgen hier geen ruimte voor hun identiteit en komen zo in de knel tussen hun thuissituatie en school.

Er zijn ook scholen die het op een hele andere manier benaderen.

Op die scholen vindt er meer ontmoeting plaats.

- Er kunnen islamitische werknemers zijn (dit kunnen leerkrachten zijn, maar kan ook bijvoorbeeld een onderwijsassistente of conciërge zijn). Deze mensen zorgen ervoor dat de kinderen iemand op school hebben die hen begrijpt. Deze mensen kunnen als praatpaal dienen voor de kinderen waardoor ze toch begrepen worden.
- Verder is er aandacht voor de verhalen van de kinderen. Elke bovenbouw zou tijd vrij moeten maken voor het behandelen van geestelijke stromingen. Dit staat ook in de Wet op het Primair Onderwijs (WPO)⁷⁹ Verder wordt het ook beschreven in

⁷⁷ (auteur onbekend) (2008) Thema's 2008. Geraadpleegd op 12-11-08. www.steunfondschristelijkonderwijs.nl

⁷⁸ (auteur onbekend) 03-05-08. *Organisatie*. Geraadpleegd op 26-11-08. www.Besturenraad.nl

⁷⁹ Welke vakken krijgt mijn kind op de basisschool? Geraadpleegd op 10-12-08. www.postbus51.nl

kerndoel 38: *De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen.*⁸⁰

- Paul vertelt dat wanneer je bij het Bijbelverhaal naar overeenkomsten vraagt met de Koran je bij de kinderen voor herkenning zorgt en dat zo de bijbel toegankelijker voor deze kinderen wordt. Verder geeft hij aan dat het goed is om met gelijkenissen te beginnen omdat dit ervoor zorgt dat je je op safe gebied bevindt. Je hebt het niet direct over Jezus en Zijn sterven maar vertelt wel Zijn boodschap!
- Kerst feest wordt vaak traditie getrouw in de kerk gevierd. Waarom zou je met kerst naar de kerk gaan als dit voor veel ouders de drempel veel hoger maakt terwijl je kerst ook in de school kan vieren. Dit kan er dus voor zorgen dat er veel meer ouders komen, alleen door van locatie te veranderen.
- Wat Paul en Anja heel positief vinden is een welkomsthal in de school. Zo haal je de moeders die anders op het schoolplein staan de kletsen naar binnen en zorg je voor contact en ontmoeting. Hierdoor geef je aandacht aan de ander. Het creëren van ontmoeting is goed voor zowel de leerlingen als ouders.

Wanneer je bovenstaande punten uitvoert binnen je school laat je zien dat je niet afdoet van hun geloof. Je zorgt voor de vreemdeling. Hiermee breng je wat je zegt meteen in de praktijk.

De identiteitsbewustheid van moslims is groot. Maar voor christenleerkrachten is dat ook zo! De besturenraad heeft een onderzoek gehouden over de dagopening van christelijke leerkrachten. Hieruit is gebleken dat 90 % van de christelijke leerkrachten in Nederland nog met de kinderen bidt, zingt en Bijbelverhalen vertelt.

In de eerste helft van de 20^e eeuw dacht men nog erg exclusief. Het christendom is de enige ware godsdienst. In de tweede helft van de 20^e eeuw kwam hier verandering in. Missiologen kwamen erachter dat er in andere godsdiensten ook waarheden zaten. Zo hebben de moslims ook de wet, de psalmen en de profeten (O.T.)

Er kwam meer verwantschap. Ook kwam er een pro - joodse theologie. We hoeven bij hen niet te evangeliseren. Zij zijn al het volk van God.

Doordat moslims een andere cultuur hebben worden zij vreemd voor ons. Cultuur en religie worden vaak door elkaar gehaald, wat zorgt voor verwarring.

Zo kunnen wij moslims zien als terreur activisten en zien zij ons christenen als de mensen die koloniën hebben gesticht ook onder de moslims en die de slavernij de wereld in hebben gebracht.

Over die cultuurverwarring heeft Paul een voorbeeld.

Op een basisschool is een Hindoestaans jongetje overleden.

De school vraagt of zij de begrafenis mogen leiden, dit wordt toegestaan door de ouders.

De hele klas is aanwezig en leidt de begrafenis. Wanneer zij klaar zijn, stapt opeens de familie naar voren en begint met Hindoestaanse rituelen zoals het slachten van een kip. Zij nemen op hun manier afscheid. Dit was even schrikken voor de kinderen en de school.

Hier was sprake van miscommunicatie. De school had zich niet genoeg verdiept in de cultuur van de jongen waardoor dit kon gebeuren.

Paul wil dan ook duidelijk maken dat het belangrijk is om je in elkaar te verdiepen!

Op Prinsjesdag komen 10 verschillende stromingen/levensbeschouwingen bij elkaar om het jaar te openen. Paul geeft aan dat het niet interreligieus is. Je kan beter de verschillen

⁸⁰ Kerndoelen; oriëntatie op jezelf en op de wereld. Geraadpleegd op 10-12-08. www.tule.slo.nl

benoemen en naar kijken. Je kunt al die stromingen niet gelijk trekken. Wanneer je juist gewoon de verschillen benoemd laat je iedereen in zijn waarde!

	Godsdienstige waarheidsclaim	Onderwijsstraditie	Leerinhouden	Persoonlijkheidsconcept	Aanname- en toelatingsbeleid
Gesloten christelijke school	Exclusief	Scholing Vorming	Uitsluiting Gelijkwaardigheid	Enkelvoudig meervoudig	Gesloten
Half gesloten christelijke school met open toelating	Exclusief (evangelicaal) inclusief	Scholing Vorming	Uitsluiting Gelijkwaardigheid	Enkelvoudig meervoudig	Open (lkn), gesloten (lkr)
Open christelijke school	Exclusief (evangelicaal), inclusief pluraal	Scholing of Vorming	Uitsluiting, gelijkwaardigheid, verscheidenheid	Enkelvoudig meervoudig	Open (lkn), gesloten (lkr)
Christelijke ontmoetings-school	Inclusief pluraal	Scholing of vorming	Gelijkwaardigheid verscheidenheid	Meervoudig	Open (lkn), gesloten (lkr)
Interreligieuze school	Pluraal	Vorming	Verscheidenheid	Meervoudig	open

Op het laatst Laat Anja nog een schema (schoolconcepten) zien van Dick den Bakker (2008):

Godsdienstige waarheidsclaim

- Exclusief: de enige juiste manier van geloof is die van mij of mijn groep
- Inclusief: Er zijn ook andere manieren van geloven mogelijk
- Pluraal: relatie tussen godsdiensten is van belang

Onderwijsstraditie

- Scholing,
 - zeg maar kennisoverdracht
- Vorming,
 - leren deelnemen aan de cultuur

Leerinhouden

- Uitsluiting, als het niet 'in straatje past'
- Gelijkwaardigheid, passief, d.w.z. positieve waardering verschillen
- Verscheidenheid, actief, d.w.z. deze is positief en biedt mogelijkheden

Persoonlijkheidsconcept

- Enkelvoudig
 - Bepaald systeem van waarden, normen en kennis wordt overgedragen
- Meervoudig
 - Deelnemen in diverse sociale verbanden om tot eigen standpuntbepaling te komen

Aanname- en toelatingsbeleid

- Toelatingsbeleid leerlingen
 - Behorend bij een bepaalde kerk bijv. (gesloten)
 - Iedereen (open)
- Aannamebeleid leerkrachten
 - Behorend bij een bepaalde kerk bijv. (gesloten)
 - Iedereen (open)

Ik denk dat dit laatste schema heel duidelijk laat zien hoeveel verschillende Christelijke scholen er zijn en dat dit weergeeft hoe scholen hun concepten weergeven. Bij gesloten christelijke scholen zou je een reformatorische school of misschien wel evangelische school kunnen zetten. Bij een open christelijke school kunnen de verschillende gedachtes over de Godsdienstige waarheidclaim best problematisch zijn.

Bijlage 3: Kerst 2008 Juliana van Stolbergschool - Sterke Arm

- Zingen: Goed nieuws
- Gebed (1 of 2 kinderen)
- Kaarsenspel (groep 7/8 als kaarsen en lucifers)
- Zingen: Groot en geweldig
- DVD The Storykeepers: Ontsnapping in de nacht deel 1 introductie + de wijzen(0-14.02)
- Zingen: Tinkeltinkelting (groep 1/2 als sterretjes)
- Zingen: Wij zijn op weg (groep 5/6 als wijzen)
- DVD The Storykeepers: Ontsnapping in de nacht deel 3 Jezus geboren + herders (14.02-24.32)
- Zingen: Als je veel van iemand houdt (groep 3/4 met cadeaus in brons, zilver en goud)
- Afsluiting
- Zingen: Zegenliedje

Goed nieuws

Goed nieuws, goed nieuws
Iedereen moet het horen
Goed nieuws, goed nieuws
Jezus is geboren, Jezus is geboren

(groep 1/2)

Hij wil je heel graag helpen
In alles wat je doet
En gaat het soms wat moeilijk
Hij geeft je nieuwe moed

(groep 3/4)

Hij is de allerbeste
Geen ander is als Hij
De machtigste en sterkste
Hij is het allebei

(groep 5/6)

En Hij is ook een Vader
Die heel veel van je houdt
Hij draagt je in zijn armen
Als jij op hem vertrouwt

(groep 7/8)

Hij geeft je echte vrede
En wie in Hem gelooft
Die krijgt het eeuwig leven
Want dat heeft Hij beloofd

(allen)

Hij is ook altijd bij je
En altijd om je heen
En waar je ook naar toe gaat
Hij laat je nooit alleen

Groot en geweldig

Na na na na na na

God heeft ons zijn woord gegeven

Het begint bij Genesis
En tot en met Openbaring
Zie je wie en wat Hij is
't Is niet altijd even simpel
Soms begrijp je 't niet meteen
Maar Zijn liefde klinkt
Door heel de Bijbel heen

Hij is groot en geweldig
Goed voor iedereen
Geeft ons elke dag Zijn liefde
Hij is altijd om ons heen
En wij willen Hem kennen
Elke dag steeds meer
En wij zullen Hem prijzen
Want Hij is de hoogste Heer

Na na na na na na

God heeft ons Zijn trouw bewezen
Dwars door de geschiedenis
En we mogen gaan ontdekken
Hoe fantastisch goed Hij is
Hij zal doen wat Hij beloofd heeft
En Hij laat ons nooit alleen
Ja, Zijn liefde klinkt
Door heel de bijbel heen

Tinkeltinkelting (groep 1/2)

Tinkeltinkelting
O zo hoog en ver
Kleine ster
Is er een Koning geboren?

Tinkeltinkelting
Kleine schitteraar
Weet ik waar
Waar is die koning geboren?

In een paleisje
Of in een kasteel
Of soms hier in de buurt
Waar ik met mijn vriendjes speel?
Kleine schitteraar
Mooier dan gewoon
Waar is hij geboren?
Staat daar ook een troon?

Daar in Bethlehem
In die kleine stal
Zie je 't al?
Daar is die koning geboren!

Tinkeltinkelting
Dank U, lieve Heer
Dank U, Heer
Dat U voor mij bent geboren.

Wij zijn op weg (groep 5/6)
Wij zijn op weg
Naar Bethlehem
Wij volgen de ster
Die leidt ons naar Hem

Met mirre en wierook
En geschenken van goud
Zijn onze zadeltassen
Tot de rand toe volgestouwd

Een kind is geboren
In Bethlehem
Wij volgen de ster
Die leidt ons naar Hem

Waar moeten wij heengaan?
Linksaf of rechtdoor
Kijk in het verre oosten
Gaaf de ster ons voor

Een kind is geboren (halleluja, halleluja)
In Bethlehem (halleluja, halleluja)
Hij wordt de nieuwe Koning
Alle eer aan Hem!

Als je veel van iemand houdt (groep 3/4)
Als je veel van iemand houdt
Geef je 't mooiste wat je hebt
Da's heel gewoon
Omdat God van mensen houdt
Gaf Hij 't mooiste wat Hij had
Zijn eigen Zoon

Hoe ik ook denk, hoe ik ook denk
Een mooier geschenk ken ik niet
Hoe ik ook denk, hoe ik ook denk
Een mooier geschenk ken ik niet

Als je veel van iemand houdt
Geef je 't mooiste wat je hebt
Da's heel gewoon
En de wijzen brachten goud
Mirre en wierook voor het kind
Als eerbetoon

Als je veel van iemand houdt
Geef je 't mooiste wat je hebt
Da's heel gewoon
En als jij de Heer vertrouwt
Leg je leven in Zijn hand
Hij is God's Zoon

Zegenliedje
De Heer beschermt en zegent jou
Hij slaat Zijn armen om je heen
Dag en nacht schijnt Zijn licht
Met Hem ben je nooit alleen

De Heer beschermt en zegent mij
Hij slaat Zijn armen om mij heen
Dag en nacht schijnt Zijn licht
Met Hem ben ik nooit alleen

De Heer beschermt en zegent ons
Hij slaat Zijn armen om ons heen
Dag en nacht schijnt Zijn licht
Met Hem zijn wij nooit alleen

Dag en nacht schijnt Zijn licht
Met Hem zijn wij nooit alleen

Kaarsenspel: De kaars is uit... (groep 7/8)

De klas is in twee groepen verdeeld, de kaarsen en de lucifers. Alle kinderen krijgen een bord omgehangen waar een kaars of lucifer op gemaakt is (soort billboard).

Lucifer: Kaars, ik steek je aan...

Kaars: Maar dat wil ik niet!

Lucifer: Toch steek ik je aan...

Kaars: Maar dan word ik week en zacht en ik zal smelten.

Lucifer: Wil je dan liever koud, hard en glad blijven?

Kaars: Ja, want dan blijf ik zoals ik ben en dat is goed:
Glad en kaarsrecht!

Lucifer: Maar waarom wil je dan persé blijven zoals je bent?

Kaars: Waarom? Daarom!!
Het geeft me een veilig gevoel.
Wat kan er allemaal wel niet gaan gebeuren als je me aansteekt?

Lucifer: Als ik je aansteek, ga je branden.

Kaars: Ja en als ik brandt, dan word ik week, dan druppen de kaarsentranen langs mijn randen om al het verdriet van de hele wereld.

Lucifer: Waarom heb je dan verdriet?

Kaars: Om alle schroeivlekken en brandhaarden van deze wereld.
Om Irak en Iran, om Soedan en Eritrea, om Rwanda en Namibië,
en om mensen die haten en gewelddadig zijn.
En bovendien: als ik word aangestoken, word ik steeds kleiner.

Lucifer: Is dat erg?

Kaars: Ja, heel erg, want op het laatst blijft er helemaal niets van mij over.
Dan ben ik gesmolten als was...

Lucifer: Maar wat zou er gebeuren als ik je **niet** aansteek?

Kaars: Dan is het goed, dan blijft alles zoals het is.
En ik blijf gewoon wie ik ben.
En niemand maakt me kleiner.

Lucifer: Maar als ik jou niet aansteek, dan blijft het hier donker.
En als ik jou niet aansteek, dan verspreid je ook geen warmte.
Wie heeft er dan wat aan jou, als ik je niet aansteek?

Kaars: Eigenlijk niemand.

Lucifer: Dus als ik je wel aansteek... dan verspreid je licht en warmte.
En als ik je niet aansteek? Dan blijf je dus zoals je bent:
Koud, glad, hard en **UIT!**
Maar is dat wel je bestemming?

Kaars: Wat bedoel je?

Lucifer: Wat is nou beter: dat je altijd glad en hard en koud blijft?
Of dat je beantwoordt aan je bestemming?

Kaars: En wat is mijn bestemming dan?

Lucifer: Dat is dat je licht en warmte verspreidt en een beetje troost.
Zal ik je dan maar aansteken?

Bijlage 4. De enquête.

Enquête.

Dit is een enquête voor een onderzoek naar 'het omgaan met anders gelovigen op een christelijke basisschool met behoud van eigen identiteit'.

Naam van de school: _____

Identiteit:

Heeft u een christelijke levensovertuiging? _____

Bent u kerkelijk gezind? _____

Zo ja naar welke kerk gaat u? _____

Bezoekt u deze kerk 0 jaarlijks

0 maandelijks

0 wekelijks

0 anders namelijk _____

Wat betekent het christelijke geloof voor u? _____

Wie is Jezus voor u?

Groep:

Voor welke groep staat u? _____

Hoeveel kinderen heeft u in uw klas? _____

Hoeveel daarvan zijn christen? _____

Hoeveel daarvan zijn moslim? _____

Dagopening: nvt

Welke methode gebruikt u voor de dagopening? _____

Opent u de dag met gebed? _____

Bidden alle kinderen dan mee? _____

Zijn hier over afspraken binnen de school? _____

Vertel u verhalen uit de bijbel? _____

Zo ja, hoe vaak? 0 1 keer in de week

0 2 keer in de week

0 3 keer in de week

0 meer dan 3 keer

Vertelt u verhalen uit andere godsdiensten? En zo ja, wat voor verhalen en waarom doet u dat? _____

Benoemt u overeenkomsten uit de Koran bij het

Bijbelverhaal? _____

Wat is uw reden hiervoor? _____

Heeft u een bepaalde volgorde voor het vertellen van Bijbelverhalen? Zo ja, waarom?

Vertelt u Bijbelverhalen over Jezus? _____

Zo ja, hoe reageren de kinderen hierop? _____

Zingen:

Zingt u christelijke liedjes met de kinderen? _____

Zingt u wel eens liedjes over de Here Jezus? _____

Wanneer u dit doet, zijn er dan kinderen die niet mee zingen? _____

Zijn hierover afspraken gemaakt? _____

Vieringen:

Viert u het **kerstfeest** met de kinderen? _____

Vieren de ouders dit met jullie mee? _____

Vieren jullie dit in een kerk of op een andere
locatie? _____

Is hier bewust voor gekozen? _____

Viert u het **paasfeest** met de kinderen? _____

Vieren de ouders dit met jullie mee? _____

Vieren jullie dit in een kerk of op een andere
locatie? _____

Is hier bewust voor gekozen? _____

Algemene vragen.

Wanneer een kind begint te vertellen over zijn/haar religie geeft u hier dan tijd en ruimte
voor? _____

Wanneer een kind niet wil luisteren naar het Bijbelverhaal, of weigert mee te zingen met
een christelijk lied, wat doet u dan? En komt dit wel eens
voor? _____

Heel erg bedankt voor uw medewerking!

Literatuurlijst.

Boeken:

- Almaas, A.H. (1996-2003). *De innerlijke diamant*. Deel 1 t/m 4. Haarlem: Altamira-Becht
- Borst, J.C. (2008) *Tussen hoed en hoofddoek : Moslimkinderen op de "School met den Bijbel"*. Heerenveen: Groen.
- Boutellier, A; (2007). *Beter voor de klas; werken aan je persoonlijke professionaliteit*. Soest Nelissen.
- Donk van de, W.B.H.J., Jonkers, A.P., Kronjee, G.J., Plum, R.J.J.M.(2007) *Geloven in het publieke domein*. WRR, 's-Gravenhage.
- Hollenbeek Brouwer, T. (1988) *Visie en doelstellingen*. Kampen: Kok.
- Stolk, H. (jaar van uitgave onbekend) *Werkboek schoolwerkplan*. CPS: Amersfoort.
- Schuringa, L., (2001) *Omgaan met diversiteit*, Soest
- Rijnbende, R..J. Iedereen is welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort.
- Ruyter de, D., Miedema, S. (1997) *Over de ideale protestants christelijke basisschool; tussen traditie en vernieuwing*. Kampen: Kok.
- Wolff de, A. (2002) *Identiteit in uitvoering, de christelijke school in discussie*. Zoetemeer, Meinema

Tijdschriften:

- Begrip, Moslims en christenen; christelijke scholen en moslimleerlingen nr. 66 cura migratorium-Begrip, JH Gerritsen.

Websites:

- (auteur onbekend) (2008) Thema's 2008. Geraadpleegd op 12-11-08.
www.steunfondschristelijkonderwijs.nl
- (auteur onbekend) 03-05-08. *Organisatie*. Geraadpleegd op 26-11-08.
www.Besturenraad.nl
- GZB, Home. Geraadpleegd op 14-10-08. <http://www.gzb.org/>
- *Kerndoelen; oriëntatie op jezelf en op de wereld*. Geraadpleegd op 10-12-08.
www.tule.slo.nl
- Rozendaal, A. (jaartal onbekend) *Methodieken; Het ijsbergmodel van McClelland*. Geraadpleegd op 19-11-08. www.anroco.nl
- *Welke vakken krijgt mijn kind op de basisschool?* Geraadpleegd op 10-12-08.
www.postbus51.nl

Figuren:

- Figuur 1. Opzet schoolplan
- Figuur 2. Verschillen tussen schoolconcepten.
- Figuur 3. Aantal moslims per provincie
- Figuur 4. Aantal hindoes per provincie
- Figuur 5. Overzicht van boeddhistische organisaties in Nederland
- Figuur 6. Spreiding van religieuze joden over Nederland
- Figuur 7: De ijsberg van McClelland
- Figuur 8: De relatie tussen 3 identiteiten

Gesproken mensen/organisaties:

- Paul Boersema en Anja van Andel. De besturenraad. Voorburg.
- Harry Blume. Voormalig directeur Lucasschool te Utrecht
- Jaap Hansum. Bijbelhuis Antwerpen

Meewerkende basisscholen:

- De sleutel; Rotterdam
- Eloutschool; Rotterdam
- Engelenburg; Veenendaal
- Goejanverwelleschool; Gouda
- Juliana van Stolbergschool; Veenendaal
- Koningin Beatrixschool; Den Haag
- Lukasschool; Utrecht
- Oranjeschool; Gouda
- Prins bernardschool; Culemborg